بیمن گلشن آرایی بوستانبان جهان و نگین فرمایی گلستان دوران

طرفه چمنستان با گلهای اندرز و نصایح خندان که سبزپوشان خارش با سراپا زبانی باد در بر دوست انگیز همیشه گلستان

بوحش اندیشه

خارستان

جستی مناسب

همانا که از گلکاری کلک بهارین رنگین مقال حضرت ملا مجد الدین خوافیست گو در نسبت تصنیفش اقوال اختلافیست

در گل زمین مطبع منشی نولکشور واقع کانپور آبیاری انطباع تازه یافت

بهمین گلشن آرائی بوستان جهان و نگین فرمائی گلستان دوران

طرفه چمنستان با گلهای اندرز و نصائح خندان که سبز پوشان خارش باسر پا زبانی باد در برودت انگن مش گلستان

نوحش ابدانش

خارستان

جشنی مناسب

همانا که از گلکاری کلک یوبهاری طبع رنگین مقال حضرت ملا مجد الدین خوافی است گو در نسبت تصنیفش اقوال اختلاف نیست

در گل زمین مطبع منشی نولکشور واقع کانپور آبیاری طباعت تازگی یافت

فهرست شانزده بوی خارستان در نثر و نظم هم رنگ گفتار گلستان مشتمل بر عنوان هر حکایت با امال اندرز و نصیحت

صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
	باب اول در اوصاف حکام ۲۶ - حکایت						
۶	حکایت نعمان منذر	۶	حکایت سلطان محمود غازی	۷	حکایت عادل شیروان با پسرش	۷	حکایت خصلت فرعون
۸	،، بادشاهی	۹	،، ترکمان کرمانی	۹	،، فخر الملک وزیر	۱۲	،، امام زادهٔ نسل رسول
۱۱	،، سلطان مظفر الدین	۱۱	،، سلطان مظفر الدین و شیخ ابو بکر	۱۲	،، بادشاه غازان	۱۲	،، تمغاجی سلطانی
۱۳	،، سلطان و شیخ شهاب الدین سهروردی	۱۴	،، امام حسین علیه السلام	۱۵	،، امام جعفر صادق علیه السلام	۱۶	،، حضرت سلیمان پیغمبر
۱۷	،، سلطان محمود سبکتگین	۱۷	،، یعقوب حاکم نیشاپور	۱۹	،، بادشاه غازان	۱۹	،، شاه داود سلجوقی
۱۹	،، یونس پیغمبر علیه السلام	۲۰	،، هارون رشید خلیفه	۲۱	،، اسکندر رومی	۲۳	،، علم اصمعی ادیب با مامون رشید
		۲۴	،، ملک عرب	۲۵	،، بادشاه غازان		
	باب دوم در شفقت و ایثار ۱۵ - حکایت						
۲۷	حکایت مهمانی مهمان نواز	۲۸	حکایت سید کائنات صلی الله علیه و آله وسلم	۲۹	حکایت ابراهیم خلیل الله علیه السلام	۲۹	حکایت حضرت رابعه بصری علیها الرحمة
۳۰	،، امیر المؤمنین علی علیه السلام	۳۰	،، حرب احد	۳۱	،، ایثار حاتم با شخصی	۳۲	،، حضرت رسالت پناه صلی الله علیه و آله وسلم
۳۳	،، یکی از خواجگان	۳۳	،، هارون رشید و ابو یوسف قاضی	۳۴	،، ابراهیم ادهم	۳۴	،، شخصی کریم
۳۵	،، صوفی و درویش سلیمان	۳۵	،، عبد الله بن مبارک	۳۶	،، در احوال شعر مصنف		
	باب سوم در فضیلت علم ۱۱ - حکایت						
۳۹	حکایت شخصی مفلوج و نابینا	۳۹	حکایت کشتی گیری	۴۰	حکایت بقراط حکیم	۴۰	حکایت شعر مصنف در لاف بیت میر
۴۲	،، محمد حسن سیستانی	۴۲	،، امام فخر الدین رازی	۴۳	،، لقمان حکیم	۴۴	،، حکیم زاده
۴۴	،، ابو یوسف قاضی		،، زبیده خاتون	۴۶	،، یکی از ملوک ماضی		
	باب چهارم در عشق ۱۸ حکایت						
۴۹	حکایت تعلیم طریق عشق	۴۹	حکایت شیخ شهاب الدین سهروردی	۵۰	حکایت لیلی بصدق عشق	۵۱	حکایت حضرت یوسف زلیخا
۵۱	،، شمع و پروانه	۵۱	،، صاحبدل	۵۲	،، مقوله شیخی	۵۲	،، درویشی مرقع پوش
۵۳	،، ندای فرشته	۵۴	،، بزرگی	۵۵	شابخی	۵۶	،، نوح منصور
۵	،، امیر المؤمنین علی	۵۷	،، ابو یوسف قاضی	۵۸	،، دوست بغدادی	۵۹	،، مامون رشید خلیفه
		۶۰	،، قیس معروف به مجنون	۶۰	یکی از بزرگان عراق		
	باب پنجم در عهد پیمان ۹ - حکایت						
۶۲	حکایت اسماعیل پیغمبر	۶۳	حکایت سوال آدم از ...	۶۴	حکایت لقمان حکیم وقت وفات	۰۰	حکایت آ...

اطلاع

اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہے جسکی فہرست مطول ہر ایک شایق کو چھاپہ خانہ سے ملسکتی ہے جسکے معاینہ و ملاحظہ سے شایقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہین قیمت بھی ارزان ہے اس کتاب کے ٹیٹل پیج کے تین صفحہ جو سادہ ہین انمین بعض کتب اخلاق و موعظت وغیرہ فارسی و اردو درج کرتے ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہے اس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدردانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہو

کتب متفرقات دینیہ

تذکرة المعاد -
فتوح الحرمین منظوم معہ نقشجات کاغذ سفید گندہ
ایضاً کاغذ حنائی -
ہفت تماشاے قتیل -
تحقیق الانساب -
رسالہ قاضی قطب -
تذکرة الجمعہ -
خصایل سعادت - مطبوعہ ١٨٨٥ء
گلدستہ عقاید -
تطہیر الاسلام -
تبیان فی احکام الدخان -
روضة الشہدا -
کربلا معلی - معروف بہ کربلا نامہ -
کاغذ سفید چکنا -

ایضاً کاغذ رسمی حنائی -
شرح - اوراد فتحیہ معہ شرح دعا رقاب و خلاصہ اوراد
اسرار الاولیا -
حج الحج - مسمی بہ غایت الشعور کاغذ سفید -
ایضاً کاغذ حنائی رسمی -
میزان الفرقان -
نقوش معظم - دافع ہر درد و غم و حفاظت اطفال
دعای گنج العرش - معہ ششش قفل -
شرح سفر السعادت - از شاہ عبد الحق دہلوی -
مجموعہ اوراد - و وظایف شامل پنج دعا -
جواہر القرآن - مترجم مطبوعہ ١٨٨٦ء -
رسالہ تنبیہ الانسان - در حلت و حرمت
جانوران مطبوعہ ١٨٨٥ء -
شواہد النبوة -
اسرار محبت -
دواء الشفاء جدید شرح قصیدہ بردہ -

صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون
٦٦	ملکزادہ	٦٨	ابومسلم مردانی	٦٩	ادریس پیغمبر علیہ السلام	٦٩	پیر سنجانی
		٧٠	بادشاہی درویش				
			باب ششم در بیوفائی دنیا ١٣ - حکایت				
٧٢	حکایت سوال جبرئیل از عزرائیل	٧٢	حکایت حضرت موسیٰ حضرت سلیمان	٧٣	حکایت ہارون رشید خلیفہ	٧٤	حکایت بہلول دیوانہ
٧٤	״ نابینا -		״ در سرگران بیہ ترکان	٧٥	״ یزدجرد	٧٦	״ اسکندر رومی
٧٧	״ بہلول دیوانہ	٧٩	״ نزاع دو کسی در زمینی	٨٠	״ ہارون رشید خلیفہ	٧٩	״ جہودی با عیسی
		٨١	״ ملوکے		״ اسکندر رومی		
			باب ہفتم در کرامات اولیا ١٦ حکایت				
٨٣	حکایت ملک گرم سیر	٨٤	حکایت ابراہیم ادہم	٨٤	حکایت بکر بن عبد اللہ	٨٤	حکایت یکی از بزرگان
٨٥	״ سعد یحیی	٨٥	״ بزرگی	٨٦	ابونصر انزاد	٨٦	״ شاہ شجاع کرمانی
٨٧	״ شیخ احمد جام	٨٨	״ شیخ ابوسعید	٨٨	״ ذوالنون مصری		״ عبد الرحمن صوفی
٨٩	״ یکی از ملوک فارس	٩٠	״ ابوعمرو واسطی	٩٠	״ احمد ابراہیم	٩٠	״ درویشے
			باب ہشتم در آداب نفس ٢٢ - حکایت				
٩٣	حکایت امام ابوحنیفہ رح	٩٣	حکایت امام زفر رح	٩٣	حکایت شیخ عبد القادر الجیلانی	٩٤	حکایت محمد حسن شیبانی
٩٤	״ برادران یوسف	٩٥	״ نظام الملک	٩٥	״ ہارون رشید خلیفہ	٩٦	امیر المومنین حسین
٩٨	״ نوشیروان عادل	٩٩	״ عبد الملک مروان	١٠٠	״ سلمان فارسی	١٠٠	״ عبد اللہ گیلانی
١٠١	״ حضرت موسی ع	١٠٤	״ درویشے	١٠٤	״ امام شافعی رحمہ اللہ	١٠٦	״ ہارون رشید خلیفہ
١٠٦	״ پسر دیدہ ر	١٠٧	״ جوانی	١٠٧	״ حاتم طائی	١٠٨	״ سحرۂ فرعون
		١٠٨	״ شخصی مستفتی مسئلہ	١٠٩	״ امام اعظم رحمہ اللہ		
			باب نہم در صحبت داشتن ابرار و اجتناب از اشرار ٨ حکایت				
١١١	حکایت جماعتی شترگان عرب	١١٣	حکایت عزیزی	١١٣	حکایت ولایت کوہستان	١١٦	حکایت خر و اشتر
			باب دہم در ریاضت ١٦ - حکایت				
١٢٠	حکایت پیغمبر	١٢٠	حکایت حکمای ہند	١٢١	حکایت افلاطون حکیم	١٢١	حکایت اصحاب صفہ
١٢١	״ سرور عالم صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم	١٢٢	״ بعضے حیوانات	١٢٢	״ گاو زوری	١٢٢	״ در توریت مسطور
١٢٣	״ شخصے نزدیک بزرگ	١٢٣	شیخ شقیق بلخی	١٢٤	״ وقتی در شہر ہرات	١٢٤	״ ابوالعباس قصاب
١٢٥	״ ابوہریرہ رض	١٢٥	در مقامات صوفیان	١٢٦	״ شخصی نزد حبشی	١٢٦	״ سوال حق سبحانہ از نفس
			باب یازدہم در نکاح و احوال زنان ١١ حکایت				
١٣٠	حکایت شہر ہمدان	١٣٢	حکایت دوستی مرا حکایت کرد	١٣٣	حکایت از پیری بہ شیخ	١٣٣	حکایت دمی در شہر ری که آو

بیمن گلشن آرائی بوستان جهان و نگین فرمائی گلستان دوران

طرفه چمنستان با گلهای اندرز و نصائح خندان که سبزپوشان حارش باسرپا زبانی باد در برودت افگن بیش گلستان

وحشی اندامش

خارستان

جنتی مناسب

همانا که از گلکاری کدیو بهارین طبع رنگین مقال حضرت ملا مجد الدین خوافیست گو در نسبت تصنیفش اقوال اختلافیست

در گلزمین مطبع منشی نولکشور واقع کانپور آبیاری طباعت تازگی نو یافت

صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون
١٣٥	حکایت گفت دوستی در شیراز	١٣٧	حکایت در بیوفائی زنان	١٣٩	حکایت امیر المؤمنین علی	١٤١	حکایت در شهر بصره
١٤١	،، برنعی در بصره	١٤٢	،، علوی	١٤٢	،، شخصی از جور زن		
			باب دوازدهم در حسد ۹ - حکایت				
١٤٣	حکایت قارون	١٤٤	حکایت برادر واعظ	١٤٥	حکایت قیصر روم و پدر سکندر	١٤٩	حکایت مرد فاسق و خاک
١٥٠	،، معتصم خلیفه	١٥١	،، شمس المعالی قابوس	١٥٢	،، سیف الدوله بادشاه عراق	١٥٢	،، برادران یوسف
		١٥٢	،، وعظ در مقصوره				
			باب سیزدهم در بیان ظلم و فساد ۱۶ - حکایت				
١٥٤	حکایت ظالمی در بیابان	١٥٥	حکایت دوستی از نصیحت کردم	١٥٦	از بزرگی پرسیدند	١٥٦	حکایت شخصی از ابکار
١٥٧	،، رئیس دهی	١٥٧	،، زید راهب	١٥٩	،، از کتب اهل هند تمثیلاً	١٦٠	،، وقتی با جماعت درویشان
١٦٢	،، وقتی در بیابان تو	١٦٣	،، وقتی از عراق بطارق میرفتیم	١٦٤	یکی از سپه سالار معتصم	١٦٤	،، در تواریخ ملوک عجم
١٦٥	،، سبب [illegible] حجاج بن یوسف		،، بادشاه طرسوس		،، وقتی ظالمی آتش ظلم	١٦٧	،، در عهد عبدالله بن طاهر
			باب چهاردهم در بیان بخل و لئیمی ۹ - حکایت				
١٦٩	حکایت جوکی در بزم نهادم	١٧٠	حکایت سؤال عیسی از ابلیس	١٧٠	حکایت امیر المؤمنین [illegible]	١٧١	حکایت [illegible]
١٧١	،، روزی با جمعی یاران	١٧٢	،، مردی با منکوحه نشسته بود	١٧٤	،، معتصم با [illegible]	١٧٦	،، شیخ حسن بلغاری
		١٧٦	،، بخیل متکبر				
			باب پانزدهم در نوادر کلام ۲۲ - حکایت				
١٧٧	حکایت حکیمی [illegible]	١٧٩	حکایت از حکیمی پرسیدند	١٧٩	حکایت امام ابو حنیفه رحمة الله	١٧٩	حکایت رشید و طواف منصور [illegible]
١٧٩	،، دهی در کنار [illegible]	١٨٠	،، درزیی	١٨٠	،، دیوانه در صفاهان	١٨١	،، شمعون جهود دیوانه
١٨١	،، مردی بدر مسجد رسید	١٨١	دو روباه در دام	١٨١	،، دو روباه از ملاقات شیر	١٨٢	،، محتسب سیستانی
١٨٣	،، مولانا [illegible] شریعت	١٨٣	،، مامون رشید	١٨٤	،، شخصی را گفتند که کاغذ نویس	١٨٤	،، حکیم رنجور
١٨٥	،، مولانا قطب الدین شیرازی	١٨٥	ملک روزان	١٨٦	،، سه کور بصره	١٨٩	،، مردی بزاز
		١٨٨	،، ترکمان کرمانی	١٨٩	،، شتر و شغال و روباه منظوم		
			باب شانزدهم در ظرایف و لطایف مردم ۱۸ - حکایت				
١٨٩	حکایت دانشمندی	١٨٩	حکایت وقتی از لباس [illegible]	١٩١	حکایت بند حکیمی بر شیشه گری	١٩٣	حکایت یکی منزبان
١٩٣	،، روزی بمحکمهٔ قاضی [illegible]	١٩٣	،، قاضی بود ظالم	١٩٤	،، خطیبی	١٩٤	،، قاینی را دیدم
١٩٥	وقتی ولایت باختر	١٩٥	،، یکی از سادات	١٩٦	،، ترکمان زاده	١٩٧	،، در عهد [illegible] مازندران
١٩٧	،، طبیبی را دیدم	١٩٨	،، وقتی طبیبی در گورستان	١٩٨	واعظی را دیدم	١٩٨	،، بر تربت شیخ حیدر [illegible]
١٩	،، درویشی در حلقه صفاهان	٢٢	،، در عهد عیسی [illegible] سقی	٢٠١	تقریظ کتاب خارستان	٢٠٨	خاتمة الطبع منجانب مطبع

بسم الله الرحمن الرحیم

سپاس بی قیاس موجودی را که صفای باطن عارفان پرتو وجود اوست وسیمای ظاهر مطیعان اثر سجود او وانوار شمع صباح از اثر آثار نجاح او پروانهٔ واسرار نسخهٔ شام از اقوی احکام او سواد نامه **نظم**

شمع جان از شوق او پروانهٔ	پیر عقل از عشق او دیوانهٔ
نقد عشقش در دل هر بیدلی	صورت گنجیست در ویرانهٔ

ساقی محبت او جام مالامال انس در کام جان سالکان ریخته طوبی لهم ندیم بزمش نوشدار وی مهر بمهر غم آمیخته اِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْرًا خطوات خواطر از سعی مفاد نور او قاصر است وخطرات ضمائر از طی معالم علم او متقاصر **قطعه**

عقل در معرفتش عزت او پی نبرد	دست خفاش چه یارد که بگیرد سیماب
وهم در غایت ادراک جلالش نرسد	دیدهٔ کور ز خورشید کجا بیند تاب

نظم

جَمِیْلُ الْعَفْوِ غَفَّارُ الْخَطَایَا	جَزِیْلُ الْبِرِّ رَزَّاقًا کَرِیْمًا
وَاسْتَغْفِرْ لَهُ مِنْ کُلِّ ذَنْبٍ	لِکَانَ اللهُ تَوَّابًا حَکِیْمًا

در آثار نبوی درست ودر اخبار مسطور که آن شب که خورشید عالم شریعت را از حضیض خاک باوج افلاک رسانیدند واز جام مالامال شربت وصال چشانیده که سُبْحَانَ الَّذِیْ اَسْرٰی بِعَبْدِہٖ لَیْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ در مقام قَابَ قَوْسَیْنِ اَوْ اَدْنٰی فَتَدَلّٰی نزول کرد وتشریف فَاَوْحٰی اِلٰی عَبْدِہٖ مَآ اَوْحٰی

قبول **نظم**

ای شده چاکر درگاه تو میر خیل ملک	کمترین پایهٔ جاه تو نهم طاق فلک
ز احترام قدمت تا باید عرش مجید	گرد نعلین تو زائل نکند از تارک
نوشداروی دل خستهٔ تو ما اوحی	مرهم سینهٔ ریش تو الم نشرح لک

نقود اسراری که در خزینه سینه او نهادند وندای مَا کَذَبَ الْفُؤَادُ مَا رَاٰی بعالم در دادند بعد وسه هزار بود فرمان شد که ای محمد هزار را ازین پوشیده دار وهزار را اعیان ودر هزار دیگر مخیر خواهی آشکار دار وخواهی پنهان امیر المؤمنین علی رضی الله عنه گفت پرسیدم ازان اسرار که مخیر بود گفت یکی آنست که از خداوند خویش خواستم که روز قیامت نامهٔ اعمال امتانم را پیش ازانکه بر ایشان عرضه کنی بمن نمائی تا من خوانم ...

که بیگانه در میان راه نیابد خطاب مستطاب بلا ارباب شد که پرده بندگان خویش ندرم و پیش کسی آبروی ایشان نریزم بغفاری و ستاری من که با ایشان چنان خرادیم که نه بیند هیچ کس و چنان حساب کنم که ایشان دانند و بس

وَكَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا قطعه

نیاز خویش بدرگاه کبریائی بر ‌— که لطف باز نگیرد بتقبیح کردارت
دگر هزار گنه از تو در وجود آید ‌— در قبول کشاید هزار و یکبارت

و در و دیکه سفرهٔ کرام از شرح آن قصور نمایند و بررهٔ عظام از حمل آن بفتور گردانید که وجود ممکنات سبب محبت و بود و ابداع موجودات را وسیله مود او مثنوی

ای مهر تو واسطه جهان را ‌— عشق تو وسیله انس و جان را
نعت تو چو گفت ایزد پاک ‌— لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلَاكَ

سید یکه گل سیراب نشانهٔ عرق رخسار او بود و سنبل پرتاب نمونهٔ گیسوی مشکبار او غنچهٔ جمال او گلگونهٔ أَنَا خَيْرُ الْبَشَرِ دیده و نرگس نظر او سرمه مَا زَاغَ الْبَصَرُ کشیده بیت

ای رخ خوب تو از گل طبقی ‌— گل ز شرح رخ خوبت ورقی

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ و نهایت سلام نثار صحابهٔ کرام و اولاد عظام او که سبب اکرام اسلام بودند و استحکام شریعت پیغمبر علیه السلام مثنوی

جمله در شرع مقتدا بودند ‌— رونق دین مصطفی بودند
پیشوایان ره روان یقین ‌— رحمت حق نثارشان آمین

فهرست ابواب خارستان بدنیسان

باب اول در اوصاف حکام باب دوم در شفقت اشیار باب سوم در فضیلت علم باب چهارم در عشق باب پنجم در عهد و پیمان باب ششم در بیوفائی دنیا باب هفتم در کرامات اولیا باب هشتم در آب نفس باب نهم در صحبت داشتن ابرار و اجتناب اشرار باب دهم در ریاضت باب یازدهم در نکاح و احوال زنان باب دوازدهم در حسد باب سیزدهم در بیان ظلم و فساد باب چهاردهم در بخل و لئیمی باب پانزدهم در نوادر کلام باب شانزدهم در ظرائف و لطائف مردم

باب اول در اوصاف حکام

قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اهْتَمَّ الْوَالِي بِخَيْرٍ جَعَلَ اللهُ الْبَرَكَةَ فِي الدُّنْيَا حَتَّى الضَّرْعَ وَالزَّرْعَ بدانکه نظام جهان و نسق زمان بعدل حکام منوط است و ثمرهٔ عدل بمعموری لشکر و کشور مربوط و بزرگان گفته اند که رعیت خزانهٔ شاه اند چون خزانه خالی شود شاه محتاج گردد مثنوی

داند آنکو ز عقل آگاه است ‌— که رعیت خزانهٔ شاه است
چون خزانه بمال معمور است ‌— لشکر شهریار منصور است

هرگاه که حاکم رنج خویش از برای راحت رعایا تواند گزید دلیل ضبط مملکت

وحفظ رعیت باشد والا برعکس آن قطعه

گرگ نیارد که برد گوسپند	شفقت چوپان چو بود بر گله
ور نبود گرگ چه حاجت بود	خود گله را هست ز چوپان گله

حکایت آورده اند که نعمان بن منذر ملکی بود در عرب قریب العهد باسلام پیش از منصب حکومت متنعم بودی وجامهای نفیس پوشیدی و پهلو جز در حریر ننهادی چون حکومت یافت جامهٔ پشمین پوشید و دیگر در تنعم نکوشید الآن حرمت علی اللذات قطعه

ترک آسایش خود باید کرد	حاکمی کو علم حکم افراشت
خواب در دیدهٔ او چون آید	هر کرا پاس جهان باید داشت

حکایت سلطان محمود غازی رحمة الله علیه عادتی داشت که چون شب در آمدی خرقهٔ پشمین پوشیدی و بر صفت درویشان گشتی و احوال رعایا و عدل و ظلم خویش از خلق معلوم کردی

نظم آنچه در پیش بادشه گویند	نبود جز صفات نیکویش
گو بخفیه بپرس سیرت خویش	تا چه گویند یک بیک خویش

سلطان شبی با طائفهٔ درویشان که سیاحت بسیار کرده بودند و آثار ممالک دیده گفت محمود سبکتگین چگونه ملکیست گفتند نیکست اگر بشهوت مولع نبودی سلطان محمود بعد از انکه از سر آن در گذشت ملک هندوستان او را مسخر شد نظم

دل منه بر قامت خوبان لعل لبان	نیزه گیر اندر کنار و بوسه بر شمشیر زن

شهوت از زن پیش مردان مایهٔ ننگیست	سیر شهوت می برآند مرد معنی تیغ زن

هم او را آورده اند که چون ملک سومنات را بگرفت بتی پیش سلطان آوردند که در وصف از حسن او قاصر بود گوئی که ضرب المثل خوبان بصنم او بود و بت پرستان مبالغی زر قبول میکردند که سلطان بستاند و بلشکر صرف کند و بت باز دهد وزرا همین صلاح دیدند سلطان بعد از تفکر بسیار فرمود که در عرصات قیامت چه عذر گویم در وقتیکه ندا کنند که کجاست آذر بت تراش و محمود بت فروش تا بت را بسوختند نظم

گرای آن نکند مال و منصب دنیا	که ابرای قبولش سر بجنبانند
نیرزد آن همه ملک جهان بدان یکدم	که در معاتبهٔ رستخیز در مانند

حکایت در تواریخ چنان دیده ام و نیز چنین شنیده ام که تختگاه کسری در مدائن بود و در پهلوی آن عرصه که صفه بنا میساخت پیرزنی خانه داشت تنگ چون دل عاشق شیدا و تاریک چون زلف معشوق رعنا هیچ نمی فروخت و نمیگذاشت کسری فرمود تا همچنان رها کردند پیرزن بر بساط مرصع خسروی میرفت و بکلبهٔ خود [illegible]ر آمد کسری از و پرسید که موجب و چه بود که نفروختی گفت تا صورت عدل [illegible] المیان بنمایم و من بیحجاب بر بساط سلطنت در آیم بیت

[illegible]ن کوش که شد سالها پس از کسری	که کس ندید در ایوان عدل او کس را

[illegible]یت آورده اند که فرعون را دو خصلت بود که بسبب آن دو خصلت [illegible]از یافت و تمتع دنیا دید اول آنکه داد عام واد دوم خوان انعام نهاد

آسیه دانست که برخورداری او ازین دو خصلت ست چون در زوال او میکوشید ورا ازین کار منع کرد و گفت بادشاه را غضب حلم نشین باید تا مفسدان دلیر نشوند و اشیا را از دخل کم تا محتاجان سیر نشوند فرعون ترک این دو خصلت کرد تا ملک او را زوال آمد قطعه

دو رسم بود در آئین خسروان عجم	که ضبط ملک دران یافتند بیدینان
یکی نهادن خوان کرم فقیران را	دوم شنیدن عجز و نیاز مسکینان

حکایت آورده اند که یکی از ملوک روزگار وقتی بشکار میرفت بدیهی رسید درویشی بیرون آمد و عنان اسپ شاه بگرفت و رخ نیاز بر خاک مالید که در پای پیل ظلم افتاده ام یا ببساط عدل درنورد یا داد پیادهٔ مظلوم از ظالم فرزین رفتار بستان که بعقاب عقاب جانور دار تو گرفتارم شاه بفرمود تا جانوردار را حاضر آوردند تفحص فرمود حق بطرف متظلم بود داد وی بداد و انصاف وی بستاند بعد از وفات شاه بزرگی او را بخواب دید که در سرای بهشت میخرامید و میگفت بسبب یکساعت عدل گناه پنجاه ساله عفو کردند قطعه

بدانکه هفت گروه اند زیر سایهٔ عرش	بحکم نص پیمبر یکی شه عادل
دوم جوان نکو اعتقاد با پرهیز	دگر ده یار موافق بکار دین یکدل
دگر کسیکه ز خشم خدا چو یاد کند	سحاب دیدهٔ او در زمان شود سایل
دگر کسیکه نماز فریضه بگزارد	دلش بوقت نماز دگر بود مائل

دگر کسیکه بگرد زنان نگردد چون	درآید از در او ماه‌چهرهٔ مهر گسل
دگر کسیکه زکوتی دهد بمسکینان	بدان مثابه که باشد خلق ازو غافل

حکایت آورده اند که ترکمان کرمانی رحمة الله علیه چون مدرسهٔ قطبیه را تمام کرد الحق سرائی بدان لطافت ندیده بودم و بآن طراوت نشنیده ائمه و طلبه را اجلاس فرمود یکی از وزرای دولت روزی در خانهٔ طالبعلمی درآمد نظرش بر مستنکری افتاد بسمع ترکمان رسانید وزیر را ملامت کرد و گفت طالبعلم را کنیزکی بدهید و بفرمود تا در خانها بر فقا نهادند که ستر پوشیدن و مخفی داشتن اولی ست نظم

آدمی را گناه رسوائی ست	دور باش از گنه بطاعت کوش
گر تو خواهی که از گنه رسوا	نشوی یک نصیحتم بنیوش
هر کرا از گناه پرده درید	پردهٔ عفو بر گناهش پوش

حکایت درویشی نزدیک فخر الملک وزیر رفته گفت که یا شیخ معذورم دار که مشغولم گفت ازان پیش تو آمدم که با وجود مشتغل خود کفایت من کنی ای مشغول شغل خوش باش که مشغولی در پیش دار قوله تعالی لِکُلِّ امْرِءٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَانٌ یُغْنِیهِ مصرع الا ای که مشغولی مشغول باش قوله علیه الصلوة والسلام فَاشْتَغِلُوا بِشُغْلِ الْمُسْلِمِینَ وَانْصُرُوهُمْ یَنْصُرُکُمُ اللّٰهُ قوله علیه الصلوة والسلام اِنَّ اللّٰهَ فِی عَوْنِ الْعَبْدِ مَا دَامَ الْعَبْدُ

عونا لاخیه المسلم اگر مسلمانی بخویشی خویش پردازد برادر برادر مدار غم خور
وز حال خال فارغ مباش از حلم بدزبد رمرو تا یاری بار وصل گردد مثنوی

آن شنیدستی که مرد دادخواه	گفت روزی با وزیر پادشاه
کای وزیر افتاد کار مشکلم	برکشا این قفل دشوار از دلم
گفت کاری دارم اکنون بازگرد	تا شوم فارغ زکار ای نیکمرد
مستمندش گفت کای با کار و بار	وقت بیکاری مرا با توچه کار
شغل من با تو زمشغولی تست	گر نداری شغل معزولی تست
کار مسکینان بساز ای کارساز	تا بسازد جمله کارت کارساز

حکایت این حکایت معروفست که شاهزاده جهان پشت پناه عالمیان
نور دیده اهل بینش چشم و چراغ اصحاب دانش مثنوی

زباغ نبوت گل خوش لقا	زبستان دین بلبل با نوا
زبطن بتول و زپشت امام	زنسل محمد علیه السلام
گزیده بعالم بحکم قضا	یگانه علی ابن موسی رضا

از انکه هر ولک دیده قبائل بود رنگ واندک مائل هی مائل بود روزی در
حمام خلوت ساخته بود ترکی بحمام درآمد امام در نظرش بسی حقیر نمود گفت ای غلام
برخیز و دستم بمال و آبم بر سر ریز امام شاهزاده جهان ترک را دلاکی کرد و غدر
خواست چون ترک از حمام برآمد حشم را دید و از احوال پرسید گفتند امام در حمام است

تبر سید و صبر کرد تا امام از حمام بیرون آمد ترک در پای وی افتاد و بعذر
درآمد امام بخندید و ترک را صله تمام بخشید و گفت

اِنَّمَا ذَنْبُهُ بِمَوْعِدِهِ وَضَعَ الْمَاءَ غَيْرَ مَوْضِعِهِ

حکایت طائفه بزازان بهیئت دانشمندان نزدیک سلطان مظفر الدین
کرمانی درآمد با دراعه ها چون عرصه حرص فراخ و دستارها چون میدان
آز دراز سلطان از حسن اعتقاد در حق ایشان تعظیمی بواجبی بجا آورد چون نظر
تشریف دید که معنی موافق صورت نیست و هیبت مطابق سیرتی در فکر افتاد قطعه

مرد عامی که بتزویر شود دانشمند	فرجی پوشد و دستار مقفا بندد
علم ناخوانده چو تفسیر و روایت گوید	راست آنست که بر سبلت خود میخندد

یکی از وزرا در ناصیه سلطان اثر تغیر بدید و گفت این جماعت را اگر اشارت رود
سیاست کنند سلطان فرمود که ایشان برای امان بدین هیبت آمده اند نیکو نباشد
که ایشانرا عذاب کنم اما هر کسی را لباسی مقرر فرمایند تا صورت مطابق معنی باشد قطعه

بر خر لاشه کسی زین مرصع نزند	ننهد بر سر وی مردم عاقل آن
هر کسی لائق کاری و لباسی گیرند	خرقه درویش قبا رند و گلیم ابدالان

حکایت سلطان مظفر الدین از شیخ حسن بلغاری رحمة الله علیه پرسید که
چرا خزانه رزق بر آسمان نهاده اند قوله تعالی وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ
گفت از بهر آنکه تا بغلبه نگیری و بعطا منت ننهی و بمکافات عدل نشوی هر

چو یزدانت همی روزی رساند — چرا از دیگری منت پذیری

شعر

فَاِنَّ الرِّزْقَ مُنَزَّلٌ مِنَ السَّمَاءِ — فَلَا تَغْلُوا عَلَی اَیْدِی الْاُمَرَاءِ

حکایت شنیده ام که آخر سالار پادشاه غازان روزی توبره کاهی از دهقانی به ستم بستاند پادشاه فرمود تا مبالغ کاه جمع کردند و آتش در زدند و آخر سالار را در آتش انداختند تا دیگران چنین ستم نه کنند **نظم**

شتربانی که رخصت یابد از شاه — که بستاند ز رستا چار من کاه

زر جور اپتحی در هیچ برج — نباشد هیچ دهقان را دو برج

حکایت تمغاچی با صوفی عربده آغاز کرد که خر خریده تمغا بده صوفی گفت اهل ذمه نیستم که سر بجزیه در آرم گفت تمغای سلطان خزینه جهود ان است گفت نی آن حلال ست و این حرام خبر بملک رسانیدند ملک صوفی را حبس فرمود حاکم را آن شب قولنج گرفت حاصل آنکه شکمش چون بروت متکبران پر تاب شد و مخرجش چون مدخل ممسکان مهر میکشاد **قطعه**

خواجه را خاک صفت باید بود — تا از و خلق نه در رنج شود

این همه باد که در خویش فگند — عجبی نیست که قولنج شود

خاطر درویش را دریافت و فی الحال کشایش یافت باز با خود نظر کرد که درویشان را بعد از آن بهیچ باب نیازارد **قطعه**

اهل دل مرهم دل ریشانند — که از ایشان همه راحت یابند

خنجر همت ایشان تیزست — الحذر ورنه جراحت یابند

حکایت شیخ شهاب الدین سهروردی را با تمغاچی ندیم سلطانی خصومتی افتاد ندیم گفت امروز حال تو با سلطان بگویم شیخ گفت امشب حال تو با رحمان بگویم **نظم**

هر کسی روی بچیزی آرند — حاجت خویش بدو بردارند

در گهت قبلهٔ درویشان ست — حضرت مرهم دلریشان ست

ندیم بلد او پیش سلطان رفت و گفت که سالوسی را در مملکت رها کرده که ندیم ترا می آزارد سلطان گفت فردا حکم کرده شود شیخ نماز خفتن گزارده سجاده در خلوت بینداخت و سر بحضرت حق برداخت و گفت ظالمی را گذاشته تا بندگان ترا میرنجاند از گوشه صومعه آوازی شنید که امشب این حکم کرده شود **قطعه**

از در دستور و سحنه هیچ نگشاید ترا — روی عجز آور بدرگاه خدای ذو الجلال

حیف باشد رقعه حاجات خود بردا شتن — جز بقیومی که در ملکش نباشد انتقال

چون سحر شد ندیم را تپ گرفت و بامداد کالبد سرد کرد سلطان نزدیک شیخ آمد و عذر خواست شیخ گفت او را معبودی بود مرا نیز معبودی هر دو حاجت خود بمعبودان خود ها عرض داشتیم من غالب آمد **نظم**

در حق گیر و در گریز با آن — مکش از درگه شهان بیداد

تا بیابی مرادهای زمان — بنده اش باش تا شوی آزاد

حکایت شنیده ام که یکی از سادات عرب را که مال و جاه عظیم داشت از حکام شهر بحر میکه در وی واقع نبود بگرفت و قریب یکسال ورا هر روز صد چوب زدی و آن بزرگ را خدا تعالی تحمل و صبری داد ناگاه احوال بر عکس شد حاکم از حکم ممنوع و از عمل معزول گشت اورا به امیر بردند فرمود تا انتقام نمایند روز اول بفرمود تا اورا حاضر آوردند و تشریف پوشانیدند و بهر چوبی دیناری در پیش او نهادند و همچنین را داری ساخت که هر روز صد دینار با وی میداده باشند قطعه

دشمن چو شد مسخر فرمان بطوع خویش
آنرا که نیست منصب عالی میان خلق

مرد کریمش از در احسان طلب کند
دانا نثار پایهٔ شرمش ادب کند

چون مدتی برآمد حاکم تحمل شرمساری نداشت گفت توقع از خدمت امیر آن است که بفرماید تا مرا بکشند یا اورا به صد دینار هر روزه منع کنند امیر سید فرمود که فلان خریطه را بیارید آوردند پنج من بوزن شرع پوست خود را جمع کرده بود گفت این را برابر مقابله کنید و بوی بدهید تا بداند که او کیست و من کیستم نظم

اگر جزای بدی را بدی کند سهل است
جزای سیئه چون سیئه کنی جهل است

وگر نکوئی پیش آوری زهی احسان
وَهَلْ جَزَاءُ الْاِحْسَانِ اِلَّا الْاِحْسَان

حکایت آورده اند که امیر المؤمنین حسین را رضی الله عنه خادمه بود روزی کاسهٔ آشی گرم نزدیک امیر المؤمنین می آورد قطرهٔ از آن بر کتف مبارک وی چکید

حرارت بوی رسید بهیبت در خادمه نظر کرد در حال کاسه را بر سر امیر المؤمنین فرو ریخت امیر فرمود که اول معذور بودی اما در دوم مستوجب ادب قطعه

جرمی که کند بسهو بنده
گر بار دگر کند بعمداً

زود در گذر آنکه جای آن است
تادیب کنی سزای آن ست

گفت یا امیر المؤمنین از آن ترسیدم که در کرت اول معذور بودم اگر تو مرا ادب میکردی معذور نبودی مکرر کردم تا مستوجب آن باشم اکنون فرمان تراست هرچه خواهی کن قطعه

شرط کرم آن ست که از بندهٔ عاجز
گر بندهٔ عاصی نکند جرم معاصی

گر سهو کند عفو کند هر که کریم ست
حق را زچه گویند که تواب و رحیم ست

گفت با تو چه کنم گفت آنچه خدا تعالی فرموده است وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ گفت خشم فرو خوردم گفت وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ گفت ترا آزاد کردم گفت وَاللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ گفت نفقه بر خود گرفتم نظم

آن کن بجای بندهٔ مسکین که ایزد ست
از تو گناه و جرم همی بیند و همان

روز گنه که با تو خدای تو میکند
احسان و فضل خویش بجای تو میکند

حکایت آورده اند که امام جعفر صادق را رضی الله عنه غلامی بود روزی بخیانتی گوش وی بمالید غلام آهی زد امام پشیمان شد و در پیش غلام بنشست و سوگند داد که بمکافات گوشم بمال نظم

نبدهٔ خویش راکه بی جرمی — خواجه امروز گوشمال دهد
مگر از گوشمال روز جزا — می نترسد که ذوالجلال دهد

غلام گوش امام نرم بمالید امام گفت ای غلام چرا مرا با سیلی و سخت ترنمیمالی گفت از کسیکه تو میترسی من نیز میترسم امام ازین سخن بسیار بگریست او را از مال خود آزاد کرد

حکایت آورده اند که سلیمان پیغمبر صَلَوٰةُ اللهِ عَلَیْهِ وَعَلیٰ نَبِیِّنَا روزی بر تخت شاهی نشسته بود و بساط نشاط گسترده باد شادروان برداشته و در هوا بشادی روان کرده از احوال مردن و حساب قیامت موعظتی همیگفت قطعه

از بیم اجل مکین دلشاد نخواهد رفت — یک بنده ازین محنت آزاد نخواهد رفت
وی تخت سلیمان کو بر باد همیرفتی — کو تخت شهی کامروز بر باد نخواهد رفت

آواز موعظت سلیمان بگوش پیر دهقان رسید بگریست و باخود گفت که اگر من سلیمانرا دیدمی با وی دو سخن گفتمی این سخن را باد بگوش سلیمان رسانید باد را فرمود تا تخت را بر زمین نهاد پیر دهقان را بخواند و گفت آن دو سخن کدامست گفت اول لذت شادی تو و محنت من که وی بود امروز ترا چه فائده و مرا چه زیان سلیمان گفت هیچ نظم

محنت و لذت جهان بینی — گر جهان همچو باد میگذرد
من ندانم که تا چرا خواجه — با غم مرگ شاد میگذرد

گفت دیگر چیست گفت آنکه من و تو برابریم نه تو باد شاهی را با خود بری

ونه من درویشی را گفت راست میگوئی بیت

درویش بمیرد و غنی هم — با خود نبرند شادی و غم

حکایت آورده اند که حاکم نیشاپور یعقوب نام بعزیمت حرب بیرون آمد سی هزار مرد آهن پوش با وی بود چنانکه از اسپ و مرد جز چشم و گوش برهنه نبود امیر لحظهٔ در لشکر تامل کرد و از اسپ پیاده شد و روی بر زمین نهاد و بسیاری بگریست یکی از وزرا پرسید که سبب گریه چه بود گفت تمنا بردم که کاش این لشکر در حرب کربلا بودی تا حسین بن علی را مدد کردمی و با عبدالله بن زیاد دستبرد نمودی آن شب سید کائنات را در خواب دید که میگفت بشارت ترا که مزد شهیدان کربلا با این نیت نیکو کردی یافتی شعر

خواهی که شوی ز عمر و دین برخوردار — در نصرت دین عزیمت نیکو دار

حکایت آورده اند که سلطان محمود سبکتگین چون عزیمت سومنات کرد صد هزار مرد کاری با وی بود چون به سومنات رسید ده هزار کس بیش نمانده بود سلطان متفکر شد آن شب خورشید جمال بنیر و آل محمدی را بخواب دید که میگفت مَنْ کَانَ لِلّٰهِ کَانَ اللهُ لَهٗ

خواهی که ترا خدا بود یار — یاری ز خدا طلب بهر کار

چون بعزیمت و نصرت الٰهی سومنات را بگرفت بتخانها را ویران کرد و مساجد و مدارس را بنیاد نهاد و ملک را قرار دین نهاد قطعه

هر کجا میروی و میرانی — در پناه خدای ربانی
ملک و دین هر دو توامان بوند — نصرت و فتح در ضمان بوند
بر سر مملکت بمان صد سال — ور بگویم هزار هست محال

حکایت شنیده ام که بادشاه غازان روزی ارکان دولت و ائمه مملکت جمع کرد که فکری کافی و بحثی شافی کنند که کدام ملت بهتر باشد تا بران باشیم و ترک ملت پدران کنیم بعد از اقامت دلیل و وضوح سبیل بادشاه گفت مرا هیچ ملت بهتر از مسلمانی نمی آید و بهتر ازین دین دیگر نمیشاید فرمود تا بتها را بشکستند و بتخانها را دربست و مساجد و مدارس و معابد و مجالس معمور کرد و علم اسلام بفلک برافراشت لاجرم از بادشاهی برخورداری یافت و بعد از وفات بدار السلام خرامید نظم

دیده ام در حدیث پیغمبر — وز بزرگان شنیده ام بسیار
که نمیرد بهیچ احوالی — حاکم پاک دین نیکوکار

حکایت شاه داود سلجوقی رحمة الله علیه که آثار خیر او هنوز در کرمان باقیست دوازده پسر داشت همه مستعد پادشاهی چون وفاتش نزدیک رسید پسران را حاضر آورد و بحفظ و رعایت ملک و رعیت وصیت فرمود و بعد از ان گفت میخواهم که یکی از شمارا ولیعهد خود گردانم و چون همه شایسته آید درین فرو میمانم نظم

چون دو کس صالح کاری باشند — خواه در دنیا و خواهی در دین

تا یکی را نبود ترجیحی — نتوان کرد بدیگر تعیین

بفرمود تا قرعه زدند بنام ملک زاده توران شاه برآمد که از همه کهتر بود ملک داود درگذشت برادران از غصه هجرت کردند و ملک بگذاشتند توران شاه محکم نشست و وصیت پدر را گوش داشت و در حفظ ملک و دین اهتمام تمام نمود تا بجائی رسید که امروز از وفات وی دویست و نود و نه سالست که هنوز خاک تربت او را در سه شنبهی از شهر کرمان باسم توتیا باطراف جهان میبرند قطعه

نشان عدل نگر تو که قرب سی صد سال — مسافران جهان لا اله الا الله
باسم چشم ز خاکی سه شنبهی گیرند — غبار تربت شاه زمانه توران شاه

حکایت در قصص آورده اند که چون یونس پیغمبر علیه السلام از ایمان قوم خود نا امید شد و از میان ایشان بیرون رفت جبرئیل علیه السلام بوی آمد که چرا بی فرمان بیرون آمدی گفت از انکه وعدهٔ چهل شبانه روز بود و من سی و نه روز دعوت کردم ایمان نیاوردند از اثر عذاب ترسیدم خداوند تعالی او را بدان سبب بلاها که شنیدهٔ چون فراق زن و هلاک فرزندان و غرقه شدن در دریا و محبوس گشتن در شکم ماهی مبتلا کرد و بقوم آتش عظیم فرستاد همینکه آن قوم آتش دیدند یونس را طلب کردند چون او را نیافتند نزدیک ملک خویش شتافتند ملک فرمود که چون یونس از ما برگشت ما بخدا باز گردیم تا کار ما نیکو شود قطعه

ای کریمی که هر که خواند ترا — گوش دل بر نوید می دارد

زانکه کافر امید میدارد	کی مسلمان ز تو شود نومید

در حال همه مسلمان شدند و از گروه ها پشیمان پیر و جوان خدا را بخواندند و تضرع کلمهٔ استغفار بر زبان راندند خدا تعالی بکمال کرم آن بلاها از ایشان کرد و یونس را باز بایشان رسانید و آن ملک را عمر دراز بخشید و از زمرهٔ اولیا گردانید و تا بعهد عیسی علیه السلام مملکت میراث فرزندان او شد

حکایت آورده اند که روزی در حضرت هارون رشید ذکر خوردنیها میرفت اتفاق کردند که هیچ چیز به از هریسه نیست که قوت گندم و گوشت دارد و بهترین غذاها این هر دو است شعر

جمله از گوشت هست و از گندم	به یقین دان که قوت مردم

هارون رشید مطبخی را بخواند و حکم کرد که فردا باید که هریسه سازی چون روز دیگر شد الوان نعمت آورد و هریسه نیاورد هارون گفت چرا هریسه نیاوردی گفت فراموش کردم گفت سزای تو چیست گفت آنچه خدا تعالی با آدم کرد قطعه

زود در گذار که فرزند آدم است	آدم بسهو کرد خطائی و توبه کرد
تو نیز در گذار که فرزند آدم است	بر آدمی بغفلت اگر داوری رود

گفت آری راست گفتی پس با تو همان کنم که با آدم کردند و ترا نیز از خوان سالاری بیرون کردم تا دانسته باشی شعر

بخوان قلنا اهبطوا منها جمیعا	تفکر فی الکلام و کن سمیعا

حکایت آورده اند که اسکندر رومی بعزم جهانگیری بطرف چین برفت و در قرب شاه چین نزول کرد روزی حاجبی آمد که رسول شاه چین بر در ایستاده فرمان داد که در آید چون در آمد خدمت کرد و با دب بنشست اسکندر گفت چه پیغام داری گفت پادشاه چین چنین فرموده است که سخن در خلوت بگوئی بیت

گو مگو اسرار سلطان بر ملا	هر که خواهد تا نیفتد در بلا

فرمود تا خلوت ساختند چنانکه بغیر از ایشان کسی دیگر نبود پس گفت پیغام شاه چین چیست گفت ای اسکندر شاه چین منم اسکندر متعجب شد و گفت چه دلیر آمده گفت بدانکه در قدیم الایام مرا با تو عداوتی در میان نبوده و در حق تو قصدی نکرده ام قطعه

از دل مردم شود بعذر مبدل	اصل عداوت چو در قدیم نباشد
دفع توان کردنش بسرکه و صندل	درد سری کان ز خلط بار نباشد

اسکندر گفت سه ساله خراج از تو میخواهم گفت قبول کردم آنگاه اسکندر چون سرعت جواب وی بشنید گفت بعد از ادای مال حال تو چگونه باشد گفت چنانکه هر دشمنی که بمن روی آورد و مرا خبر نکند بجمله اول لشکر را مستاصل گرداند گفت به دو ساله قناعت کن گفت اگر بیک ساله قناعت کنم خلل کلی واقع نشود اگرچه خزانه خالی شود نظم

بستاند شوند خلق گدا	مال دیوان چو شه بیک دفعه
مردم از خوشدلی کنند ادا	گر بده بار ضعف آن طلبد

سکندر گفت بارتفاع شش ماهه مدد ده چون عزم مراجعت کرد گفت میخواهم که فلان روز ملک با خدم و حشم بند گان را سرافراز کند تا انگشت در نمک زنیم چون روز موعود شد سکندر بر پشت مراکب نشست و با مواکب و خیل و حشم جانب چین روان شد پادشاه چین نیز لشکری جمع کرد که عدد او از حصر و اندازه بیرون بود و عقل از حصر اجزای آن قاصر و خرد از عد و احصای آن متقاصر مأت الوف در سلسلهٔ احاد بود و رشتهٔ تسلسل از مجموع او کمتر افراد شمار آنرا خدا دانستی نظم

شاه چون خورشید و لشکر ذره وار — رشته در رشته قطار اندر قطار
کس ندانستی شمار و حصر آن — بر زمین الا خدای آسمان

لشکر سکندر بمقابلهٔ آن اندکی مینمود چون لشکر شاه چین دائره زدند و لشکر اسکندر را در میان آوردند پنداشتی که مرکز در میان محیط است یا مجموع مرکب مشتمل بر بسیط اسکندر ترسید و کار حرب نساخت ناگاه شاه چین در رسید اسکندر گفت مگر مکر کردی تا مرا بگیری شاه چین گفت معاذ الله که در پادشاهان مکر باشد زیرا که مکر دلیل عجز است

قطعه حاکمی کو مکر و دستان پیشه کرد — تا در آید کو جهانداری کند
پیشهٔ روباه باشد مکر و زرق — شیر نشنیدم که مکاری کند

گفت پس اینهمه عدد لشکر تو چیست گفت تمام لشکر من نیست بلکه بدرقهٔ لشکر منست غرض آنست که بدانی که من بعجز مطیع نیستم ولیکن ترا می بینم که دولت خدادادی داری و هر که با امر دولت مار و ست در مکر کند بنفیتد

سکندر گفت تو سزاوار احسانی انچه از تو می خواستم از سر آن بر خاستم پس ملک چین لشکر را تقفا بر دو مائده نهاد که بصفت راست نیاید و بر سماطش خیمهٔ اطلس در کشید چنانکه دائره فلک در محیطش داخل مینمود همه را در سایهٔ او در دو فرشها بدیبای قیمتی آراسته تخصیص خوانی از زر نهاده و کاسه های پر در مروارید قیمتی چنانکه قیمت آن پنجساله خراج چین بود پیش اسکندر نهاد و گفت ملک باید که ازین طعام بخورد اسکندر گفت این جواهر ست قوت آدمی را نشاید گفت تو پس چه میخوری گفت انچه مردم میخورند نان و گوشت و امثال آن گفت در روم نان و گوشت نبود آنمقدار که بخوری و چندین رنج بر خود نهاده گرد جهان میگردی سکندر گفت که ازین سفر مرا همین فائده بود بس است قطعه

مرد حریص اگر همه عالم بدو دهی — حرصش بسوی عالم دیگر کشد عنان
چون بنگری نصیبهٔ او زین جهان بس است — بهر تنش گلیمی و بهر شکم دو نان

حکایت آورده اند که جعفر اصمعی ادیب مامون بود و برادر وی محمد امین گفت روزی مادر مامون کسی فرستاد که مامون را ادب کن در خانه بی ادبی میکند و او هنوز بغایت خرد بود بفرمود تا او را بر پشت کشیدند و چند تازیانه محکم بزد چنانکه از الم مامون چند قطرات اشک بر رخساره روان کرد گوئی رشاشهٔ گلاب بود بر صفحهٔ گلنار یا رشحهٔ سحاب بر صفحهٔ لاله زار یا بر سطح عقیق دانهٔ ژاله بود یا قطرهٔ شبنم بر روی لاله حاصل آنکه بسیار بگریست و جزع نمود آری شعر

ضربُ المعلّمِ کالقمرِ یب | فاصبرْ عندَ تأدیبِ الأدیب

فرد

هنوزم وقت پیری هست بریاد | جفای مکتب و تادیب استاد

نشسته بودیم که یکی از در درآمد که وزیر بر در است و میخواهد که مامون را ببیند مامون در حال چشمان را پاک کرد و در صدد تعظیم بنشست و اجازت داد که درآید جعفر برمکی میگوید که وزیر آمد و من از حدیث مامون ایمن نبودم نباید که شکایتی در پیش وزیر کند از نمیمی هیچ نگفت و کلمات پسندیده گفت چون وزیر رفت من اورا عذرها خواستم و گفتم از کردهٔ پشیمان بودم که از من پیش وزیر شکایتی نرود قطعه

طفل را در سخن مکن محرم | گر زبانش ازان زبون آید
آب در کوزهٔ لطیف کنی | تبرشح ازان برون آید

گفت معاذ الله که از اوستاد خود شکایتی کنم تو بمثابهٔ پدری من بیقین میدانم که این تادیب برای آن کردی که فردا که بزرگ شوم و چون از خردی برآیم و تادیب دیده باشم مرا بر بیچارگان در تعذیب ترحم آید اصمعی گفت اورا دعا کردم و بر عقل ولطف و فهم وی آفرین نمودم و بخلافت بوی امیدوار گشتم نظم

هرکه دارد نور عزت بر جبین | پرتو از طفلیش در سیما بود
مردمان گویند هر میوه که آن | نیک باشد بر گلش پیدا بود

حکایت یکی از ملوک عرب را علت ناشنوائی پیش آمد جزع بسیار و فزع بیشمار

پیش آورد وزیری بود که بر حضرت ملک قربت و نصیحت نیکخواهی داشت با ریحوست و غرضه داشت که باندک محنتی زجر بیجا نمودن نشان خرم و صدور و شیرادو لوالعزم نیست قطعه

عارفان گاه بلا شکر کنند | کین بود نفس یقین بالیدن
از کریمی که همه احسان کرد | بعتابی نتوان نالیدن

ملک فرمود که موجب دلتنگی نه نزول بلاست در حق ما بلکه عموم شمول عنایت در حق رعایا از آنکه چون جاسوس سمع قدم از دهلیز گوش بیرون نهد تختگاه سینه شاه از آه مظلوم بی اشتباه ماند تا آخر الامر کار مملکت بفساد انجامد نظم

ای وزیر نیکخواه از من بگو آن شاه را | گر ندارد گوش سوی دادخواه سینه ریش
نالهٔ مظلوم گوش آسمان کر میکند | پنبهٔ غفلت برون کن خسروا از گوش خویش

حکایت آورده اند که بادشاه غازان نور الله مرقده روزی در شکار بود از لشکر جدا افتاد و روی بمزرعهٔ نهاد پیرمردی و پیرزنی دران مزرعه کلبهٔ داشتند چون حوصلهٔ بخیلان تنگ و چون دم زمستان بغایت سرد تو گفتی که غربال هنر ختیمهٔ فلک قراضهای کافوری سیم میریخت و آسیای باد سپهر از فضلهٔ برف آرد می بیخت بادشاه از ایشان پناه طلبید با آنکه سلطان را نشناخته کلبهٔ با دیرد و خلتند فرد

گهی که شاه زخیل و حشم جدا ماند | کسیکه بیند اورا پیادهٔ داند

بادشاه گفت شرط آنست که امشب باید که صحبت داریم و بلطف محاوره سخن پردازیم هردو بغربت بیامدند و بخدمت پیش بادشاه غازان ایستادند

بادشاه از غازان شکایت کرد که لشکری رانیکو میدارد و رعیت را می آزارد پیرزن گفت ایجوانمرد از سر این حدیث درگذر و از سر گستاخی نام بادشاه مبر اگر عدل غازان نبودی تا این دو بیچاره درین بیابان نیاسودی نظم

عیب سلطان مکن بهیچ احوال — درگذر زین حدیث بیهوده
زانکه از عدل بادشاهست اینا — که چنین فارغیم آسوده

دیده ام که فرعون و نمرود را نشاید دشنام کردن ازانکه هر کرا خدا تعالی ملک داد و عزیز کرد نشاید که دشنام دهی و بخواری باو کنی و این بیت مناسب است نظم

هر کرا ایزد تعالی داد ملک و سلطنت — پیش مردم کرد در دنیا عزیز و محترم
چون خداوندش عزیز و محترم کردست تو — نام اورا کی توانی کرد از خواری رقم

پادشاه غازان چون این حکایت بشنود از پیرزن شگفت نمود بامداد که بادشاه از کلبهٔ درویش برآمد و برپایهٔ تخت پا نهاد آن هر دو پیر حقیر را طلب نمود و پایهٔ ایشانرا بفلک افراشت و از نیحدیث انتباهی عظیم نمود و عدل و سخاوت افزود نکته از بزرجمهر حکیم پرسیدند که حیات دائمی کرا باشد از آدمی زاد گفت دو طائفه را یکی عادل و دوم ظالم را قطعه

میان خلق قضا دست ابس نکو شتلے — ترانه گشت بهنر و یکبد عارف و عامی
که هیچگونه نمردست عادل و ظالم — یکی به نیک خصالی دگر به بدنامی

باب دوم در شفقت و ایثار

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَلشَّفَقَةُ نِصْفُ الْإِيمَانِ

شفقت نیمهٔ ز ایمان ست — شفقت عادت مسلمان ست
هر کرا رحم و مهربانی نیست — ز آدمیت در و نشانی نیست

شرط آدمی آن ست که بر اتباع خویش مهربانی کند و اگرنه همه انواع حیوانات بشابهت افراد از آدمی زیادت ست بلکه ایشانرا شفقت بایکدیگر بیش از آدمیست چنانچه مار و مور و امثال آن هرگاه کسی قصد یکی از افراد ایشان میکند همه بقدر وسع بدفع آن معاون گروند و بزرگان گفته اند قطعه

هر که قصد مار و موری میکند — جمله میکوشند در دفعش بجان
آدمی را اگر کسی قصدی کند — کس معاون نیست اندر دفع آن

بدانکه کمال شفقت ایثار ست و معنی ایثار اختیار مراد غیر ست بر مراد خویش باوجود احتیاج نظم

نصیحتے ز سر احتیاط خواهم کرد — بگوش جان شنو ار با سخن سر باشد
مراد خویش تو ایثار با مراد کن — که تا مراد دو عالم میسرت باشد

حکایت یکی از اصحاب را مهمانی رسید فرزندان و عیالان گرسنه بودند ما حضر اندکی بود چون سفرهٔ طعام پیش آوردند زن چراغ به بهانه بکشت ایشان دست کشیده داشتند تا مهمان بقدر احتیاج تناول نماید و خود گرسنه نشستند این آیت در حق ایشان نازل شد قوله تعالی وَيُؤْثِرُونَ عَلٰى أَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ قطعه

گرسنه منشین ومهمان سیر کن — تا ترا گویم بهشتی وسخی
آنکه باشد سیر ومهمان گرسنه — باشد از روی مروت دوزخی

وبزرگان گفته اند مردم جهان چهار قسم اند یکی لئیم که خود نخورد وبکسی ندهد دوم
بخیل که خود بخورد وبکسی ندهد سوم سخی که خود خورد وبکسی دهد چهارم کریم که
بکسی دهد وخود نخورد واین صفت خدای تعالی ست قوله تعالی

وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ
داو رزق میدهد ورزق داده نمیشود

حکایت آورده اند که سید کائنات روزی در راه میرفت کنیزکی را
دید کاسه شکسته در دست ومیگریست خواجهٔ عالم گفت که چه بوده است
ترا ای کنیزک که میگوئی گفت یا رسول الله قدری روغن خریده برای خواجه
ام می بردم پایم در سنگ آمد بیفتادم کاسه بشکست وروغن بریخت
از خواجه میترسم سید کائنات از برای وی کاسه روغن بخرید وبدو داد
کنیزک گفت یا رسول الله میترسم که خواجه گوید چرا دیر ماندی رسول الله صلی الله
علیه وسلم گفت من با تو بردم وترا شفاعت کنم وبا وی روان شد قطعه

چو غمگسار منی در جهان چه غم دارم — شفیع من که تو باشی زجان چه غم دارم
اگر جنایت هر دو جهان مرا باشد — شفیع من که تو باشی ازان چه غم دارم

چون بدر سرای رسید ست بر در زد جهودی بیرون آمد که خواجهٔ کنیزک بود وگفت
ای محمد بچه شغل قدم رنجه فرموده گفت کنیزک را به من بخش گفت بتو بخشیدم

وگفت زود ایمان عرضه کن مرا تاب حلم تو نیست خواجه کائنات ایمان عرضه کرد جهود مسلمان شد

نظم — ای شده خاک کف پای تو تاج سر من — منکه باشم که تو آئی بشفاعت بر من
اینچه بخت ست که ناگاه رسیده بسرم — وین چه اقبال که استاده چنین بر در من

حکایت نقل کرده اند که خلیل الرحمن صلوٰة الله علیه را مهمانی رسید
مشرک پیری سفید موی سیاه گلیم زناری در میان داشت ابراهیم علیه السلام گفت
ای اگر ایمان آری چنانکه شرط ست احسانی کنم با تو مشرک ازین سخن برنجید وبر
گردید چون مشرک برفت جبرئیل علیه السلام بیامد گفت ای ابراهیم حق جل وعلا میگوید
ما اورا هفتاد سال نان دادیم وایمان نه طلبیدیم تو چرا بروی تکلیف کردی نظم

مومن وکافر وترسا وجهود — جمله در قسمت ما یکسانند
رزق ایشان بضرورت بر ماست — از فضولی همه سرگردانند
منت از خلق چرا میدارند — چون مرا منعم خود میدانند

ابراهیم علیه السلام در عقب وی روان شد ودریافت واستغفار کرد پیر گبری است
وگفت منکه باشم که بسبب من ترا عتاب کنند در حال ایمان آورد قطعه

ای منعمی که در پی آزار دشمنان — با دوستان خویش از نسیان کنی عتاب
چندان غریب نیست اگر بنده ضعیف — دارد امید فضل وکرم از تو در حساب

حکایت شبی رابعه بصری در مناجات میگفت الٰهی میخواهم که فردای قیامت
تو این بیچاره را چندان بزرگ گردانی که دوزخ از وجود من پر شود فرد

در دل دارم که از سر جان برخیزم ‌‌ و اندر قدم سگان کویت ریزم

چون بحقیقت نظر کنی انچه رابعه گفته است کمال شفقت و ایثار نیست از انکه ایثار با دوستان چندان نیست که با دشمنان قطعه

از مروت جان فدا کن ای پسر با دوستان ‌‌ خود که گوید با وجود دو جان از دوستدار
هر که باشد دوست دارد دوستدار از خویش را ‌‌ دوستم تا میتوانی دشمنان را دوستدار

حکایت نقل ست که حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه با کافرے در محاربه بود شمشیر از دست کافر بیفتاد خصم رو بامیر کرد و گفت یا علی ذو الفقار بمن ده در حال شیر خدا شمشیر در میدان بدست او داد بیت

شیر را حاجت شمشیر نباشد در جنگ ‌‌ که برآرد بسر پنجه ز سر مغز پلنگ

گفت یا علی چرا در چنین وقت شمشیر بمن دادی گفت بنیاد دین بر فتوت ست کافر چون این سخن بشنید ایمان آورد و مسلمان شد فرد

آنها که پای در ره مردی نهاده اند ‌‌ جان داده اند و ترک فتوت نداده اند

حکایت یکی در حرب احد بود و گفت بسیاری از صحابه شهید شدند کوزه آب برداشتم و گرد کشتگان می گشتم تا هر کرا رمقی باقی باشد آب بنوشانم قطعه

گفت ابوذر که ای رسول خدا ‌‌ از چه طاعت فزونترست ثواب
گفت دانی ثواب افزون چیست ‌‌ تشنه را بلطف دادن آب

سه صحابه را مجروح یافتم که از تشنگی مینالید چون آب نزدیک یکی بردم

گفت بدان دیگری بده که از من تشنه ترست نزد دوم بردم سوم را نشان داد باز نزدیک اول آمدم از تشنگی مرده بود بدوم و سوم رفتم همه از تشنگی مرده بودند نظم

معاش اهل مروت بدین نسق بودست ‌‌ که جان خود بغنیمت نثار میکردند
باتفاق زبهر حیات یک دیگر ‌‌ هلاک خویش همه اختیار میکردند

حکایت آورده اند که شخصی دختر عم خویش را میخواست پدرش گفت من دنخیلم چون ذکر کرم رود مقلوبش را غنیمت میشمارم و چون صفت مرد میکنند معکوسش را دوستتر دارم نظم

درویش شکسته که آید بدرم ‌‌ هرگز نه بنان یاد کنم نی بدرم
در خانهٔ من برادرم یا پدرم ‌‌ گر پای نهد جامه ز دستش بدرم

حاتم طائی را دشمن میدارم اگر سر وی نزدیک من آری دختر بتو دهم او بدر حاتم رفت و آواز داد حاتم بیرون آمد هرگز حاتم را ندیده بود گفت حاتم در خیمه است گفت میخواهم که او را بکشم تا عم دختر را بمن دهد گفت زیر فلان درخت رو تا به بینی و بکشی و کار تو برآید در حال حاتم بدان موضع رفت و دستاری بر سر کشید و خود را در خواب ساخت و گفت قطعه

گر بجان من درویش برآید کارت ‌‌ دل قوی دار که من جان بارادت بدهم
ور زجان هیچ زیادت بود آنم خواهی ‌‌ تا فدای قدمت آن زیادت بدهم

چون بپای درخت آمد شخصی را دید خفته و دستاری بر روی کشیده روی ویرا بگشاد همان شخص بود که بر در خیمه دیده بود دانست که حاتم ست و فتوت مینماید در حال

ور قدمش افتاد و عذر خواست و باز گشت و عمر را بکشت و دخترش را بگرفت

حکایت آورده اند که جمعی اسیرانرا نزد حضرت رسالت پناه آوردند در ان میان عورتی بود که خود را بجلباب حیامی پوشید و در مستوری حال میکوشید و روی

چون رای عاقلان در پس پرده نهان میداشت پیغمبر علیه السلام را چون معلوم شد که او دختر حاتم ست در اعزاز و احترام او مبالغه بسیار فرمود و آزاد کرد که پدر او مرد کریم بوده است و تقبل ما بقی اسارى اشارت نمود دختر حاتم گفت دل

مرا بکشید و بعد ازان شما دانید چون گفتگوی آن زن بسمع شمع انجمن رسالت رسید همه آنجماعه را آزاد کرد پیغمبر علیه السلام دختر حاتم را نزدیک خود بعزت بنشاند و گفت از کرم پدر خود شمه بگو گفت یا رسول الله از جوانمردی که در حین حیات کرده است بگویم یا بعد از وفات گفت جوانمردی که بعد از وفات کرده است بگو قطعه

نیست از زنده کرم چندان عجب ... لیکن از مرده کرم باشد عجیب
بلکه زنده است آنکه او دارد کرم ... مرده آن کو از کرم شد بی نصیب

گفت بعد از وفات وی بسه روز شبی در خواب دیدم که گفت در فلان بیابان قومی گرسنه و تشنه اند برخیز و ایشانرا دریاب برخاستم و مشکی آب و سفرهٔ نان بر داشتم و روی بدان بیابان نهادم ناگاه جماعتی از کاروانی را دیدم در طلب آب و نان سرگردان انچه با خود داشتم بحضور ایشان گذاشتم و ایشان را راهبری کرده بمنزل خویش دلالت نمودم و مراعات شان نمود

بقبیله آوردم چون این بگفت امیر المومنین ابو بکر صدیق رضی الله تعالی عنه گفت یا رسول الله یکی ازان جماعت که میگوید من بودم

حکایت یکی از خواجگان بدرهٔ زر بغلامی داد که نزدیک داود طائی بر اگر قبول کند تو آزاد از مال من غلام نزدیک داود طائی برد قبول نکرد گفت آخر درین قبول کردن آزادی منست گفت آزادی تست و بندگی من خودرا هرگز بنده نه کنم بسبب آنکه تو آزاد شوی قطعه

اگر چه حسن آزادگی ست اندر دل ... ولیک بندگی اندر قبول احسان ست
زبهر زر چه گردد رهین هر ناکس ... باختیار و ارادت کسی که انسان ست

حکایت آورده اند که هارون رشید و ابو یوسف قاضی و یحیی که وزیر او بود هر سه بزیارتی میرفتند بزرگی را دیدند که بر کرسی نشسته بود و جمع عظیم گرد وی حلقه زده خلیفه پرسید که این کیست ابو یوسف گفت که عبد الرحمن بشیر که خلیفه اسلام و آمده و بزیارت او و او از بهر خلیفه قیام نمود و التفات بدو نکرد خجل باز گشت قطعه

فقیر قانع سلطان و بادشاه خود ست ... چه غم ز حضرت سلطان و پادشا وارد
اگر چه پادشه خیل و سپاه دارد و مال ... فقیر دارد ازین بیش چون خدا دارد

یحیی وزیر پرسید از کسیکه این مرد از دنیا هیچ دارد یانی آن کس گفت صد هزار درم قرض دارد دیگر روز یحیی صد هزار درم فرستاد عبد الرحمن قبول نکرد و گفت یحیی را بگوئید که ثروت تو همت درویشان بیش نیست نظم

مروت آن نبود کز طریق استغنا — توانگری بفقیری دهد فضالهٔ خویش
مروت از رهٔ عقل آن بود که با حاجت — قبول میکند آن فضاله را درویش

حکایت ابراهیم ادهم از صوفیان دمشق پرسید که سیرت شما چیست گفتند اگر بیابیم بخوریم و اگر نیابیم صبر کنیم ابراهیم بخندید و گفت سگان بلخ را همین حالت است گفتند سیرت صوفیان بلخ چیست گفت اگر بیابند ایثار کنند و اگر نیابند شکر کنند که گفته اند قطعه

شکر بر نیستی کند عارف — زانکه فقر است فخر عادت او
هستی و نیستی یکی داند — گر دو عالم فزون همت او

حکایت شخصی را قرض بسیار بر آمد او را نزدیک کریمی بردند نشان دادند او در بازار دید که در معامله بحبه محابا میکرد بازگشت و میگفت بیت

ترا که اینهمه گفت است و گوی بر درمی — چگونه از تو توقع کند کسی کرمی

خواجه دانست که بکاری آمده است در عقب وی برفت و گفت بدانچه آمده بودم بیفائده بود بغلامی اشارت کرد غلام صرهٔ زر که هزار دینار بود بدو داد مرد را عجب آمد و گفت آن چه بود و این چیست گفت آن معامله بود و این مروت اهمال آن بی مزد منت است و اهمال این دور از فتوت قطعه

بحبهٔ گر دمی تا کسی ز من ببرد — دو هفته فکر کنم در زبان و تقصیرش
وگر هزار بدرویش مستمند دهم — دو سال شکر کنم در قبول توقیرش

حکایت آورده اند که در وقت سلیمان پیغامبر صلوة الله علیه جمعی بر مائده نشسته بودند یکی در میان صوفی بود گربه نزدیک او آمد تا بحکم حب الهرة من الایمان از خوان کرم اخوان استخوانی بوی دهد سنگی بزد و پای گربه را بشکست گربه شکایت نزدیک سلیمان برد و گفت بعد از آنکه جنایت پای شکسته بر دست وی درست کنم داد من بستان سلیمان گفت مثل این جنایت را در شرع من قصاص نباشد گربه گفت در مروت قصاص کن گفت چگونه گفت آنکه لباس تصوف از بر وی برکش تا بیچارگان را غلط نه کنند که جامهٔ ایثار دارد سلیمان فرمود تا چنان کردند قطعه

داد مرقع بده ورنه برون کن ز تن — تا نکند ره غلط پیش تو هر ممتحن
لاف مروت زنی نام فتوت بری — گربه کند گاه اکل پیش تو بسته دهن

حکایت نقل کرده اند از عبدالله مبارک رحمة الله علیه گفت که گبری در همسایگی من بود روزی که هوا چون نفس طامعان از نم فسرده بود و زمین چو دست بخیلان درهم فسرده ابر چون دیدهٔ مصیبت زدگان قطرات ژاله میریخت و چرخ از غربال فلک بر روی زمین برف می بیخت او را دیدم که از راه برف را در میگردد دانه میپاشید گفتم چه میکنی گفت امروز جانوران هوا دانه بی بهره اند با ایشان مروت میکنم گفتم این مروت ضایع است چون دین نداری گفت دین با مروت کار ندارد که گفته اند هر که تخمی بکارد بر آن بردارد قطعه

با چنین روز که با عیش و تنعم باشی — غم آن جانوران خور که چو تو جان دارند
کفر و ایمان بمروت چه تعلق دارد — ای بسا اهل مروت که نه ایمان دارند

گفت آن سالی که به حج رفتم دیدم که دست در حلقه کعبه زده و پای در دایره آشنائی نهاده مناجات میکرد ناگاه مرا دید و گفت یا عبد الله بدانچه کاشتم بران برداشتم و مسلمانی یافتم و از دنیا با ایمان رفتم قطعه

هر که کاری میکند در راه حق — باز میگردد مکافاتش بر پیش
و انکه تخمی کاشت اندر راه او — می نگر کو چون همی باید برش

حکایت وقتی در سفر بودم رفیقان از من دل برداشتند و مرا تنها بگذاشتند رو براه آوردم ناگاه رفیقی با من همراه شد هوا ناخوش بود و خاطر مشوش و بر دراز گوش پیر لاشه سوار بودم چنانکه در صفت وی همراه میگفتم و این قصیده انشا میکردم تا پنجاه بیت شد و بر همراه میخواندم یکی از انها اینست نظم

بالای او که بار بود کم ز اشتار — گوئی که هست با وی مانند کوه بار
هر گه که قصد چوب کنم بانگ بر زند — کای بی تمیز حرمت پیران نگاه دار

از شب نیمه در گذشت بمنزل رسیدیم همراه خانقاه من و خود بخانه خویش رفت قطعه

بی مروت کسیکه همره شد — با غریبی سو بطانه خویش
بر سر کوی خود و داعش کرد — او بجان رفت و بخانه خویش

چون بخانقاه در آمدم دراز گوش را در آوردم مجاور خانقاه با جماعتی از جماعت خانه

بیرون آمدند و بر من حمله کردند که خر در خانقاه چرا آوردی که ترا در مقام راه دادنی هیچ فائده نبود خر را بیرون آوردم و گفتم که این بدعت آنکسی نهاد که ترا در مقام راه داد گفت ما و دراز گوش یکسانیم گفتم کلا و حاشا او سه مرتبه ترجیح دارد بر تو اول آنکه او مکلف نیست و تو هستی دوم او را تحمل هست و ترا نیست سوم او بار علم میکشد و تو بار جهل مثنوی

خر کاه خشک میخورد و بار میکشد — هرگز نمیکند بعما و خطا گناه
تو قلیه میخوری و بر و بار می نهی — دیوان عمر خود بگنه میکنی سیاه
گر با چنین معامله گوئی که صو نیسم — خر بهتر از تو بحقیقت کنی نگاه

خادم از خشم و جوش بهوش باز آمد و بفرهنگ بایستاد و انصاف داد و در جماعت خانه کشاد دراز گوش را در محراب بربست و در پیش وی بتواضع بنشست گفتم اگرچه چنین ست اما مرتبه او نه اینست فرد

ای آنکه خطائی شناسی و صواب — سگ در مسجد که دید و خر در محراب

گفت بسبب تفضیل وی تعظیم میکنم گفتم تعظیم وی در جه و کاه کن نه در خانه و پایگاه که گفته اند بیت

تعظیم خر در آخور و کاه هست و پایگاه — خر را عزیز دار و تو جو ده بوقت و کاه

بامداد جمعی آواز داد و از من التماس کلماتی مناسب او بر این دو بیت اختصار کرده اند قطعه

اگر بزهد توئی همچو مالک دیندار — دگر بعلم توئی بو حنیفه کوفی

ندارم از تو مسلم که مرد این راهی	چو در معاش نداری طریقهٔ صوفی

باب سوم در فضیلت علم

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا فَخْرَ اِلَّا بِالْعِلْمِ مثنوی

ز دانش بود مرد را افتخار	نباشد ز بی دانشی هیچ عار
خدا گفت بی دانشان را مثل	بقرآن کالانعام بل هم اضل

بدانکه علم بحسب مفهوم خویش از تعریف مستغنی ست ازانکه همه خلق که معنی دانش دانند از امور اضافیست یعنی این صفت در بعضی یا دست و در بعضی کم و عالم مطلق آنست که همه داند و واجب ست تعالی قطعه

آنکه او هیچ نداند بحقیقت هیچ ست	وانکه داند همه چیزی بحقیقت همه اوست
کوش اندر پی دانش اگرت عقلی هست	زانکه دانش بر عاقل همه حال نکوست

پس عالم آن باشد که چیزی داند و جاهل آنکه چیزی نداند و درین معنی تفاوتیست عظیم آیه وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ نظم

مکن دعوی که داناتر ز تو نیست	که این دعوی ز تو باور نباشد
نباشد هیچ دانائی بعالم	کز و داناترے دیگر نباشد

تمثیل علم با عمل همچو طعام با نمک ست هر کرا هر دو هست حکمتی تمام دارد و طعام بی نمک را چه توان کرد بیت

عمل بے علم نامضبوط باشد	همیشه شرط با مشروط باشد

حکایت شخصی بود مفلوج و نابینا و ابرص از دنیا چندان داشت که حساب آن نمی‌توان کرد و بهر قدمی در هر دم تمیده نیست روزی طالبعلمی از معاش شکایت کرد چنانکه بکفر نزدیک بود گفتم ای بیچاره ناسپاس راضی هستی که معاش تو در دنیا با فلان کس تبدل شود گفت نی گفتم خوش باش که دنیا بدین طائفه دریغ نیست این علم که تو داری تمودریغ است قطعه

هر کجا ناکسی ست در عالم	هست با عز و ناز همزانو
وانکه با علم و عقل موصوف ست	صَاحِبُ الْعِلْمِ اِنَّمَا كَانُو

حکایت در مبدا تحصیل پدر مرا منع میکرد از مدرسه که بسیار طالب علم بی استعداد بودند که در علم سعی مینمودند صلاحیت کار دیگر داشتند و از جهت تحصیل آنرا فرو گذاشتند و بدین میرسیدند فرد

اصل آهن همه سنگست چرا میسازند	بیل	از یکی تیغ و سنان و زدگری تبر و تبر

تا روزی استاد جهان و علامهٔ دوران امام محقق عالم مشفق فصیح الحق والدین الخوانی طَيَّبَ اللّٰهُ سِرَّهُ قَدَّسَهُ فرمود که منعش مکن که استعداد تمام دارد مرا بر دو طائفه رحم می آید یکی بر مستعد بی سعی و دیگرے بر ساعی نامستعد قطعه

دو گروه اند اهل بخشایش	بلکه هستند در زیان و فساد
مستعدی که سعی می نکند	ساعیی کو ندارد استعداد

حکایت در اصفهان کشتی گیری بود نیک ماهر و بر همه زور گران قادر سر بندی را کشادی و بستی و سر گرفتی را نهادی هیچ پائی از دستش نجستی و هیچ سرے

از شکستنش نرستی ازین گاوزوری که ثور را شاخ از سر برکشیدی زهره راحله از بر طائفه یاران الحاح کردند و مرا بتفرج بردند ناگاه روستائی از کنار میدان درآمد و هم نبرد خواست خلق از وی حیران شدند از چپ و راست یلی گفت بقیه از قوم عاد دیگری گفت ستونیست از ذات العماد زور بازوی که کوه را بهوا بردی از هر طرف نفیر و فغان برآمد و هر جانب تکبیر روستائی دست برهم زد پهلوان پایش بگرفت و سرش بزمین محکم زد گفتم علم در همه باب لائق ست و عالم ازان باب فائق قطعه

زورداری چون نداری علم کار
لاف آن نتوان بآسانی زدن

گر توئی روئین تن و خیاط نی
بخیهٔ بر جامه نتوانی زدن

حکایت بقراط حکیم بمرتبه بود در علم که تختی نهاده بود و بران بخت خفته و احوال آسمان مشاهده میکرد روزی از تخت فرود آمده بود شاگردی با نیجان در زیر سر چهار پایهٔ تخت چار درست زر نهاد چون بر تخت برآمد در آسمان نگاه کرد گفت امروز آسمان را باندازهٔ سطبری درستی بخود نزدیکتر می بینم

حکایت وقتی در ایام شباب که استحضار زیادت بود و سرمایه بیش برسم تفرج با جمعی رنگ پوشان بولایت چین افتادیم دو روز در مدرسه خدا شاد بودیم از طریق ریاضت هیچ نخوردیم و بفضل خدا شاد بودیم و با آنکه میخواستیم از کس چیزی نخواستیم ناگاه تنور معده بآتش اشتها گرم شد و سگ نفس

طعمهٔ بی آزرم قوت هاضمه چون گرگ گرسنه روی باخلاط داده بود و دیو مجامعت از بهر لقمهٔ زعقل اختلاط نهاده همچنان پای در دامن قناعت کشیدیم و سر بگریبان تفکر فرو بردیم رباعی

درویش آنکه هیچ ندارد بضاعتی
درویش آن بود که گزیند قناعتی

بیچاره آنکه روز و شب اندر پی حرام طعام بدوید و جمع کرد دنیا سود ساعتی ناگاه طالبعلمی کتاب کشاف در دست گفتم چیست گفت تو ندانی گفتم درین تعریف امور نامتناهی داخل ست قطعه

معلوم خلق را بضرورت نهایتست
مجهول را نهایت غایت پدید نیست

معدوم و ممتنع همه مجهول مطلق اند
و اندر عدم بدانکه نهایت پدید نیست

مفهوم یا واجب ست یا ممکن یا ممتنع واجب عقل را قبول نمیکند و عقل ممتنع و ممکن اگر معدوم ست همان حکم دارد و اگر موجود ست و اگر غائب ست بجز یقین معلوم نیست اگر حاضر بمشاهده اما مشاهده از قضا واجب نمی آید فرد زین قسمتی که کردم زین حجتی که گفتم معلوم مفهوم میشود که چه مفهوم میشود چون این حکایت گفتم خواجه آنام کتاب بمن داد بکشادم سورهٔ والنجم برآمد گفتم عامل در اذا چیست گفت واو قسم گفتم جر کننده چون نصب کند کلمه منصب دیگر غضب گفت جرا نشاید که به نیابت فعل نصب کند و نجود جر ازینجا نصب لازم آید نه غضب گفتم یک حرف دو عمل در مایهٔ خوانده یا در جمل فرد

یک حرف کسی بدیکه بهم نصب و جر کند	فتنه بود نه حرف که زیر و زبر کند

آخر الانصاف داد و درویشان را سفره گشاد و دعوت بسر روزه بنیاد نهاد

حکایت محمد حسن شیبانی رحمة الله علیه ملکزاده بوده است آزرمی و معروف است در میان علما به بزرگی وی روزی در بغداد بدرس امام اعظم ابو حنیفه کوفی رحمة الله علیه افتاد آن فرصت را غنیمت شمرده یک لحظه نشست و مسئله فائده برد مسئله آن بود که چون باستنجا نشینی دست بر دماغ باید گرفت که پیغمبر خدا فرموده است قطعه

گفت پیغمبر خدای که هست	مجلس علم مرغزار بهشت
چون بدانجا رسی چرا مکنین	که به است از هزار سبزه و کشت

روزی محمد حسن رحمة الله علیه در فضای حاجت نشست و این مسئله را کار فرمود فراش زه کمان در گردنش افگند تا او را هلاک کند از آنکه برادران محمد بدین امر او را اغوا کرده بودند و وعدهٔ عطا داده چون محمد دست بر دماغ داشت در گردنش نیفتاد فراش تیر سیده که خود را در قبضهٔ تهدید حالی چون کمان پشت عجز و اضطرار خم داد و چون تیر در خدمت امیر راست بایستاد و زنهار خواستن گرفت و صورت حال بگفت محمد هیچ نه آشفت و خشم نکرد و فراش را گفت که مملکت تو بخشیدم که این نجات بسبب علم دیدم هر گاه یک مسئله از هلاک سبب نجات است یقین که در حفظ مسائل بسیاری درجات است مثنوی

گر بهر دو جهان امان خواهی	صحبت عالمان بجان خواهی
اینجهان راز دانش ست نجات	زانجهان بر جهانیان درجات

بخدمت امام اعظم آمد و در طلب علم سعی تمام کرد تا بدان درجه رسید که شنیده آورده اند که هر گاه مسئله معلوم کردی گفتی این ابناء الملوك فارعین من هذه اللذات قطعه

چه لذتست بعالم ورای دانائی	چه محنت ست ز دنیا بتر ز نادانی
کسیکه لذت ادراک ذوق دانش یافت	چه جای لذت شاهی و ذوق سلطانی

حکایت بنقل شنیده ام که امام محقق فخر الدین رازی رحمة الله علیه گفته است که در مسائل فکر میکردم چون مرا معلوم میشد از ذوق احتلام می افتاد قطعه

نکند از عروس صورت یاد	هر که ذوق عروس معنی یافت
چه کند سایهٔ درخت دگر	هر که او پرتو تجلی یافت

حکایت لقمان حکیم پسر را وصیت کرد که هر روز یک مسئله یاد گیر و عمل کن تا از ثمرهٔ آن یابی قطعه

بسیاری علم فائده نیست	هر گاه که در عمل نیاری
چون بر نکشی بروی دشمن	بیکار ز هزار تیغ داری

حکایت روزی حکیم زاده بطلب علم میرفت یکی مریکی را تعلیم میکرد که تکیه بر پای چپ کن حکیم از روی فکر و قیاس دانست که تعلیم قضای حاجت ست در وقت احتباس جائی یاد گرفت و بازگشت در آن نزدیکی بدین علت

گرفتار شد در عمل آورد فائده یافت فرد

هرکه در علتی فرو ماند · جز بعلمش خلاص ممکن نیست

حکایت معروفست که ابو یوسف قاضی رحمة الله علیه وا سکر بچه بود متقل الحال هرچه می شنیدی نوشتی بر سفال روزی در راه پیر یهودی را دید که بنائی میساخت و راه مسلمانان تنگ میکرد حدیث پیغمبر علیه السلام که هرکه باندازهٔ یک شبر از زمین مسلمانان غصب کند روز قیامت آن زمین را با هفتم زمین در گردن وی طوق سازند مثنوی

ظالم ست آن بی طریق هرزه را · کز طریق خلق گیرد در سرای
آنکه در گردن بود ملک منش · طوق لعنت بنیم اندر گردنش

ابو یوسف رحمة الله علیه او را منع کرد گفت هرگاه عماری تو نگنجد ویران کنم تا شبی هارون رشید عزرائیل را در خواب دید از وی پرسید که از عمر من چند باقیست به پنج انگشت اشارت کرد بامداد که خلیفه بر تخت نشست ائمه را بخواند و تعبیر خواب پرسید از هیچکدام جواب با صواب نیافت بعضی گفتند پنج سال و بعضی گفتند پنج ماه بعضی گفتند پنج روز هارون رشید از سوال پشیمان شد و درین کار مضطر و حیران قطعه

چو خوابی به بینی ز خیر و ز شر · مپرس از همه خلق تعبیر آن
که هر کس بنوعی که شرحش دهد · خطا و صوابش بدان گونه دان

گفت هیچ کس از اهل عمامه ممتاز هست گفتند هست اما درین مجمع نیست گفتند از شاگردان امام اعظم رحمة الله علیه یکیست که ازین جمع غائب ست وا و را در هر قسم فکری صائب هارون رشید باحضار او اشارت کرد ابو یوسف حاضر شد با جامهٔ خلقان بر عامهٔ خلقان بگذشت و رو بتخت کرد حاجت اشارت کرد که در پای تخت نشیند و سوال را جواب گوید گفت سلطنت با حتیاج رحمت نیابد و استاد در مرتبه فوق شاگرد باید ای هارون امروز که تو سائلی و من مسئول من حاکمم و تو از حکم معزول اگر خواهی که در جواب در آیم از تخت فرود آی تا من بر آیم هارون از تخت فرود آمد ابو یوسف بر تخت نشست و به تقریر تعبیر پیوست و گفت اشارت به پنج انگشت اشارت به پنج امر ست عبارت آنکه تاویل آن بجز خدا کس نداند و بنده را نشاید که دران هیچ سخن راند قوله تعالی اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهٗ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْاَرْحَامِ وَمَا تَدْرِيْ نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِيْ نَفْسٌ بِاَيِّ اَرْضٍ تَمُوْتُ اِنَّ اللّٰهَ عَلِيْمٌ خَبِيْرٌ چون ابو یوسف تعبیر شافی کرد هارون گفت چه میخواهی گفت سلطنت یکروزه هارون بوی مسلم داشت ابو یوسف با عماری بکوچه جهود رسید کوچه بود که فضای او چون مجال همت جهودان تنگ و هوای او چون جمال طلعت بی دینان تاریک ابو یوسف بفرمود تا جهود را حاضر آوردند گفت وید ی

که عماری نمی گنجد خجل شد و کوچه را ویران کرد قطعه

علم در هر دو جهان سلطنت و فرمانست	عالم اندر دو سرا سرور و فرمانده و شاه
گر نخواهی که شوی در نظر خلق حقیر	سوی عالم مکن از دیدهٔ تحقیر نگاه

حکایت روزی زبیده خاتون هارون را گفت ای دوزخی گفت اگر دوزخی ام بر تو سه طلاق زبیده چادر در سر کشید هارون از ائمه پرسید گفتند معلوم نیست احتیاج تجدید نکاح ست و شبه حرام غالب بر مباح هارون متردد گشت فرد

گر عاقلی مخور قسم اندر طلاق زن	هر چند مدعی بقسم این طلب کند

از ابو یوسف پرسیدند گفت دران روز خلیفه نفس خود را از حرامی تهی کرد دوزخی نیست لقوله تعالی وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ خلیفه گفت قصد کنیزکی کردم گفت معذورم دار دانستم که از درج یاقوتش لعل مذاب میرود و از حقهٔ مرجانش عقیق تاب دران فرصت بحکم لَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ معذور داشتم گفت طلاق واقع نیست قطعه

خواهی بهشت بر تو شود جاودان حلال	یک لحظه منع نفس کن از شهوت حرام
این هست ذوق حالی و آن لذت ابد	وین بگذرد بلحظه و آن ماندت مدام

حکایت آورده اند که یکی از ملوک ماضی را پسر شایسته بود و او را بغایت دوست میداشت روزی با وزرا گفت این فرزند را کدام حرفه بهتر باشد

تا بدان تحریص کنند همه اتفاق کردند که از علم شریفتر مایه و لطیفتر سرمایه نیست از آنکه عقل از همه چیز به و علم از وی بهتر که عقل بی علم آلهٔ بی عمل و خرد بی دانش پیرایه است معطل قطعه

بی آفتاب علم ندارد خرد صفا	این حال نزد عقل چو خورشید روشنست
خورشید عقل را نبود ذرهٔ فروغ	در خانهٔ ولی که نه از علم روزنست

ملک زاده را بطلب علم فرستاد باندک روز علم بسیار حاصل کرد از آن که استعداد کسب کمال بزرگان را زیادت ست روزی با جمع طالب علمان ببازار بگذشت امتحان را پیش بقالی رفت گفت دستهٔ تره بمن ده تا ترا مسئله تعلیم کنم بقال گفت تره بامسئله نفروشم زر بیار قطعه

می نیرزد بدستهٔ تره	پیش بقال علم جالینوس
علم و حکمت به پیش دانا بر	گاو و خر را ببارگاه سبوس
دانش خویشتن مکن ضائع	نزد نادان بهرزه و افسوس

بی نماز شام پسر متغیر بخانه برآمد ملک پرسید که سبب تغیر چیست گفت را وزرا خطا افتاده که بهنری اشارت کردند که بدستهٔ تره نمی خرند ملک را معلوم شد که چه بوده است روز دیگر جواهر نفیس قیمتی بوی داد که پیش بقال بر او گفت تره را زر باید نه بمسئله فروشم و نه بمهرهٔ خواب پیش پدر برد گفت پیش جوهری بر بر و او ده هزار دینار قیمت کرد ملکزاده را

معلوم شد که گهر گران بهای علم را هر کس قدر و قیمت نداند رباعی

گر قیمت علم خواهی از دانا پرس
نادان چه شناسد که چه جوهر دارے

در پرتو آفتاب از بینا پرس
قدر گهر گران بها از ما پرس

باب چهارم در عشق

قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّی اللّٰهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ مَنْ عَشِقَ فَكَتَمَ وَعَفَّ ثُمَّ مَاتَ مَاتَ شَهِيدًا اول فهرست کتاب بر پانزده باب نهاده بودم دوستی از من درخواست کرد که یک باب دیگر در عشق زیاده کن که نمک مائده سخن عشق ست گفتم اگر اول میگفتی نمک از مائده پیشتر می نهادم چنانکه رسمست گفت نمک در میان طعام باید گفتم سخنم همه نمک است چنین گفتی که شیرینی را احتیاج به نمک نیست فرد

شکر از مصر بیارید که از گفته من
شکر از خواف روانست بمصر و بغداد

پس بالتماس آن دوست این باب را در میانه درج کردم و مبلغ لطائف حرج هر که ازین بی بهره نیست داند که نقود بی بهره نیست بدانکه عشق از تعریف مستغنی ست ازانکه عبارت از وی قاصرست و همه کس را معلوم حکما گفته اند که هیچ موجودی خالی از عشق نیست قطعه

هر که آمد از عدم سوے وجود
هر وجودی را چو عشقت لازم ست

جز کمال عشق از و مقصود نیست
هر که عاشق نیست او موجود نیست

دلیل برین آنست که هیچ موجودی از کمال خالی نیست ازبراے آنکه

وجود عین کمال ست پس اگر این موجود مستجمع کل کمال ست هر آئینه بکمالات خویش مائل باشد و این عشق ست و اگر بعضے از کمالات دارد و بعضی نه مائل این بعض باشد و طالب آن بعض پس ثابت شد که هیچ موجودی بی عشق نیست هر جا که کمال زیادت میل زیادت پس حقیقت يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ

زین سخن معلوم گشت بطریق رمز

حکایت بزرگان گفته اند عشق را سه طریقه است مقام اول کشش از محبوب تا بجهم پیدا نشود از عاشق رغبت بجهو نه پیدا نشود قطعه

گر سر از طوق ارادت میکشم
عاشقان را نیست با خود اختیار

طوق اگر انیم بگردن میکشد
طبع مقناطیس آهن میکشد

مقام دوم کوشش یعنی تا بادیه وَجَاهَدُوا فِينَا از سر قدم نسازند و تن در راه ریاضت نگذارند بطریق کعبه صفای لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا مشرف نشوند قطعه

گر ترا آرزوی صحبت ماست
هر که منشور کعبه میخواهد

قطع کن صحبت دل و جان را
طی کند محنت بیابان را

مقام سوم کشش نفس یعنی چون بمحبوب رسد محو شود ذره در پرتو خورشید چندان ظهور دارد که بخورشید نزدیک نیست

حکایت شیخ شهاب الدین سهروردی رحمة الله علیه آورده است که عشق را از عشقه گرفته اند و عشقه گیاهیست که بهر چیز که رسد تا چیزش کند

حکمت عشق دو قسم ست یک قسم آنست که نصیب روح ست آن قسم شوق کمال روحانیست که آثار صنع را در آئینه معاینه حسن مشاهده میکند و یک قسم آنست که بهره نیست دران از لذت روحانی بلکه آن کمال طلب لذات نفسانیست فضلات را دفع کند و این قسم را شهوت را گویند همه حیوان شریک اند دران قطعه

انیهمه صورت زیبا اثر هستی اوست
تا درین آینه آثار الهی بینم

زین اثر هستی او بین که تو صاحب نظری
گر نه بینی تو یقین شد که نه اهل بصری

حکایت آورده اند که در عهد لیلی بسیاری دعوی محبت او میکردند اما هیچ یک را صادق تر از مجنون نمی دید قطعه

هر کسی لاف محبت میزند
مدعی در عشق بسیار اند لیک

هیچ یک در عاشقی صادق نیند
چون به بینی بیشتر عاشق نیند

روزی لیلی گفت نقد این مدعیان کذاب را که لاف و گزاف میزنند و دعوی بی معنی میکنند بر محک امتحان زنم تا هر کسی چه عیار دارد فرمود تا گرد کوشک وی آتش عظیم افروختند قطعه

رویم چو کاه کرد بیک جو غمش نبود
سنگست و آهنی دل نامهربان او

آه ار در افتد آتش آهم بخرمنش
من سوخته برابر آن سنگ و آهنش

فرمود که هر که با ما دارد باید که خود را درین آتش در افگند تا از مواصلت ما بهره ور گردد همگی از سر دعوی محبت او در گذشتند چون مجنون را ازین واقعه آگاهی دادند

پروانه وار از شوق جمال لیلی قدم در آتش نهاد و از جانب دیگر بسلامت بیرون آمد چون لیلی عیار نقد مجنون را کامل یافت استرضای خاطر مجنون را خواست تا عقد مواصلت موکد و مشید گردد مجنون گفت مرا چه قدر آنکه در خلوت انیس باشم و در صحبت جلیس فرد

مبر این گمان که از تو طمع وصال دارم
بهمین خوشم که دانی ز غمت چه حال دارم

حکایت چون یوسف علیه السلام را زلیخا بوصال خود دلالت کرد یوسف گفت ای زلیخا آتش مرا تیز مکن دیگ طمع خام تو از من پخته نشود و نومید شد بزندان فرستاد

حکایت پروانه را گفتند چون میدانی که ترا از وصل شمع بجز سوختن هیچ فائده نیست چرا گرد وی میگردی گفت من حیات از برای یک نفس میخواهم که بسوزم

حکایت صاحبدلی را با صاحب جمالی نظری بود و هیچ حال وصال او ممکن بیچاره چشم از عالم فرو دوخت و دل به محنت صبر اندوخت روزی معشوق وی از حمام بیرون آمد آئینه پیش جمال داشت چهرهٔ دلفریب خود را دید گفت بیا تا امروز خود را بدان بیچارهٔ غمدیده بنمایم که صورت خود را در آئینه خوب دیدم چون از در خلوت درویش در آمد بیچاره حیران بماند که آیا چه حالتست پیش دوید و موجب پرسید گفت امروز خود را در آئینه نکو دیدم گفتم خود را بنو نمایم درویش دست بر چشم نهاد و عذر خواست که دل از نگرانی تو بر جا من ست ترا از بهر آن میخواستم که بغیر از من ترا هیچکس نبیند اکنون که خود را دیدی من ازین غیرت ترا نتوانم دید

تمثیل ازان دیده همه عالم را بیند که خود را نه بیند چون بدیدن خود مشغول شود هیچ نه بیند هر دیده که جمال معشوق حقیقی را دید در هیچ جمال دیگر ننگرد و از مشاهده نور خیره میشود علی الخصوص که در غایت شعاع و ظهور باشد و ازینجاست که پیغمبر خدای صلی الله علیه و سلم از زبان جبرئیل امین میگوید بَیْنِیْ وَ بَیْنَ اللهِ سَبْعِیْنَ اَلْفَ حِجَابٍ مِّنْ نُوْرٍ و تمثیل

حدیث چشم شپره و نور آفتاب ست

حکایت شیخ میفرمودند که ازان موسی صلوات الله علیه را ابتدا زبانه ادب میکردند که در سوال خود را سه کرت بدید قوله تعالی

رَبِّ اَرِنِیْ اَنْظُرْ اِلَیْکَ و محمد رسول الله را ازان گفتند اَلَمْ تَرَ اِلٰی رَبِّکَ که خود را ازمیان نفی کرد و چهار کرت بحضرت الهی جل ذکره خطاب کرد سُبْحَانَکَ لَا اُحْصِیْ ثَنَاءً عَلَیْکَ اَنْتَ کَمَا اَثْنَیْتَ عَلٰی نَفْسِکَ

حکایت آورده اند که درویشی مرقع پوشی ناگاه بدر سرای خواجه رسید و آب طلبید خواجه را در قفای پرده عصمت دختری بود که دیده دران صفای طلعتش را بر شعشعه خورشید ترجیح نهادندی و جهت حل دقایق زلف عنبر فامش که آیتی بود از سوره واللیل مفسران تلویح و توضیح کشادندی آن دختر شنیده بود که کسی بدست خود خیری کند ثواب بسیار دارد و در روز حساب اجر بیشمار قدح آبی که بگلاب و یخ پرورده بودند برداشت و بدر سرای آورد مرقع پوشی دید سر در پیش افگنده

و دل از علائق و عوائق برکنده آب را بدست درویش داده خود بقفای در بتعظیم ایستاد چون درویش کاسه آب برلب نهاد بوی خوش بمشام درویش رسید بر اثر آن بوی چشم کشادن همان بود و دل بر باد دادن بخاک افتادن همان کاسه از دست درویش بر زمین افتاد و شکست و دختر در سرای بربست و در خانه خود نشست چون درویش با فاقه آمد دختر را ندید گفت بیت

آبی دادی که آتشی زد در دل ❊ دستم بر سر بماند و پایم در گل

درویش بر آستانه چهل شبانه روز اربعین مختی برآورد خواجه آنسرای پرسید که ای درویش شعر

در چه کاری برین در چه طمع میداری ❊ حاجت خویش بگو پیشم اگر هشیاری

درویش بنالید و گفت شعر

در چه کارم دل گم کرده خود میجویم ❊ حاجت خویش چه حاجت که به پیشت گویم

خواجه درویش را صادق یافت دستش بگرفت و بخانه برد و لباس فاخره آورد و خرقه برکشید و لباس دری پوشانید و دختر را باو نکاح کرد چون دختر پیش درویش آمد جمال او نادیده دست بر چشم نهاد و بآواز برآورد که خرقه من بیارید که بیک نظر دل از دست دادم اگر بنظر دیگر دین از دست دهم عجب نباشد

حکایت آورده اند که فرشته ایست که هر روز ندا میکند که ای فرزندان آدم بنگرید که با شما که احسان میکند و شما کرا دوست میدارید و از که دور شده اید

و بچه مغرور گشته نگاه کنید که معشوق شما بدستی می ارزد بانه قوله تعالی
ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ

عشق با دلدار فانی ضایع ست | با ستمگر مهربانی ضایع است

حکایت بزرگی را حکایت میکنند که در بیمارستان بغداد رفتم جوانی را دیدم خوبروی و جامهای نو پوشید و بر حصیر کهنه نشسته بندی در دست او زنجیری در پای قومی بر وگرد آمده و این معنی می گفت بیت

در عشق تو انگشت نمای زن و مردم | هر لحظه فزونست ز سودای تو دردم

پیش آمدم و گفتم ای جوان هیچ آرزو داری گفت دارم گفتم چه گفت وصال دوست فرد

هر کسی را آرزوی دیگر ست | آرزوی ما وصال دلبر ست

گفتم تدبیر چیست گفت اگر میتوانی بمحله نهر زجاج رو دانجا که در احمد دهقان ست در بکوب و سرائی ست رو بقبله از ترسای فرد

قبلهٔ من سرای آن ترساست | جانم اندر سرای آن ترساست

و حال این رنجور فراق را بگو رباعی

در عشق طاقت رسوائی نیست | در هجر توام تاب شکیبائی نیست
تا وسع و توان بود تحمل کردم | دیگر چه کنم وسع و توانائی نیست

بدر آن سرای آمدم و آواز دادم پیرزنی بیرون آمد با او این حکایت گفتم در خانه رفت و آواز دختر شنیدم که گفت رباعی

در عشق کسی را که توانائی نیست | در هجر تحمل و شکیبائی نیست
مرگست علاج وی بیرون از مرگ | هر مصلحتی دگر که فرمائی نیست

باز آمدم و حکایت پیش جوان گفتم نعره بزد و جان بداد چون بمحله رفتم فریاد برآمد که دختر نیز برد

حکایت وقتی یکی از مشایخ بکوی ترسایان گذر کرد و نظر وی بجمال ماهروئی افتاد که غمزه او آفت راه مسلمانی و ابروی او آیت دین نصرانی بود رباعی

گر زاهد صدساله چنین روی بدیدی | منزلگه خود کوی خرابات گزیدی
سجاده نشینی که بدیدی سر زلفش | زنار ببستی و عبای بدریدی

بر در سرای ترسا باعتکاف بنشست و نماز و نیاز بقبله روی او آورد بعد از یکسال پرسید که کیستی و برین در طالب چیستی درویش گفت نقد وقت خویش گم کرده مطلبم دختر ازین کلمه بسر حرف رسید و بحلقهٔ زلف خود اشارت کرد بیچاره دانست که کار پریشان ست و این رمز از بستن زنار نشان رباعی

نه روی آنکه دست از دل بشویم | نه رای آنکه ترک دین بگویم
مسلمانان مسلمانان بگوئید | که من درمان این درد از که جویم

مدتی زاری و فریاد میکرد نه نشان عافیت میدید و نه بوی عاطفت می شنید دختر گفت دورنگی در طریق محبت شرط نیست فرد

گر مرا جوئی بترک دین بگوی | ورنه همچون خویش دلداری بجوی

درویش چاره ندید زنار خواست تا بر بندد ناگاه دل دختر گشاده شد

وکلمهٔ شهادت بگفت درویش از ذوق این حال جان بداد و بدختر نیز سر بسینهٔ او نهاد و آهی برآورد و با وی موافقت کرد

حکایت آورده اند که نوح منصور پسری داشت که هرگز چشم روزگار آن ملاحت ندیده و گوش زمانه آن صباحت نشنیده شعر

دلبری عشوه گری سیمبری ... شکرین جان شکری خوش پسری
گل رخی غنچه لبی سرو قدی ... شاهدی خوش سخنی فتنه گری

جوانی را با او سری بود و از دریچهٔ جان نظری همیشه چشمش بیمار بود و دل در تیمار نه وصل را بهانه میدید و نه هجرش را کرانه بگوش نوح رسانیدند که فلان بیچاره در طوفان عشق وی غرق ست امید ساحل وصال نی نوح گفت امتحان کنم صادقست یا نی روزی پسر را بیاراست و لشکر را عرض داد منهیی را گفت چون آن شخص پیدا شود مرا اعلام ده هر که از لشکر میگذشت سر در پیش و چشم با خویش داشت چون جوان پیدا شود چشم بر جمال پسر نهاد و خرمن عافیت بر باد داد قطعه

من از نوردی نتابم بهر طریق که باشد ... وگر ز عشق تو آید هزار فتنه برویم
تفاوتی نرساند بپادشاهی و حکمت ... اگر بلطف نمائی یک التفات بسویم

نوح چون آن شخص را از دور دید دانست که آن بیچاره همین ست شعر

عاشقی را بشرح حاجت نیست ... عشق فریاد میکند که منم

پسر را اشارت کرد که فرود آ داو را در کنار گیر چون پسر او را در کنار گرفت جوان آه نزد و جان بداد

حکایت امیرالمؤمنین علی رضی الله تعالی عنه کنیزکی داشت در غایت خوبی و نهایت محبوبی روزی بحضرت امیرالمؤمنین آمد و گریان شد امیرالمؤمنین فرمود ترا چه بوده است گفت فلان کس مرا گفت که ترا دوست میدارم امیرالمؤمنین گفت که این بار که اینحکایت بگوید تو بگوی که من نیز ترا دوست میدارم جواب وی نزدیک من بیار دیگر بار آنشخص با کنیزک آن سخن بگفت کنیزک نیز در جواب آن شخص آن سخن بگفت آن مرد بگریست این آیت بخواند قوله تعالی اِنَّمَا یُوَفَّی الصَّابِرُونَ اَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسَابٍ کنیزک پیش امیرالمؤمنین بگفت در حال امیرالمؤمنین کنیزک را بدان بخشید

حکایت روزی ابو یوسف قاضی رحمة الله علیه پیش هارون رشید بود شخصی باواز خوش قرآن میخواند و برادرزادهٔ هارون که چون موسی در حسن ید بیضا داشت و چون عیسی در لطف دم احیا ایستاده بود و ابو یوسف در وی نظر میکرد هارون رشید بوی اعتراض کرد گفت با امیرالمؤمنین قطعه

آواز خوش و جمال نیکو ... این هر دو غذای روح باشد
آنجا که غذای روح بینی ... گر دست دهد فتوح باشد

هر نظر که از سر شهوت نیست بلکه از روی اعتبار ست بدانکه محض عبادت پروردگار ست هارون گفت از اصحاب بوحنیفه گناه درست قطعه

غذای روح دو چیز ست پیش اهل یقین ... که هست هر دو نهر دیک تن نشاط پر دم
یکی شنیدن آوازهای جان پرور ... دگر مشاهدهٔ دلبران سیم اندام

حکایت دوستی بغدادی مرا حکایت کرد که پارسال میان طواف صاحب جمالی دیدم رویش چون کعبه سزای قبله بود و خالش چون حجر الاسود برای قبله دهانی داشت چون حلقهٔ خاتم و لبانی چون چشمهٔ زمزم در چنان حال چشمم در وحیران و دلم باو بسیار نگران **قطعه**

اگر تو رخ بنمائی میانهٔ عرفات ‌ ‌ هزار حاجی بیچاره را کنی بیدل
درون خانه نشینی و ترک غمزه کنی ‌ ‌ به است زانکه کنی حج مومنان باطل

پیشتر آمدم و گفتم اگر روی بپوشی و گوسفندی بکشی به است از انکه روی بگشائی و از هر طرف مستمندی بکشی **قطعه**

مردم اندر حرم از فتنه امان می طلبند ‌ ‌ چه بلائی تو که این فتنه همی انگیزی
رخ بپوشی و نه ریزی بجنایت خونی ‌ ‌ به که بگشائی و صد خون بناحق ریزی

بگوشهٔ چشمی در من نظر کرد و گفت دل با خویش دار و سر در پیش کش حق ناظر است ملائکه حاضر زان امروز روی برهنه رداست که مرد از مشاهدهٔ جمال کعبه نابیناست **مثنوی**

گروهی کفن پوش ژولیده موی ‌ ‌ همه مردگانند با های هوی
ستوران پراگنده از هر طرق ‌ ‌ وَیَاتِینَ مِن کُلِّ فَجٍّ عَمِیق
همه مست از حال خود بیخبر ‌ ‌ چه پروای روی و چه پروای سر
کسی را که شهوت بود در نهان ‌ ‌ درین حال باشد خر کاروان

این بگفت و از نظر من غائب شد

حکایت مامون خلیفه را پسری بود که چهرهٔ او فهرست کتاب مودت بود و جمال او عنوان رسالهٔ محبت سنبل بر تاب او غارتگر دلها نرگس نیمخواب او یغماگر جانها طبع از دلایل صفتش حیران و عقل بشمائل حسنش نگران **قطعه**

آدمی از آب و گل باشد چنین ‌ ‌ جَلَّ صُنعُ اللهِ فِی مَاءٍ وَطِین
می ندانم یا مهی یا آفتاب ‌ ‌ یا فرشته یا پری یا حور عین
از رخت بارشی و لیل روشنست ‌ ‌ بر کمال صنع رب العالمین
روی ازین ممکن نباشد خوبتر ‌ ‌ حاذ زیبائی همین باشد همین
مجد خوافی چون کند وصف رخت ‌ ‌ آفرین باد آفرین باد آفرین

بر هیچکس اعتمادی نداشت غیر از کیسائی او را پیش وی فرستاد روزی پسر شکایت کرد که کیسائی در من نظر میکند **بیت**

نظر بروی نکو گر گناه خواهد بود ‌ ‌ چه نامها که به محشر سیاه خواهد بود

خلیفه گفت که کیسائی مرد پرهیزگار است اگر این بار خلوتی باشد بگو که مطلب چیست **حرف**

حکم و فرمان ترا استاده ام ‌ ‌ هرچه فرمائی بجان استاده ام

وقتیکه این فرصت شد پسر این حکایت کرد کیسائی روی بگردانید و گفت مرا بعد ازین ترا دیدن حرامست چون تهمت در میان آمد الحاح بسیار کرد قبول نکرد **قطعه**

تهمت شهوت مبین اندر میان ‌ ‌ گر مرا با دلبری بینی نظر
عشقبازی شیوهٔ جانست و بس ‌ ‌ شهوت تن عادت گاو است و خر

حکایت مجنون در بادیه میگذشت آهوی را دید پای در بند نظر کرد چشم او با لیلی مانند دید پایش بگشاد و خود در بند شد گفت چه کرد گفت چه کردم صید منم صیاد او بود قطعه

آنکه لاف شیر مردی میزدی — صید شد چشم چو آهوی ترا
گشت با رنج و بلا پیوسته جفت — هر که دید آن طاق ابروی ترا

حکایت یکی از فحول ائمهٔ عراق حکایت میکرد که جد مرا شمس جودی میگفتند بتحصیل علم طب بخوارزم رفته بود پیش خواجه نجیب طبیب از آنکه تحصیل کرده روی بوطن آورد در همسایگی وی باغی بود در این باغ نظر کرد دختری دید که چون سرو در چمن میخرامید و چون گل در غنچه میخندید نرگس شوخش بکرشمه آهو را صید میکرد و سنبل زلفش بفتنه دلها را قید شمس خوبی آن در مقابله قمر افتاد آیت کسوف برخواند و از پای در افتاد مقابله با محبوب محمود است مقارنه با او طالع مسعود طالب العلم چون این صورت بدید نقد معنی از دست داد با دل بیمار و تن نزار روی بخانه طبیب نهاد و ماجرا پیش طبیب گفت خواجه نجیب گفت این حال پیش کسی مگوی بنشین و صبر صبر با هلیله در دو بیامیز و افیون جنون با غاریقون غم خلط کن و در دیگ دل با آتش محبت مطبوخ سازد در سحرگاه وجد بنوشش شعر

تا زین حدیث آخر کار تو چون شود — سودای تو ز سر برود یا جنون شود

مسکین دل برین اندوه نهاد و تن بصبوری در داد هر روز می گداخت

و همچنان بهرهٔ مهر میباخت قطعه

از آن زمان که بدیدم خیال عارض تو — شدم ز آرزوی عارض تو همچو خیال
هلال بدر شود چون شود مقابل شمس — شد از مقابلهٔ بدر شمس من چو هلال

روزها سبق طب میخواند و شبها خیال علاج میکرد هرگز اتفاق گذری سعادت نظری نیفتاد ناگاه فریاد از محله برآمد پرسید که چه شد گفتند دختر مرد و امید وصال بعالم باقی برد

درین جهان بوصال تو ام نبود امید — امید وصل بکلی در آن جهان افتاد

بعد از سه روز که تعزیت تمام شد بر سر تربت وی بنائی ساختند طاق رفیع و خیمه بر سر تربت وکشیدند پدر دختر از خواجه نجیب درخواست کرد که طالب العلمی مجاور تربت گرداند تا ختم قرآن میخوانده باشد و وظیفه مرتب دارم خواجه نجیب اشارت بشمس کرد قطعه

حاش لله که چنین حادثه در هم آید — که بناشی تو و من بعد هلاکت باشم
جای آنست که گر زنده بمانم جاوید — خاک بر سر کنم و بر سر خاکت باشم

آن روز تا شب بر سر خاک مصیبت داشت چون شب در آمد گفت که چه شود که سر خاک بگشایم اگر در زندگی ندیدم باری در مردگی ببینم باشد که تسلی خاطر حاصل گردد چون خاک از سر قبر وی برداشت دختر را از خاک برآورد دست بر نبض وی نهاد اثر حیات باقی دید دانست که علت سکته بوده است در حال رگی بگشاد دختر چشم باز کرد خود را بدین حال بدید فریاد برآورد شمس گفت صبر کن تا صورت حال با تو بگویم چون حقیقت دختر بگفت در قدم وی افتاد و سر بر پای او نهاد

سر خاک محکم کرد و دختر را بخانه برد روز دیگر شمس پیش پدر در آمد و گفت
دخترت را سلام میگوید گفت مگر خوابی دیده دست وی بگرفت و پیش دختر آورد
چون پدر دختر را بدید هوش از وی برفت دختر در قدم پدر افتاد و ماجرا
حال بگفت در حال دختر را با وی عقد بست و نیمهٔ املاک خود بوی داد
چنین گفت که پدر من پسر آن دختر بود قطعه

دست در دامن صبوری زن ای که آب حیات می طلبی
تا بیابی ز چنگ هجر نجات صبر کن در میانهٔ ظلمات

باب پنجم در عهد و پیمان

قال رسول الله صلی الله علیه وسلم علامات النفاق نقض الایمان فرد

چو عهد کردی مردانه در وفاش بکوش که نقض عهد ز مردان پاک موفق نیست

رباعی

کجا روم ز درت گر تو راه ننمائی وگر نه فضل کند چارهٔ من مسکین
که دستگیر شود گر تو ام نه بخشائی زهی خجالت بیچارگی و رسوائی

حکایت اسمعیل پیغمبر علیه السلام را خدا تعالی صادق الوعد خواند کقوله تعالی
انه کان صادق الوعد وکان رسولا نبیا در اخبار آمده است
که یکروز از شهری برآمده بود و بشهری میرفت شخصی گفت توقف کن تا همراهی کنیم اسمعیل
علیه السلام بایستاد و آن شخص بخانهٔ خود رفت و یکسال پیدا نشد و در انتظار نشست قطعه

با هر که عهد بستی اگر مرد صادقی چون آب بی ثبات مباش و چو خاک بست
باید که عهد او نرود سر گزت ز یاد سر کش بسان آتش پیمان شکن چو باد

بعد از یکسال آن شخص آنجا رسید اسمعیل را در آن مقام دید پرسید چه میکنی گفت
همچنان در عهد و پیمان توام آن مرد در قدم اسمعیل افتاد و عذر خواست
حکایت در خبر آمده است که خدا تعالی چون آدم را بیافرید گفت خداوندا
مقصود از آفرینش من چیست اگر عبادتست مسبحان ملاء اعلی هستند که
لا یعصون الله ما امرهم ویفعلون ما یؤمرون خطاب شد که درین
کار مقصود کلی تو نیستی از نسل تو فرزندان در وجود خواهم آورد
که نیاز ایشان از نماز ملائکه زیاده باشد قطعه

نیاز بندهٔ بیچاره از سر اخلاص تو گر نیاز نداری و حاجتی امروز
به از عبادت کروبیان بدین درگاه برار دست دعا و نیاز و حاجت خواه

گفت خداوندا فرزندان خود را میخواهم که ببینم جبرئیل علیه السلام بر دو پشت
وی کشید همه فرزندان از صلب وی در وجود آمدند آدم نظر کرد احوال ایشان
متفاوت دید غنی و فقیر و قوی و ضعیف و صحیح و سقیم و شجیع و کریم بعضی
بر دست راست و بعضی بر دست چپ گفت بار خدایا این تفاوت چیست قطعه

اصناف آدمی همه از نسل آدمند روشن نمی شود ز ره حکمت که تا
آدم ز آب و خاک بتقدیر کردگار چندین تفاوت از چه فتاد در تبار

فرمان شد که خلاف که در بنی آدم ست سبب نظام عالم ست از آنکه بنیاد حدوث بر احتیاج ست و نمیعنی مستغنی از احتیاج شد مثنوی

اگر خلقان همه درویش باشند — اسیر احتیاج خویش باشند
دگر باشد توانا و توانگر — جهان پر شور و شر گردد سراسر
یکی درویش و دیگر یک معظم — همه در دین و دنیا چاکر هم

گفت خداوندا اختلاف مکان چیست گفت اهل دست راست بهشتی اند و اهل دست چپ دوزخی گفت چرا دوزخی اند گفت از بهر آنکه نافرمانی کنند فرمان آمد اگر میخواهی که تا در پیش تو عهد کنند آنگاه بینی که چگونه خلاف کنند همه بیکبار عهد عبودیت بستند و در پیمان بلی نشستند و آخر بیشتری عهد شکستند قوله تعالی اَلَمْ اَعْهَدْ اِلَیْکُمْ یَا بَنِیْ اٰدَمَ اَنْ لَّا تَعْبُدُوا الشَّیْطٰنَ اِنَّهٗ لَکُمْ عَدُوٌّ مُّبِیْنٌ مثنوی

عهد کردی که در پی شیطان — نروم بعد ازین ره عصیان
ترک نفس و هوا و شهوت کن — عهد خود را بیار و پیمان کن

قوله تعالی یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اَوْفُوْا بِالْعُقُوْدِ حکایت آورده اند که لقمان حکیم را چون وفات نزدیک رسید پسر را پیش خواند و گفت وصیت بسیار از من شنیدهٔ و این سه وصیت دیگر بشنو و اگر عمل کنی بدان حکیم شوی اول آن که هرگز از مردم بخیل

قرض نستانی که روزی در جور او درمانی و تدبیر او ندانی قطعه

شاه چین از وزیر خود پرسید — که چه بدتر ز قبض عزرائیل
گفت ای شاه گر ز من پرسی — دیدن روی وام خواه بخیل

دوم آنکه هرگز با عوان دوستی نکنی که گفته اند گرگ آموزگار و خوک پرهیزگار و عوان فرمانبردار نه شود قطعه

با عوان دوستی مکن زنهار — زانکه شوم ست این معامله شوم
دوستی با عوان ظالم طبع — دشمنی کردن ست با مظلوم

سوم آنکه بر عهد و پیمان زن اعتماد نکنی که از زن عهد و پیمان وفا نیاید و از رای زن صلح و صفا قطعه

لاف از وفای زن نزند مرد و آنکه زد — از روی عقل و شیوهٔ انصاف مرد نیست
رستم که کس بقوت مردی او نبود — گر از وفای زن بزند لاف مرد نیست

چون لقمان وفات کرد پسر خواست که حکمت پدر بیازماید با عوانی که همسایهٔ او بود دوستی آغاز کرد و از بخیلی درمی چند قرض بستاند و گوسفندی بخرید و بکشت و بخته و در گلیمی بپیچید بخانه برد و زن را گفت دشمنی داشتم او را بوقت فرصت کشته ام در مکان دفن کردن امکان نیست با کسی مگوی زن سوگند خورد و عهد کرد که نگوید قطعه

بشنو از روی یقین پند حکیم — دور باش از ریب و مکر داشتان
هر که خواهد آزماید تیغ تیز — دست باید شستنش اول ز جان

ملکزاده گفت مرا ازین میوه ها انار ببايد پیر دهقان رفت و انار آورد ترش بود کرت دوم آورد هم ترش بود گفت ای پیر ترش روی چرا انار شیرین نمی آری پیر گفت ای ملکزاده من انار این باغ را نچشیده ام ترش و شیرین آن ندیده ام گفت مگر ملک تو نیست پیر گفت ملک من هست ولیکن مدتی شد که ملک زاده درینجا رسیده بود و من درخت می نشاندم او عهد کرد با خدا که اگر تو میوهٔ ازین باغ بخوری من حج پیاده بگزارم من از برای محافظت عهد او نخورده ام ملک زاده بگریست و گفت ای پیر آن شخص من بودم میوه بخور تا من بعهد خود وفا کنم پیر گفت بیست سال تحمل کردم نپنداشت که تا باقی عمر چندست ملکزاده گفت بیا وزارت من قبول کن لحظه تفکر کرد و گفت بیا تا هر دو یک رنگ شویم دست زیر بغل کرد و زناری برآورد و پیر بدو کلمهٔ شهادت بگفت و بوزارت رسید قطعه

هر که رسمی وفا همی ورزد ‌ ‌ در دو عالم عزیز خواهد بود
حبذا صبر در دو عالم به ‌ ‌ از وفا هیچ چیز خواهد بود

حکایت آورده اند که ابو مسلم مروانی رحمة الله علیه بر صفاهان دست یافت مجوسی را بگرفت که از تبریز بود و در عداوت فتنه انگیز خواست که او را سیاست کند که از تو چندان امان میخواهم که به تبریز روم و فرزندان را به بینم و باز آیم ابو مسلم سخن او را باور نداشت گفت باری در عهدم بیا زمانی تا به بینی

او را رها کرد بعد از یکماه باز آمد و تیغ بدست ابو مسلم داد و گردن بطوع ابو مسلم گفت ترا بخشیدم مشرک بخندید گفت چرا میخندی گفت من با وجود کفر بعهد دنیا وفا کردم و تو با وجود ایمان بعهد دین وفا نکردی وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ ابو مسلم قصد کشتن وی کرد مشرک درحال ایمان آورد ابو مسلم دست باز داشت

حکایت ادریس پیغمبر علیه السلام را چون بآسمان بردند درخواست کرد که میخواهم تا که بهشت را به بینم گفتند نباید که بیرون نیائی فرد

هر که او رفت سوی خلد برین ‌ ‌ نیست ممکن که او برآید باز

عهد کرد که بیرون آید چون در بهشت رفت گفت بیرون نمی آیم گفتند بعهد وفا کن گفت مردم بعهد وفا میکنند تا در بهشت درآیند اگر وفا کنم از بهشت بیرون می باید رفت فرمان آید که او را رها کنند قطعه

وفا و عهد گران مر ترا خلل باشد ‌ ‌ بشرع و عقل خلافش اگر کنی شاید
چو وعدهٔ تو بآخر وعید خواهد بود ‌ ‌ اگر تو وعدهٔ خود را بدل کنی شاید

حکایت پیر سبحانی مرا حکایت کرد که در وقت جوانی من و یار خراسانی باهم عهد کردیم که تا زنده ایم از یکدیگر نگردیم در رو براه نهادیم چیل هندو بما رسیدند جنگ کردیم آن یار شهید شد چون دیدند که رفیقم بمرد مرا بستند و بارها بگشادند و بردند چون شب درآمد آن یار نظلم کشته را بخواب دیدم که میگوید

ای دریغا که عهد به پایان نبردی و مرافقت با یاران غنیمت نشمردی پیدا شدم و در تاریکی روبراه آوردم ناگاه روشنائی آتش دزدان دیدم چون پیشتر رفتم همه در غاری رفته بودند که تاریکتر از شکم گور و باریکتر از رودهای مور بود آتش کرده بودند و بارها بر در نهاده و خران رها کرده و سر نهاده قطعه

قوم خفته در حقیقت مرده اند — خواه ایشان را بکش خواهی بسوز
در شب تاریک یک کس آن کند — با گروهی کش که پانصد کس بروز

هیزم بسیار بر در غار آوردم و آتش افروختم و دزدان را بسوختم چون روز شد اطراف غار پر زر دیدم و دزدان خاکسار را خاکستر خروارهای زر از آن بیابان بردم و عهد آن دو بیابان گفته اند وفای عهد از سه گروه محال است اول از خوبان نمودن جمال دوم از بخیلان بدادن مال سوم از غولان بحسن مقابل بیت

وعدهٔ وصل ز خوبان جهان هست محال — وز غولان لطف ز بخیل نخواهم دهی مال

حکایت بادشاهی در کشتی نشسته بود ناگاه انگشتری که بهای او خراج عالمی بود از دست وی در آب افتاد عهد کرد که هر که انگشتری را بمن رساند هر چه خواهد بدهم ملاحان که آب آشنا بودند بجز آوردند درویشی ماهی بخرید انگشتری در شکم ماهی یافت شعر

کلید گنج مقاصد در خزانه اوست — نزور بازوی تدبیر کس در نگشاد

درویش چون انگشتری پیش ملک آورد فرمود که چه میخواهی گفت آنکه بموجب عهد که ملک ده است باید که مخدرهٔ بارگاه عصمت را در عقد من در آورد ملک ازین سخن

متفکر شد که چگونه دختر خود را بوی دهم با وزیران مشورت کرد گفتند درویش را سودای فاسد گرفته اگر هزار دینار بوی دهی از سر این حکایت در گذرد ملک گفت غباریکه از خلف وعده بذیل حمیت بار گردد از تحمل ننگ ازدواج با جنسیت زیادت است هر که بامداد پیش آید باوی مشاورت کنم اتفاقا دیوانه در طلاق افتاد صورتحال بگفت دیوانه گفت اگر با آن کسیکه عهد کرده ترا احتیاجی هست بوعدهٔ خود وفا کن و الا تو دانی ملک را این سخن موثر افتاد بعهد وفا کرد

باب ششم در بیوفائی دنیا

وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَزَالُ الْكَبِيرُ شَابًّا فِي اثْنَتَيْنِ فِي حُبِّ الدُّنْيَا وَطُولِ الْأَمَلِ صَدَقَ رَسُولُ اللهِ قطعه

پیر گشتیم و از ما طفل ست — شیخ گشتیم و حرص ما برناست
حرص و آز که اصل عصیان ست — می ندانم که از چه زاده ست
گر ندانی بگویم ای خواجه — اصل هر دو محبت دنیاست

حقیقت حدیث نبوی آنست که چون مردم بطمع دنیا را دوست دارند و معشوق گرفته باشند هر چند ضعف و صال زیادت میل آن زیادت باشد و حدیثی که پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم در مذمت دنیا فرموده و بحة الاسلام آورده معنی آن اینست قطعه

اگر عمارت دنیا ز سیم و زر بودی — وگر عمارت عقبی ز خشت زر و گل

چو هست فانی دنیا و آخرت باقی — بجای باقی فانی نخواستی عاقل
علی الخصوص که احوال هر دو بر عکس است — چرا بعالم فانی کسی بود مائل

حکایت در اخبار آمده است که جبرئیل امین علیه السلام از عزرائیل علیه السلام پرسید که ای برادر چندین ارواح خلائق که قبض کردی ترا بر هیچکس رحم نیامد گفت بر دو کس رحم آمد یکی بر طفل یکساعته که یتیم مانده بود و دیگری بر پادشاهی که جهان در تحت تصرف داشت و در مدت چهار صد سال شهرستانی ساخت چهل فرسنگ و آنرا ارم خواند خداوند تعالی در قرآن یاد کرد قوله تعالی اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِ دوازده شهر در وی بنا کرد چنانکه در وی یک خشت از زر و یک خشت از نقره بود و ریگهای او از لعل و مروارید بود و در جویهای آن گلاب و عسل و شیر روان کرد و در اطراف جویها درختان بساخت که تنه آن از زر و برگ آن از زبرجد و میوهٔ آن از یاقوت و در اثنای آن سی صد و شصت ستون بود از زر و سیم و جمله به لعل و یاقوت مرصع و هر ستونی صد گز و بر سر آن ستونها تختهای زرین و بر زبر آن قصرها بنا کرده و بر هر قصری هزار دختر بصورت پری و حسن مشتری ساکن کرده چون بتماشای آن رفت هنوز یکپای پیش بر در ننهاده بود که فرمان آمد که روح او را قبض کن قبض کردم **قطعه**

ناگهان آنکه امیر است گدا خواهد شد — گرچه شداد ارم سازد و رجم گردد

نشود غره بعیشی که کم است از ساعت — دولتش محنت و سورش همه ماتم گردد

چون عزرائیل این بگفت جبرئیل گفت آن پادشاه همان طفل یکساعت بود که از مادر یتیم مانده بود در بیابان خدا تعالی او را بپادشاهی رسانید و او دعوی خدائی کرد

حکایت چون اجل موسی و سلیمان صلوات الله علیهما در رسید نه این را امان دادند که از پای نشیند و نه آن را رها کردند که بر پای خیزد **مثنوی**

ضربت مرگ ناگهان باشد — چون کسی را از و امان باشد
نشنوی از من اینکه در قرآن — نشنوی كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ

نظم

آنکه بر اسپ طرب شاه صفت میدیدی — هین که در مرکب چوبین بجیبان میگذرد
در زمان محنت درویش بسر می آید — در نفس دولت سلطان بزمان میگذرد

قطعه

چون عاقبت نیست و هر انجام چنین است — خواهی با اهانت رو و خواهی به تنعم
گر بنده اگر مفلس دگر خواجه اگر شاه — بر کس ملک الموت نکرد است ترحم

حکایت آورده اند که هارون رشید روزی قدح آب در دست داشت خواست که بیاشامد ابن سماک گفت پیش از حظ نفس اگر اجازت باشد کلمه بگویم خلیفه همچنان قدح بر دست گفت بگوی گفت اگر در اینحالت در بیابان باشی و این قدح آب بیک نیم پادشاهی تو فروشند چه کنی گفت بضرورت بخرم **قطعه**

مرد گر تشنگی بخواهد مرد — شربت آبش از جهان بهتر
سلطنت از برای جان باشد — سلطنت گو مباش جان بهتر

گفت بعد از انکه بیاشامی نعوذ بالله اگر در گلو گیر و یک نیم بادشاهی اگر بدهی فرو رود چه کنی گفت بضرورت بدهم قطعه

چه اعتبار بود اینچنین بزرگی را — که قدر و قیمت آن خربهای آبی نیست
خدای راست بزرگی و بادشاهی و حکم — که در ممالک وی هیچ انقلابی نیست

حکایت آورده اند که بهلول دیوانه نزدیک هارون درآمد او را متفکر دید گفت موجب تفکر چیست گفت فکر از بیوفائی دنیا میکنم گفت ترا این فکر نمیباید کرد اگر جهان را وفا بودی هرگز این بادشاهی بتو نرسیدی قطعه

گفت با بهلول هارون کاشکی — این جهان بنیاد محکم داشتی
گفت بهلول ای امیر المؤمنین — گر چنین بودی هم آدم داشتی

حکایت آورده اند که نابینائی بود در یزد که دریوزه گری کردی و گرد درها گشتی کودکی داشت که عصای وی میکشید بعد از مدتی کاروانی از یزد رسید چنانکه امیر کاروان صد هزار دینار داد که بار من بگشایند پرسیدم که این امیر کاروان کیست گفتند پسر فلان نابینای یزدی ست

حکایت وقتی در شهر کرمان بر در مدرسهٔ ترکان بودم ناگاه بزرگی با کوکبه تجمل بگذشت بعد از ساعتی فقیری جامهٔ کهنه بر سر دست پیش من داشت

درمی چند بوی دادم پیری حاضر بود بگریست موجب پرسیدم گفت آن بزرگ پسر گدائی بود و این فقیر از دختر بزرگی بر انقلاب احوال جهان میگریم قطعه

دوش میکائیل را دیدم بدستش دفتری — نامهٔ شخصی همی بنوشت و نام شخصی همی سترد
چون نظر کردم بدفتر بادشاهی میگذشت — بادشاهی را بفرزند گدائی می سپرد

حکایت در تواریخ دیده ام که هرگاه یزدجرد شهریار بتجمل برخاستی یک فرسنگ در راه او گلاب زدندی و چون به تنعم بنشستی دوازده هزار دختر دوشیزه در حرم داشتی که هریک را از نازکی بدن نفس چون تار جامهٔ حریر در تن می نمودی فرد

از نازکی بود تنش از جان لطیف تر — سر تا قدم ز چشمهٔ حیوان لطیف تر

هر روز چهار صد اسپ کره یکساله در مطبخ او بکشتندی و یک من دانه از مروارید ناسفته بر کباب زدندی خزینه جهنبل بادشاهی او داشت قطعه

بخور و بخش و بده ز انکه ملک عاریتی — تمتعی ندهد خر بخورد و بخشش و داد
کجا شدند نوشیروان و خسرو و جم — کجا شدند فریدون و شهریار قباد

آخر الامر زوال مملکت او بر دست طائفه بود که از گرسنگی سنگ بر شکم می بستند و در وقت غنیمت مروارید را بگندم بریان برابر میفروختند و آخر هلاک وی بر دست کاردانی بود که تاج مرصع او را بقبای نمدی عوض میکردند قطعه

بینوا را گندم بریان ز مروارید به — بر تن عریان نمد خوشتر ز تاج آهنین
لذت دنیای فانی خورد و پوشش بیش نیست — صوف مصری یا نمد مرغ مسمن یا جوین

فرعون ریش خود را بگوهر مرصع کرده بود موسی چندان نداشت که تن خود را بجامهٔ پشمین پوشیدی قطعه

ریش فرعون که از پشم کم است ... می تواند که بگوهر پوشد
تن موسی که بهست از پشمش ... نتواند که سراسر پوشد

حکایت آورده اند که اسکندر روزی بعزمیت ملکی یکپای در رکاب نهاد و یکپای در زمین بود که متفکر شد ارسطاطالیس حکیم گفت سبب تفکر چیست اسکندر گفت اندیشه میکنم که عرصهٔ عالم مجال ندارد و بدان نمی ارزد که از بهر آن کوشش کنم قطعه

ملک عالم گرائی آن نکند ... که ز بهرش قدم بر نجانی
شرق و غربش بدان نمی ارزد ... که بسویش عیان بجنبانی

حکیم گفت چون میدانی که چنین است سعی از برای عالمی کن که لذت آن بیغایت و عشرت آن بی نهایت است کمالات ابدی و اصل و سعادت سرمدی حاصل اسکندر گفت ای حکیم این سعادت از کجا توان یافت گفت بریاضت تن و تهذیب اخلاق و تحصیل علوم حقیقی و این جمله مقدور بنی آدم است فرد

تن روح گردد ار تو بکوشی بمعرفت ... روح تو تن شود چو بجهلش بپروری

حکایت جعفر برمکی با هارون رشید بمثابهٔ یک تن بود چنانکه پیرهنی دوخته بود که دو سر داشت از یک گریبان بر آوردی هرگز هیچ وزیر را با پادشاه این تقرب نبوده است قطعه

ای وزیر زمانه شه با تو ... گر بر آرد ز یک گریبان سر

مشو ایمن ز خشم او بشنو ... ذکر هارون و قصهٔ جعفر

چون او را بحکایت عباسه که خواهر هارون بود متهم کردند با آنکه هارون میان ایشان عقد نکاح کرده بود و از مضاجعت نهی کرده شخصی را بفرمود که بر دو سر جعفر نزدیک من بیار بامداد با و از یک گریبان سر بر آورده بود نماز شام سر از گریبان برداشت قطعه

نازش مکن بمال و تفاخر مکن بجاه ... بازی نگر که گنبد دوار میکند
آنرا که همچو کوزهٔ دولاب هر زمان ... بر میکند ز اوج نگونسار میکند

در آنساعت که آن شخص در آمد تیغ و طشت بدست جعفر دانست که بکشتن وی آمده است کاغذی و سطری چند نوشت و در زیر مسند نهاد بعد از چند روز که جعفر را بکشت هارون از آن شخص پرسید که در وقت کشتن چه گفت هیچ نگفت سطری چند نوشت و در زیر مسند گذاشت گفت برو بیار چون حاضر آورد این معنی نوشته بود قطعه

ایکه بیداد کنی بر من مسکین امروز ... هیچت اندیشهٔ فردای قیامت نبود
چه خیالست ترا در دل و سودا در سر ... خون ناحق کنی و بر تو غرامت نبود

هارون چون این بخواند چندان بگریست که بیخود شد چون بهوش باز آمد پشیمان شد سود نداشت

حکایت روزی بهلول نشسته بود چند کلهٔ سری در پیش نهاده هارون رشید بوی رسید پرسید که این کله ها چیست گفت کلهٔ پدر من و کلهٔ پدر تو میان ایشان فرق میجویم قطعه

برداشتم دو کلهٔ بوسیده رز خاک ... گفتم که فرق باشد هر دم بجان شان

دیدم میان هر دو بوقت حیات فرق ‌‌ ‌ بعد از وفات فرق ندیدم میان شان

حکایت دو کس در قطعهٔ زمینی نزاع میکردند هر یک میگفت از آن منست پیش عیسی علیه السلام آمدند عیسی گفت زمین چیزی دیگر میگوید گفتند چه میگوید گفت زمین میگوید که هر دو از آن من اند قوله تعالی مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَىٰ قطعه

آدمی را که خلقت از خاک ست ‌ ‌ بسر انجام خاک خواهد شد
گو باول هلاک در دل کن ‌ ‌ چون باخر هلاک خواهد شد

نکته آدمی تا در طلب دنیا نیست از همه آزاد ست چنانکه کبوترے که طمع دانه ندارد و فارغ از جور دام صیاد ست مثنوی

آدمی را که میل دنیا نیست ‌ ‌ با کس او را نزاع و دعوی نیست
مرغ را تا هوای دانه نشد ‌ ‌ تیر صیاد را نشانه نشد

حکایت هارون خلیفه چون بطوس رسید در آن روز که وفات میکرد بر بالا رفت و مردم را نخواند و بر ترتیب نشاندند در روی بدیشان کرد و گفت هر بالائی را پستی در عقب است قطعه

هر که زاد از مادر اندر عز و ناز ‌ ‌ می بباید در غم و اندوه مرد
هر که جرعه از خم دنیا بخورد ‌ ‌ باید از پی خوردنش صد جام درد

گفت چون مرا در خاک نهید بگوئید که ای عزیز بر خوار می او رحم کن و ای بی نیاز بر نیاز او ببخشای پس بفرمود تا بساط مسند بر داشتند و روی

بر خاک نهاد و گفت یَا مَنْ لَا یَزَالُ مُلْکُهُ اِرْحَمْ لِمَنْ قَدْ زَالَ مُلْکُهُ فرد

ای مالکی که ملک ترا نیست انتقال ‌ ‌ رحمت کنی بر آنکه بر و ملک شد زوال

این بگفت و جان بداد

حکایت جهودی با عیسی همراه شد عیسی علیه السلام سه قرص نان بود داد که نگاه دار که بوقت حاجت بکار آید جهود یک قرص را پنهانی بخورد مثنوی

نباشد کار مرد با دیانت ‌ ‌ که با همره کند در نان خیانت
ز همراهی که آزار وجود ست ‌ ‌ نه مومن بلکه ترسا و جهود ست

چون بمنزل رسیدند عیسی نان طلبید جهود دو نان پیش آورد عیسی گفت یک دیگر کو جهود سوگند خورد که از همین دو بیش نبود پیشتر رفتند نابینائی پیش آمد نگاه کردند بوستان رخش بی نرگس بصر بود و درخت وجودش بی ثمر نظر عیسی چون بران نابینا افتاد دعا کرد بقدرت الهی بینا شد گفت بدان خدائیکه مرا این معجزه داد بگو نان کجا شد گفت همین دو بیش نبود پیشتر رفتند استخوان بوسیده دیدند جهود را بدل گذشت که مَنْ یُحْیِ الْعِظَامَ وَهِیَ رَمِیمٌ عیسی در حال باد بآن دمید زنده شد از جهود پرسید که نان کجا شد گفت همین دو بیش نبود چون پیشتر رفتند سه خشت زر یافتند عیسی گفت بیا تا زر را قسمت کنیم یکی از آن تو دیگری از آن آنکه قرص را خورد جهود گفت ای عیسی ببخش که من خورده ام عیسی ابرو دی لعنت کرد

وزر بگذاشت و برفت ناگاه چهار دزد درسیدند و آن حال بدیدند جهود را بکشتند و بنشستند تا زر را قسمت کنند گفتند گرسنه ایم و یکی را بطعام فرستادند تا طعام بیارد و اتفاق کردند که چون بیاید او را بکشیم و هر سه خشت را مساوی قسمت نمائیم آن شخص اندیشه کرد که زهر در طعام ایشان کند تا بخورند و هلاک شوند و خود هر سه خشت بگیرد قطعه

آنرا که دوستی زر و سیم در دل ست	خون هزار خلق بریزد بیک پشیز
در کاروان چه فرق نهد دزد راهزن	کین کافرست و فاسق و آن مومن عزیز

چون طعام آورد در حال او را بکشتند و طعام بخوردند و با وی مرافقت نمودند قطعه

مکن در خون ناحق سعی بسیار	که در دنیا مکافاتش کند حق
شنیدی این مثل ای مرد بیدار	که هرگز می نخفتد خون ناحق

روز سوم عیسی علیه السلام آنجا آمد و زیر و فراز دید جهود و دزدان مرده گفت الهی این چه حکمت ست که پنج کس بسبب این خشت کشته شده اند در حال جبرئیل بیامد و گفت خدایتعالی میفرماید که ای عیسی از همین پیش نه بینی بعزت و جلال من که پنجهزار کس زیاده است که بسبب این خشتها بهلاک رسیده اند و این همچنان برقرارست قطعه

چه زال هرزه فریب ست عالم غدار	نگردمیل کسی کاخرش نخواهد کشت
زمان زمان بعروسی شوهر دیگر	خضاب میکند از خون شوهری انگشت

حکایت آورده اند که یکی از ملوک و سلاطین نامدار بامداد با لشکر بسیار بشکار میرفت مبارزان فیل تن و مردان صف شکن بر میمنه و میسره عرض داد و خود چون شیر جنگی در میان لشکر بایستاد و گفت کرا مجال ست که در معرض من درآید با خیال آنکه خود را بمن رساند ناگاه ملک در کنار لشکر نظر کرد درویشی را دید که سر وروی بجنبانید ملک تبرسید و عنان مرکب باز کشید درویش پیش آمد و گفت یا ملک مهمی دارم حاجبان پیش آمدند گفت خود بگویم چون پیشتر آمد سر در گوش ملک نهاد و گفت منم عزرائیل ملک در اضطراب افتاد گفت چندان مجال ده که بخانه روم گفت قرآن خوانده که قوله تعالی فَاِذَا جَاءَ اَجَلُهُمْ لَا یَسْتَاْخِرُوْنَ سَاعَةً وَّلَا یَسْتَقْدِمُوْنَ چند انکه زاری کرد هیچ فائده نکرد همچنان سر بر زمین نهاد و جان بداد

حکایت آورده اند که چون اسکندر بمشرق رسید طائفه را دید که غذای ایشان گیاه صحرا بود و جامهٔ ایشان بقدر عورت پوشی و مسکن در زیر زمین قطعه

چه کنم بیشتر ز قدر کفاف	انچه ز و انقلاب خواهد بود
از حلالش حساب خواهم دید	وز حرامش عذاب خواهد بود

اسکندر بملک ایشان گفت باین سختی معیشت چرا تحمل میکنید ملک گفت ازانکه در طلب زیادت مشقت بیش ازان ست که در بیان آید و این بیت مناسب این حکایت ست قطعه

بدین قدر که تو بینی چو عمر می گذرد — چرا تحمل محنت کنم زیاده ازین
بسی زنان حرامم گیاه صحرا به — بسی ز خانهٔ ظلمم به است زیر زمین

اسکندر ازین حدیث بگریست گفت چه میشود که مصاحبت من نمائی و تکفل وزارت کنی تا ببرکت تو امان یابم ملک مشرق بخندید و گفت میان من و تو چگونه راست آید که ترا همه کس دشمن اند و مرا دوست گفت چگونه گفت از انکه تو معشوق ایشانرا محکم گرفته و من برگوشهٔ چادر عروس دنیا سه طلاق بسته ام قطعه

من که ترک عشق دنیا گفته ام — کس نمی بینم که او خصم من است
هر که با معشوق دنیا عاشق ست — آنکه او را عاشق این دشمن است

باب هفتم در کرامات اولیا

وعن أبي هريرة رضي الله تعالى عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم رب أشعث أغبر ذي طمرين لو أقسم على الله لأبره قطعه

مباش منکر حال ولی یقین میدان — که هر چه خواهد مرد خدا چنان گردد
اگر بسنگ کند التفات گردد زر — وگر بکوه اشارت کند روان گردد

طائفه از معتزله منکر کرامات اند میگویند که اگر کرامات باشد میان نبی و ولی فرق نباشد جواب میگویم که نبی دعوی میکند و ولی تسلیم مثنوی

در حقیقت ولی و پیغمبر — هر دو از غیب میدهند خبر
آن بوحی ست و این به تفهیم ست — آن بدعوی و این به تسلیم ست

در وقوع کرامات چه سخن است که در قرآن قصهٔ اصحاب کهف میخوانی و احوال مادر موسی میدانی قطعه

هر که این حال نه بیند در خود — هست مستنکر حال دگری
آنکه در پایهٔ نقصان خود ست — نشنود از تو کمال دگری

جنید بغدادی گفت رحمة الله علیه در مسجد سیبویه طائفه از همین سخن میگفتند یکی گفت کسی دانم که اگر بدین ستون اشارت کند زر گردد در حال زر گشت گفت بحال خود برو در حال سنگ شد

حکایت در ملک گرم سیر بودم دوستی مرا گفت در فلان ناحیت پیریست صد و هفتاد ساله مدتی بمصاحبت شیخ زین الدین هندی بود بزیارتش رفتم در راه گفتم اگر این شیخ کراماتی دارد مارا پالوده آرد بخدمت وی رسیدم گفت مجد خوافی بهوا آلوده است و در تمنای پالوده بزبان هندی با مریدی گفت طبقی پالوده آور دبار دگر گفتم اگر این اتفاقی نبود اول لقمه به من دهد برداشت و گفت بگیر و درویشان را بکرامات امتحان مکن که همین اختیاری نیست قطعه

کسیکه لاف کرامات میزند زنهار — حدیث او مشنو زانکه یار شیطان ست
چه احتیاج بود مرد را درین معنی — که حاصلش جذبات وصال رحمن ست

شیخ ما فرمود که کرامات درویشان ملازمت شریعت و مداومت طریقت و مراقبت حقیقت ست اگر یکی ازین مهجور ست کرامات از وی دور ست

اگرچه سجاده بر هوا افگند یا بر روی آب رود قطعه

مرد درویش بی شریعت اگر
بپرد در هوا مگس باشد
ور چو کشتی روان شود بر آب
اعتقادش مکن که خس باشد

حکایت ابراهیم ادهم گفت شبانی دیدم در بیابان ز وی آب سرد طلبیدم عصا بر زمین زد چشمه آب روان شد تعجب کردم گفت خدای را بندگان باشند که اگر بکوه اشارت کنند روان شود در حال کوه روان شد گفت نمیگویم که روان شو کوه باز بایستاد قطعه

هر که فرمان کردگار برد
در همه حال آشکار و نهان
هر چه در کائنات موجود است
جمله او را شوند در فرمان

حکایت بکر بن عبد الله گفت با ذو النون در بادیه بودم زمستان سرد بود چنانکه نفس هوا چون دم منکران فسرده بود و دل زمین چون جان بخیران مرده پنداشتی که آسمان بغربال سحاب قراضهٔ کافوری می بیخت منکری گفت اگر رطب وردی نیک بودی بمغیلان اشارت کرد رطب بار آورد قطعه

چون ندارد کس مسلم این سخن
کز کرامات تو وی گردد بهار
گر تو فرمائی اشارت با خزان
گل ز خار ابرود خرما ز خار

حکایت یکی از بزرگان گفت در بادیه میرفتم پیرزنی دیدم عصائی در دست و عصابه بر پیشانی بسته پنداشتم که از قافله بازمانده است

دست در گریبان کردم نقدیکه داشتم بوی عرضه داشتم در حال دست در هوا کرد و یکمشت زر بگرفت و در جیب من افگند و گفت اعطیتنی من الجیب و کنت اعطیتک من الغیب و چون باد رفت بیت

گرم تو سیم و زری میدهی ز کیسه و گنج
مرا ز خزانهٔ غیبست همه بی رنج

حکایت سعدی گفت نزدیک عبد الواحد وزیر بودم ورا دیدم ضعیف و نزار گفتم اگر کفافی طلبی چه باشد پاره سنگ بگرفت پیش من نهاد گفت که بگیر چون بگرفتم زر گشته بود قطعه

سنگ ار بدست گیرد مرد خدا طلب
از یمن دست او بکرامات زر شود
در زر بدست گیرد مرد هوا پرست
از طالع بدش به نحوست حجر شود

حکایت روزی در پیش بزرگی بودم در خاطر آوردم که اگر کراماتی دارد مرا نیدی دهد در حال گفت ترا نیدی میدهم که درویشان بکرامات امتحان مکن که این سخنی با دعوی راست نیاید و درین کار رضا و تسلیم باید و قلب سلیم بیت

لَیْسَ فِی الْفَقْرِ طَرِیْقُ الدَّعْوٰی
اِنَّمَا الْفَقْرُ سَبِیْلُ التَّسْلِیْمِ

سوخته باید و آتش محبت در سینه افروخته و رقعهٔ مودت بر جیب محبت دوخته آب روی بر خاک ریخته و خاک حسرت بر فرق بیخته نه طائفه سست صورت سیرت که شیخی بهزار شیخی بر خود بسته اند و بر دعوی خلق نشسته ریشهای دراز و خرقه های کوتاه و جامه های سفید و نامه های سیاه حرام و حلال بیک مذاق چشیده و شبه و گوهر بیک سلک کشیده مثنوی

شنیدی که زاهدی در خاف
که من امروز با خضر بودم
دوش خفتن گزاردم در شام
مجد خوافی شنید گفتا هان
این حکایت بجز حکایت نیست

از کرامات خویش میزد لاف
پیش الیاس وی نیا سودم
وقت صبح آمدم به تربت جام
چند گوئی حدیث بی برهان
این ولایت درین ولایت نیست

بحر دیگر

ای پایمال نفس شده از برای مال
مال و منال چون نکند باکسی وفا
گاهی حریص زر شده گاهی حریص زر
تا چند بر مجاهدهٔ نفس مانده

یک لحظه از برای خدا نفس را بمال
از بهر مال بر در هر ناکسی منال
گه چاکر عبادی و گه بندهٔ عیال
ای قانع از مشاهدهٔ لطف ذو الجلال

حکایت بر سر تربت ابو نصر انزاد رحمة الله علیه بودم عظیم رنجور شدم چنانکه گفتی تنم از ضعیفی موی شده و سر از خشکی کدوی شتیم از نحیفی چون چنگ دو تا و رگ جانم همچو ابریشم ربابی پیدا اگر ثقل جامه بر تنم نبودی با دم از خفت بر بودی در چنین حال بحق استغفاری خواستم و تضرعی آراستم گفتم مرا بسر خاک پیر برید چون آنجا رسیدم بسیار نالیدم و قدری از آن خاک در خود مالیدم هنوز بخانه نرسیده بودم که در خود صحت تمام دیدم و گفتم قطعه

ای بزرگی که تربت پاکت
نو شد از وی دردمند نست

چه عجب گر ز تو شفا یابم
که ارادت بزار چند نست

چون نیک شدم این رباعی را بر سر تربت وی نوشتم و رفتم رباعی

من عاشق نام پیر بو نصر شدم
از خواجگی دو عالمم ننگ آید
سر مست ز جام پیر بو نصر شدم
اکنون که غلام پیر بو نصر شدم

حکایت چون شاه شجاع کرمانی بنزدیک جنید رحمة الله علیه آمد با قبا و کلاه بود شیخ او را اعزاز بسیار کرد مریدی بود او را بدل انکار کرد چون شاه شجاع برفت مرید از عقب او روان شد بخرابه در آمد و بخفت ماری را دید که گرد وی حلقه زده بود و شاخ ریحان در دهان گرفته شاه را باد میکرد

حکایت سفیان ثوری رحمة الله علیه با شبان راعی بحج میرفت شیری پیش آمد شبان بترسید سفیان گوش وی بگرفت و بمالید و از راه دور کرد و گفت اگر بیم شهرت نبودی تا مکه زاد بر پشت وی نهادی قطعه

ای بسا شیر گزره معنی
شیر مرد ره خدا شو تا

همچو روباه شد برین درگاه
شیر گردد بنزد تو روباه

بزرگی گفت با ابراهیم خواص در بادیه بتوکل میرفتیم و با ما هیچ نبود هر گاه که گرسنه و تشنه میشدیم سفرهٔ نان و کوزهٔ آب حاضر گشتی تا کعبه همین قیاس بود

حکایت آورده اند که سلطان اولیا برهان اصفیا قطب الانام شیخ احمد جام قدس الله سره با لاکرام با جمع مریدان نشسته بود یکی از

فرزندان وی از مکتب آمد پرسید که چه خوانده گفت قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ اورا پیش خواند و قدری سنگریزه بر سر وی نثار کرد در حال زر خالص شد قطعه

محقق ست کرامات اولیا اورا — که از دریچهٔ دانش نظر تواند کرد
کسیکه در نظرش سنگ و زر یکی باشد — عجب نباشد اگر سنگ زر تواند کرد

حکایت سلطان طریقت برهان حقیقت مرشد آگاه ولی درگاه سالک عالم توحید شاه خراسان ابو سعید قدس الله روحه دین و دنیا باهم داشت تا غایتی که میخهای طویلهٔ اسپان از زر ناب کرده بود منکری اعتراض کرد که شیخ مارا از دنیا منع میکند و خود جمع قطعه

ای که کوئی گرد این دنیا مگرد — خویشتن اول ز دنیا دور باش
گر طبیب از آتشش منع میکند — گو مخور خود گر نباید خورد آش

شیخ این اعتراض از وی دریافت دست وی بگرفت و بطویله کشید گفت میخ زر که می بینی مارا در گل ست نه در دل مثنوی

ایکه سیم اندر کفم می بینی — از غمش دل خسته دارم همچو سیم
میخ زر ای دل رمیده در گل ست — نی هوای زر چو میخم در دل ست

حکایت ذو النون مصری رحمة الله علیه گفت اول تجارت میکردم در زیر درختی فرود آمده بودم مرغکی نابینا از درخت افتاد و دو شمار بر زمین و دو سکره پدید آمد در یکی آب و در دیگری دانه میخورد و بعد شیخ برفت توبه کردم و توکل هرگز غم روزی نخوردم قطعه

طریق توکل اگر میروی — مکن در همه حال دل منقلب
خداوند روزی دهنده چه گفت — وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ

حکایت عبد الرحمن صوفی گفت از عم خویش شنیدم که گفت در خدمت ابو یزید بودم گفت بیا تا باستقبال دوستی رویم چون بدروازه رسیدیم ابراهیم بشر بود ابو یزید گفت اگر میخواهی ترا شفاعت کنم گفت من چیستم همه عاصیان را درخواه که اگر بیامرزد هنوز مشتی خاک بیش نخواهد بود و ازین حکایت هم کرامات آن بزرگ و نیز همت این معلوم مے شود قطعه

چه حاجتست که تخصیص میکنی بدعا — بگو ز راه تضرع که ای مقدر پاک
اگر گناه همه عاصیان بیامرزی — چه قدر دارد بر حضرت تو مشتی خاک

حکایت آورده که یکی از ملوک فارس دختری داشت صاحب جمال مدتی رنجور شد ارغوان جمالش رنگ زعفران گرفت مثنوی

تا مه عارضش خسوف گرفت — آفتاب رخش کسوف گرفت
نرگسش بسکه وصف بیماری — کرد بیمار گشت پنداری
گل زخار رخش ز بیم مرض — از رخ ارغوان گرفت عرض

بهیچ علاج به نمیشد سهیل بن عبد الله را بر سر بالین بردند فاتحه خواند در حال دختر صحت یافت ملک گفت بچه علاج کردی گفت بفاتحه گفت از ما چرا مؤثر نیست گفت شما از دل بیمار میخوانید ازان کارگر نمی آید قطعه

بد انکه مرد ره از کسی بود که از دم وی
خلاف آنکه بپیشش تن درست رود

خلاص خسته بیمار یابد از تیمار
شود ز بار گرانش روان سبک بیمار

حکایت ابو عمرو واسطی گفت در کشتی نشسته بودم ناگاه افواج امواج در تراکم افتاد و امواج دریا در تلاطم آمد من و عیال من در تخته ماندیم تشنگی غلبه کرد شخصی را دیدم در هوا سلسلهٔ زر در دست و کوزهٔ از یاقوت پر آب گفت بگیر بستاندم و آبی خوشتر از عسل خوردم گفتم بچه عمل بدین مقام رسیدی گفت قدم بر هوا نهادم تا قدم بر هوا نهادم قطعه

ترا اگر هوای بهشت آرزوست
ز شهوت قدم بر هوا نه که تا

هر دو در پی آرزو و هوا
نهی از کرامت قدم در هوا

حکایت احمد ابراهیم گفت بدجله رسیدم کشتی نبود بشر حافی که نام وی آب نهاد و چون باد بگذشت من حیران شدم چون بدین طرف آمدم در قدم وی افتادم گفت با کسی مگوی که بمرتبه چه رسیدم قطعه

ز آب و آتش و خاکست و باد طینت تو
بروی آتش شهوت کسیکه خاک کند

نکو نباشد اگر خلقتت ز باد رود
عجب مدار که بر آب همچو باد رود

حکایت بزرگی گفته است که درویشی بمن اشارت کرد که بیا و مرده بشور وان شدم در خانه رفت و سر نهاد چون پیش او شدم مرده بود در وقتیکه او را می‌شستم خلال محاسنش فراموش کردم دستم بگرفت و در محاسنش کشید هاتفی آواز داد که بنده ما هرگز یک سنت فرو نگذاشته است ترکش نکرده است

باب هشتم در آداب نفس

قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ادب النفس خیر من ادب الدرس

جز بعلم و ادب که آن تقوی است
ادب علم بهتر از همه چیز

هیچ کس نیست از کسی بهتر
ادب نفس شد از آن بهتر

بدانکه ادب دو قسمست یکی با حق که امتثال اوامر و اجتناب نواهی ست بلکه ترک اغراض نفس کردن و گرد مکروه نگشتن که آنرا تقوی گویند و آن سبب کرامت بنی آدم ست قوله تعالی ان اکرمکم عند الله اتقکم دوم با خلق که حسن معاش و لطف انتعاش ست که گفته اند مثنوی

امر حق را بزرگ باید داشت
هر که این هر دو دارد اندر ذات
وانکه زین هر دو شیوه است بری

خویشتن را ز جمله کم پنداشت
آدمی بود فرشته صفات
دیو سارست نام او نه پری

در آداب النبی آورده است که هرگز پیغامبر صلی الله علیه وآله وسلم در پیش هیچکس پای دراز نکرده است و آب دهن نیفگنده و در قضای حاجت او را هیچ کس ندیده و بسلام کسی بروی سبقت نکرده قطعه

مصطفی را هزار معجزه بود
بهترین هزار معجزه اش

که بمردم همی نمود مقیم
ادب نیک بود و خلق عظیم

گفته اند که بیشتری از خلایق بگرویدند بسبب خلق و ادب مصطفی بود علیه الصلوة والسلام قطعه

گفت با دستور خود شاه عجم — گرچه معنی یافت این دولت عجب

گفت این دولت خدای بود لیک — از ادبهای شاه ایران از ادب

و عظ ادب در آشامیدن آب چهار چیزست بنشینی و بسه کرت آشامی و دیگر در آب نه دمی و کناره کاسه پاک کنی **قطعه**

شربت آب اگر بیاشامی — مستحب ست حفظ چار ادب

تو بدینها قیاس کن احوال — تا توانی نگاه دار ادب

اما دست برداشتن در وقتیکه کسی آب خورد درین اختلافست بعضی ادب گفته اند و بعضی بدعت اما ادب معتبرست ازانکه در کتابی دیده ام که چون پیغمبر صلی الله علیه وسلم آب خوردی جبرئیل علیه السلام دست برداشتی خواجه ازو پرسید که سبب چیست گفت دعا میکنم تا ترا گلو نگیرد پس موافقت جبرئیل باشد **قطعه**

اگر نان در گلو گیرد کسی را — تواند دفع او از آب خوردن

معاذ الله بجای نان اگر آب — بگیرد از چه شاید دفع کردن

اما در نان خوردن ادب پنج چیزست ابتدا و اختتام بنمک کنی و لقمه را خرد گیری و باد بر طعام نه دمی و باطراف نظر نکنی و از پیش خوری و این از همه بهترست آب خوردن در میان طعام از ادب دورست و در حکمت عظیم مهجور هر گرا این معنی اعادت کند زود باشد که عادت کند و خو باز کردن ازان دشوار باشد **مثنوی**

هر آن کس که کاری اعادت کند — بتدریج آن کار عادت کند

ز عادت بتدریج خو کرده باز — تواند ولیکن بعمر دراز

حکایت آورده اند که در مدت عمر خویش امام ابو حنیفه در بازار کاغذگران بی وضو نگذشتی که گفته اند **بیت**

ادب چو لازم علمست پیش اهل خرد — چگونه علم بود هر کرا ادب نبود

حکایت امام زفر از سائر اصحاب ابو حنیفه بمنصب علم زیاده بود وقتی نظر در پیش داشت تبرکا دبی از وضع مذهبی بفتاد روزی امام ابو حنیفه رحمة الله علیه برکنار جوی وضو میساخت و زفر بالای طهارت کرد بی آگاهی **بیت**

هر که با پیر ادب گوش ندارد بیقین — هرگز از علم و ادب بهره ندارد در دین

حکایت آورده اند که شیخ عبد الله انصاری رحمة الله علیه وزی در مسجد جامع هرات روایت میکرد یکی از راویان را فرو گذاشت نمود حافظه مقدسی شاگرد وی بود در سر جمع بر پیر تخطیه کرد پیر گفت بهره نیابی ما بقی عمر هرگز از علم بهره نیافت و هر جا که بگذشتی کودکان با وی استهزا کردندی احترام و در نظر خلق نگاه نداشتندی **قطعه**

بی ادب را کجا بود حرمت — گر ندارد نگاه حرمت را

تا نباشی سیاه رو چو قلم — رو میان بسته دار خدمت را

حکایت محمد حسن شیبانی بشاگردی امام اعظم ابو حنیفه رح آمد در پیش امام نمی نشست و میگفت شاگردی بندگیست باید که بنده در پیش خواجه نشیند

خواهی که برخوری سخنی گوش کن ز من ... مگذار تا تو باشی از یاد خویشتن

آزادی دو عالم خواهی چو بنده باش ... استاده در برابر استاد خویشتن

حکایت آورده اند که شبی مادری از فرزند خود کوزهٔ آب خواست چون کوزه آب بیاورد مادر در خواب رفته بود فرزند بر پای استاد و کوزه تا بامداد بر دست گرفته نباید که مادر بیدار شود و من غائب باشم بامداد کوزه در دست او از سر نا فسرده بود خدای تعالی اورا دولت پیغمبری داد

قطعه

دانی که چه گفت حق تعالی ... آن کن که رضای مادر است

با مادر خود ادب نگهدار ... زیرا که رضای ما در است

جنت که سرای جاودانی ست ... زیر کف پای مادر است

خواهی که رضای حق بجوئی ... آن کن که رضای مادر است

رباعی

گر عاق شوی در انچه مادر فرمود ... خیرات و عبادات کجا دارد سود

میدان بیقین که نشنوی بوی بهشت ... گر مادر تو از تو نباشد خوشنود

حکایت در قصص دیده ام که انبیای بنی اسرائیل همه از نسل برادران حضرت یوسف علیه السلام بوده و از یوسف هیچ پیغمبر نبوده با آنکه مرتبهٔ او از جمله برادران بسیار زیادت بود بسبب آنکه باید رخود ترک ادبی کرد در ان وقت که یعقوب علیه السلام از کنعان به مصر متوجه شد در محل ملاقات بعد از دیدن یعقوب یوسف علیه السلام پیاده نشد

قطعه

سید که منع کرد ز سجده برای خلق ... فرمود اگر نبودی نهی خدا در ان

فرزند سجده کردی در حضرت پدر ... شاگرد پیش پیر زنان پیش شوهران

حکایت نظام الملک وزیر را بمال خطیر مصادره کردند بهیچ عقوبت از دی حاصل نمیشد حکیمی گفت او را بمصاحبت بی ادبی عقوبت کنید صاحب را حبس کردند بمصاحبت حیوانی نادانی غافلی لا یعقلی که گوئی بسبک عقلی کاه از زر بود و در گران جانی کوه زر و زر در خزانه خیالش از حاصل علم خبری و نه در بطانه و همش از نقد فکر پشیزی شعر

کل العذاب مجتمع فی طلاعه ... جمع النقیض اسهل من اجتماعه

قطعه

زین گران جانی که بگریزد همین ... از برای صحبتش دیو لعین

بر سنجد جسم او میزان چرخ ... بر نتابد جرم او گاو زمین

آفتابم با نقیض آسان ترست ... از ره عقل از قران با این قرین

فراج نازک او از امتزاج ناجنس ملول شد و آنچه میخواستند اضعاف آن قبول کرد

حکایت هارون رشید پرسید که قرّاء اهل تر ست یا کسائی ابو یوسف قرّا را ترجیح نهاد و هارون گفت کسائی را ادب زیادت ست همدرین حدیث بودند که قرّاء در آمد هارون مسواک را در دست داشت پرسید که ای هٰذا فقال کمساویک بعد از ان کسائی در آمد همین از وی پرسید

گفت ضمهم محاسنک یا امیر المومنین اگرچه هر دو راست بودند همه انصاف دادند که قراءت خلیفه زیاده بود بسبب این مرتبهٔ کسائی افزود قطعه

هرچه موهم بود به بی ادبی ‌‌ اگرچه از روی وضع باشد راست
چون بپرسند آن نباید گفت ‌‌ که جوابش بنزد عقل خطاست

قطعه

بر زبان آوری لطیف و ظریف ‌‌ گر طریق ادب کرانه کند
بر زمانه گذار او را زانک ‌‌ بی ادب را ادب زمانه کند

حکایت آورده اند که دران وقت که امیر المومنین حسین رضی الله تعالی عنه از آل عباس بگریخت بشهر ری افتاد شاهزاده سه شبانه روز دران شهر هیچ طعام نخورد و هیچکس تیمار شام و چاشت او نکرد نسبت عالی و حسب متعالی او رخصت نمیداد که رسم سوال بنیاد نهد و آبرو از بهر نان برباد دهد قطعه

ز بهر نان ندهم آبروی خوی برباد ‌‌ ز تاب آتش شهوت اگرچه خاک خورم
در احتیاج بمردن هزار بارم به ‌‌ که احتیاج بنزد لئیم سفله برم

روز چهارم که مجاعت بغایت رسید و استطاعت بنهایت از خانه ببازار آمد خواجه را دران شهر ده هزار دینار قرض برآمده بود غنیم بتقاضا بدر خانه آمد آن خواجه از قرض بگریخت ناگاه نظرش بر امام افتاد روی بحضرت وی آورد و با خود گفت هر کرا صورت خوب ست سیرت محبوبست و بزرگان گفته اند خوب رورا

همه صفات از روی نیکوتر و زشت رو را همه اخلاق از چهره بدتر ست قطعه

هر که محبوب ست هست افعال او ‌‌ یک بیک از روی او محبوب تر
و آنکه ناخوبست هم رویش نگر ‌‌ کز همه اوصاف رویش خوبتر

بحکم حدیث نبوی صلعم سل الحاجة و لو بتروك اگر از مال او نصابی نیابی از جمال او نصیبی تو رسد بخلاف زشت روی که سلسلهٔ موی وی از بار منت و گران ترست پیش امام آمد و گفت ای خوب صورت محبوب سیرت حاجتی دارم امیر المومنین پرسید که چه حاجت داری گفت آنکه مرا ده هزار دینار قرض دهی تا غنیم را دفع کنم و عذاب این رفع پس بتدریج بخدمت رسانم و خاتمت آن منت قطعه

مزد و منت بهم چگونه بود ‌‌ بشنو از من اگر نمیدانی
آنچه وام دهی بمسکینی ‌‌ پس بتدریج باز بستانی

امیر المومنین بگریست و گفت من نیز بتو حاجتی دارم توقع آنست که رد نکنی گفت چیست گفت فردا مرا بنخاس بری و بفروشی و قرض خود را ادا کنی خواجه متفکر شد امیر المومنین سوگند داد چاره ندید آنگاه امیر المومنین را بنخاس برد و بده هزار دینار بفروخت و قرض خود را ادا کرد قطعه

مگردان سائلان را از در خویش ‌‌ اگر مردی بهیچ احوال مردود
نداری زر ز بهرش تن فدا کن ‌‌ فجود النفس اقصی غایة الجود

ترسائی او را بخرید پرسید دین تو چیست گفت واتبعت ملة آبائی

ابراهیم و اسحق و یعقوب دانست که از دودمان نبوت و خاندان مصطفویست چون بامداد شد ترسا بلی بوی داد و بباعی فرستاد که اگر تا بیگاه این پشته را هامون نسازی بعقوبت مقرون کنم امام زاده بیل نهاد سر بحضرت فرستاد و مستقبل قبله بنشست پیش از موعدت ترسا ملائکه آن شغل کفایت کرده بودند شبانگاه ترسا بباغ آمد پشته هامون دید و بیل سرنگون گفت این شغل بجهد تو راست نیاید و این کار بکفایت تو درست نشود بگو که این مهم که ساخت و این مصلحت که پرداخت گفت همان کس که مرا در بندگی تو انداخت ترسا دانست که این دین حق ست و این شریعت محقق در حال زنار کین از میان بگشاد و کمر دین به بست و در قدم امام زاده افتاد و زبان بکلمهٔ شهادت بگشاد و باخلاص تمام عقد اسلام به بست و هفتاد کس از اهل وی باو موافقت کردند قطعه

یک سخن ار شنوی بصدق ارادت	شاخ مرادت بروزگار برآرد
کار فرومانده برآر که ایزد	روز فرو ماندگیت کار برآرد

حکایت آورده اند که نوشیروان عادل بر بام قصر خود بود پیرزنی را دید بکوزهٔ شکسته وضو میساخت هرچند می خواست که کوزه راست نهد می افتاد و آب میریخت نوشیروان بگریست و گفت رعایای من چنان شکسته و تنگدست اند که بکوزهٔ درست دسترس ندارند و بحقیقت درویش را این مقدار بس ست قطعه

قانع شدیم گرچه ز دنیا نصیب ما	جز کوزهٔ شکسته و جز نان پاره نیست
زانهم ز بهر آنکه ز آسیب و تقمه	بیچاره را ز بندگی خویش چاره نیست

کس فرستاد و بزرجمهر حکیم را بخواند و حال وی بگفت گفت رای پادشاه چه صواب می بیند گفت طشت زرین و آفتابهٔ سیمین بخانهٔ پیرزن فرستم گفت رای پادشاه صوابست ولیکن پیرزن خجل شود پادشاه پنداشت که او را منع میکند گفت این حدیث لائق همت تو نیست گفت میگویم که تو او را بانعام تخصیص مکن که داند پادشاه را اطلاع هست بر حال آن نان بفرما تا چهل آفتابه و طشت زرین بدرویشانی که در حوالی اند بدهند تا بداند که احسان پادشاه عامست و خجل نشود قطعه

همت بلند کن که ز بی همتی کسے	قدر رفیع و منصب عالی نیافتست
بهره نیافت ست ز همت کسیکه او	در پایه که هست معانی نیافتست

حکایت اعرابی نزدیک عبد الملک مروان آمد و گفت اِنّی رَجُلٌ فَقِیْرٌ فِی بَلِیَّاتِ جُوْعِی وَ لَکَ مَالٌ فَاِنْ کَانَ حَقُّ اللّٰهِ فَاعْطِ عِبَادَهٗ فَاِنْ کَانَ حَقَّکَ فَتَصَدَّقْ اِنَّ اللّٰهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِیْنَ و گفته اند رباعی

تو مال داری و درویش مستمند نیاز	گه سوال نظر سوی مال خویش انداز
اگر از آن خودست آن به بندگانش ده	اگر از آن تو خیری ز بهر حق در باز

عبد الملک را خوش آمد و هزار دینار بوی داد و گفت اگر مستحقان سوال چنین کنندی محروم نماندی قطعه

گر بحسن سوال پیش آید	گاه حاجت فقیر مسکین حال

غالب حال آن بود که غنی — شرم دارد ز روی حسن سؤال

حکایت سلمان فارسی بر لشکری امیر بود در میان فقرا چنان فقیر نمود که وقتی خربنده بوی رسید گفت این توبره کاه را بردار و بلشکرگاه سلمان برسان سلمان برداشت چون بلشکرگاه رسید مردم گفتند امیرست تبرسید و در قدم افتاد سلمان گفت این کار را از برای خود کردم بسه وجه نه از برای تو هیچ اندیشه مدار اول آنکه تکبر از من دفع شود دوم آنکه دل تو خوش شود سوم آنکه از عهده حفظ رعیت بیرون آمده باشم قطعه

چه خوش گفت باشاه ایران دیار — که ما گوسفندیم و چوپان امیر
گر از گرگ ظلمی رود بر رمه — گرا غیر چوپان بود مظلمه

حکایت عبد الله گیلانی ز روزنی فاضلی عظیم بوده است و فضل وی در آداب مذکورست و ادب او در بنیه مشهور سلطان محمود غازی نور الله مرقده او را بادب فرزندان خود آورده و ادیب فرزندان سلطان را چون خوان کریمان بر پای داشتی و چون سفره بخیلان لب و دهان بسته یکی کوزه بدست گرفتی و دیگری دستار قطعه

ز روی قدر عالم بیش از آن است — که قدرش خلق را معلوم گردد
بسا کس کز هنر جایی رسیدست — که کمتر خادمش مخدوم گردد

روزی فرزندان بنزدیک سلطان رفتند و گفتند که اوستاد با ما چه خواری میکند سلطان پیغام داد که فرزندان من شاگردان تو اند نه خادمان خواری کردن

عزیزان از خرد مندی دورست و از دین و دیانت مهجور عبد الله گیلانی گفت ایشانرا پیش من فرستاده تا کمالیت دین و دنیا حاصل کنند اگر این شکایت کرده اند بشکرم جزا ده و اگر دیگری بغیر شش سزا ده قطعه

گر پسر شکر گوید از اوستاد — نه ادیب است بلکه هست ندیم
گر شکایت کند یقین میدان — که نکو مشفق ست در تعلیم

من این خدمت ایشانرا از برای آن میفرمایم که در وقتیکه بمنصب سلطنت رسند و بر مائده تنعم نشینند قدر برپای استادگان بدانند و از ایشان یاد کنند و خرد را بغور کار رسانند قطعه

سلطان که ندارد خبر از حال رعیت — کارش بفساد افتد و ملکش بتلاشی
چون عدل کند با همه مردم بسویت — گاهی که نداند ملک احوال حواشی

حکایت در اخبار آمده است که موسی علیه السلام گفت خداوندا مرا برسالت و پیشوائی بنی اسرائیل فرستادی تعلیم ملکداری فرمای که من چندین گاه شبانی کرده ام اکنون بادشاهی بباید کرد خطاب آمد که ای موسی بادشاهی همان شبانیست چندان گوسفندانرا از فتنه گرگ نگاه میداشتی اکنون بندگان ما را از گرگ فتنه در پناه نگهدار قطعه

شنیدی آنکه در تمثیل گویند — رعیت گوسفند و شه شبانست
ز گرگ ایمن بود آن لخطه گله — که در حفظ شبان مهربانست

ای موسی تعلیم اول آنست که فردا چون از خانه بیرون آئی اول چیز که بینی دوم را بپوش سوم را پناه ده چهارم را به مطلوب رسان پنجم را بخور دیگر موسی از خانه بیرون آمد کوهی دید چنانکه کوه همت قانعان هست که سر بکیوان بر کشیده و پای ارتفاع و درجه عالمان هست که بغایت کمال رسیده موسی علیه السلام با آنکه صولت طور دیده بود دران حالت تبرسید که خوردن آن متعذر دید اما بموجب فرمان روی بوی نهاد چندانکه بیشتر می آمد خرد تر میشد چون نزدیک رسید بر مثال لقمه دید برگرفت و در دهان انباشت و حلاوتی تمام دید قطعه

ای بسا کارها که در آغاز ‖ هست نزدیک آدمی دشوار
چون توکل نماید و تسلیم ‖ سهل گردد بعاقبت آن کار

چون پیشتر آمد طشت زر دید دانست که پوشیدنی ست چندانکه خاک بر سر زر میکرد زر بر سر خاک می آمد در پوشیدنش عاجز گشت از آنجا در گذشت قطعه

چو بیند مرد حق زر بر سر خاک ‖ کند خاک اهانت بر سر زر
چرا بر سر کند خاک آن تهی مغز ‖ ز بهر زر که خاکش باد بر سر

چون پیشتر آمد گنجشک دید بوی رسید صعوه صفت متحرک و دوان و پروانه وار متهتک و حیران گفت مرا پناه ده در آستین خودش جای کرد چون پیشتر آمد عقابی بوی رسید بال عتابی گشاده و پنجه عذاب کشیده گفت ای موسی این گنجشک صید من بود دستی در عقبش پریده بودم و منازل مهیب بریده

او را امان دادی مرا عوض آن ده فرد

چون یکی را از کرم دادی امان ‖ دیگری را از عطا ضایع ممان

موسی گفت عوض چه میخواهی گفت همان مقدار گوشت موسی کارد بر پا نهاد گفت از دست نمیخواهم گفت اگر رزق تو در دست من بود ترا ضایع نگذارم کارد بر دست نهاد فرد

خواهم که مراد تو بر آرم پیوست ‖ اما بمرادم نرسد دامن در دست

گفت از پهلو نمیخواهم گفت از ان چه بهتر که مستحق از پهلوی من رزق خورد کارد بر پهلو نهاد بیت

پشت آن کس قوی بود در دین ‖ که ز پهلوی او خورد مسکین

گفت از شکم نمیخواهم گفت شاید از شکم خود باز گیرم و بسائل دهم کارد بر شکم نهاد قطعه

چون سوالی کنند ز تو درویش ‖ از پی احتیاج دردی نیاز
چه مروت بود که از پی رزقش ‖ لقمه از شکم نگیری باز

گفت از دل نمیخواهم گفت جوانمرد هر چه دهد از دل دهد اما من از جان دهم کارد بر دل نهاد فرد

چه باشد عطا آنکه از دل دهی ‖ نه آن کز ضرورت بسائل دهی

چون کارد بدل رسید گنجشک از آستین وی بپرید و جانور از صورت بگردید نظر کرد جبرئیل و دو گنجشک میکائیل گفتند ای موسی اینکه دیدی همه تمثیل بود و صورت تاویل آنست که کوه عظیم خشم بود که باول خوردن آن دشوار بود و باخر لذید و خوشگوار و آن زر نیکوئی که پنهان نماند و آن صعوه مظلوم و آن جانور سائل محروم مثنوی

نشنیدی چه گفت پیر هرات ‖ با مریدان خویش در کلمات

خشم خوشتر ز هر چه خواهی خورد | مکرمت به ز هر چه خواهی خورد
داد بهتر ز هر چه خواهی داد | عدل نیکوتر از همه بنیاد

حکایت آورده اند که سلطان محمود غازی را عادتی بود که کیسه های زر برداشتی و گرد خانهٔ مستحقان میگشتی و در خفیه ایثار می کردی قطعه

چه به است از زکوة پنهانی | کز ریا و نفاق باشد دور
گر رضای خدا بود مقصود | داند او هم عیان و هم مستور

حکایت در قصص آورده اند که در عهد عیسی علیه السلام درویشی بدر باغی رسید و خوشهٔ انگور طلبید مالک باغ بیرون آمد و گفت اگر انگور بهر کس میدادم بسر که نمیرسید درویش گفت اگر چه انگور تو ندیدم تو بخشیدم که سر که ابروی تو لیکن ترش دیدم قطعه

چو مفلسی بدر باغت آمد از ره دور | سخاوتی کن و بادی بخوشهٔ انگور
مزن به نیش چو کژدم دلش بکن مجروح | وگرنه بر تو گمارند لشکر زنبور

خواجه چون در باغ رفت بجای هر خوشه کله دید معلق شده نزدیک عیسی علیه السلام آمد و فریاد برداشت و ماجرای حال بگفت عیسی علیه السلام گفت آن کله های مالکان باغ ست که پیش از تو بوده اند رباعی

از بوستان و باغ چه نازی که بوده اند | پیش از تو خلق مالک این باغ و بوستان
رفتند و بعد از ایشان این بوستان و باغ | تملیک دشمنان شده میراث دوستان

حکایت امام شافعی رحمة الله علیه چون از مصر به بغداد آمد محمد حسن از وی پرسید

که اهل مصر را چون دیدی گفت همه متحلی بعلم و مزین بادب بوده اند تا غایتی که در یک مجلس از حجامی سه ادب تعلیم یافتم اول آنکه موی بهم میچید سر در هوا داشتم دست بر سرم نهاد که سر فرود آر که تا روی تو بقبله باشد قطعه

روی در قبله کن بهر کاری | گر رضای خدا همی طلبی
زانکه در قصهٔ خویش آورده است | این ادب شافعی می طلبی

دوم چون سرم حلق میکرد دست بر جانب چپ داشتم دستم برداشت که در کارها خیر بر است میل باید کرد قطعه

بهر کار از راست آغاز کن | چو خواهی که کار تو محکم بود
نه بینی که مردم مثل میزنند | چو از راستی بگذری خم بود

سوم چون سرم را تراشید بر خاستم و موها رها کردم گفت فضلهٔ موی را در خاک دفن کن که هر چه از حیوان باشد حکم حیوان دارد شعر

فِي ذٰلِكَ سَمِعْتُ مِنْ كُتُبِ الْبُرْهَانِ | جَرُّ الْحَيَوَانِ عِنْدَ قَوْمٍ حَيَوَانِ

بیت

ز تن هر آنچه جدا شد بخاک دفنش کن | که اصل آن همه خاک ست و خاک خواهد شد

ثمرهٔ ادب با پیران برخورداری از جوانی بود و تمتع از عمر و زندگانی گفته اند هر که عصای پیری بی عافیت کشید عصای پیری بعافیت کشید و هر که موی سفیدی را دست گیرد موی سفیدش را دست گیرد بیت

عصایش گر بگیری دست هر پیر | شوی تو پیر هم پیر عصا گیر

گفته اند سبب درازی عمر عوج بن عوق که بقیه قوم عاد بود و تا عهد موسی پیغمبر علیه السلام بزیست آن بود که بر سر راه نشسته بود و پای دراز کرده چون پیری بوی رسیدی یارا با خود کشیدی بیت

اگر بایدت تا شوی سرفراز
مکن پیش پیران ره پا دراز

حکایت وقتی هارون رشید خوابی دید که عقد مروارید دندان در درج دهان او منشق شده و رشته پروین سنان چون بنات النعش متفرق گشته معبری را بخواند که تعبیر کن گفت همه خویشان تو در پیش تو بمیرند هارون رشید را این سخن ناپسند آمد بفرمود تا مجموع دندانهای معبر را بر کشیدند قطعه

با بزرگان سخن بحرمت گوی
تا ترا جاه و حرمت افزاید
گرچه با شاه راست باید گفت
لیک هر راستی نمی شاید

معبر دیگر را بخواند گفت امیر المومنین را عمر دراز باد در عز و دولت و خلافت بیش از اقربای خود زندگانی یابد امیر المومنین را خوش آمد هزار دینار بوی داد و گفت این همان معنی دارد و لیکن بتهذیب ادب آراسته آمد قطعه

سخن را دو رویست در جمله سال
یکی روی خوب و دگر روی زشت
ازان روی زشتش بد فرخ برند
وزین روی خوبش بسوی بهشت

حکایت در روزگار سلیمان پیغمبر صلوات الله علیه پسری با پدر در حالت مستی بی ادبی کرد طپانچه بزد و یک چشم پدر را کور کرد پدر شکایت پیش سلیمان برد

پسر چون از مستی بهوش آمد او را گفتند که چرا چنین کردی پسر پشیمان شد کارد برداشت و دست خود را ببرید قطعه

خدمت مادر و پدر همچون
بندگی خداست ای دانا
در کلام خدا نخوانده ستی
که وَبِالْوَالِدَیْنِ اِحْسَانًا

سلیمان پسر را طلب کرد پسر آمد و دست بریده را آورد پدر آن حال بدید فریاد و زاری بر آورد و انتظام و تظلم خود بگذاشت و گفت کاش هر دو چشم من بر کشیدی و دست خود نبریدی سلیمان را از گریه او رحم در دل آمد جبرئیل علیه السلام آمد و گفت دعا کن سلیمان دعا کرد هر دو تندرست شدند

حکایت آورده اند که جوانی گناهکار و مست روزی با استنجا رو بقبله نشست حرمت او را بدل بگذشت در حال وی بگردانید خداوند تعالی و تقدس او را بمقام ولایت رسانید قطعه

حرمت از پیر و جوان و نیک و بد
در همه حال و بهر وقتی نکوست
دوست از بی حرمتی دشمن شود
دشمن از حرمت شود ناخواه دوست

حکایت آورده اند که حاتم طائی را سفیهی بسیار جفا کردی و او هیچ نمی گفت و توقف میکرد هرچه ممکن بود گفت قطعه

با بخردان ز مرد عاقل
لائق نبود جدال کردن
گر سگ بخصومتت کند بانگ
با وی نتوان قتال کردن

گفت هرچه دیگر خواهی اینجا بگوی که در قبیله من سفیهان و بی ادبان باشند نباید که ترا برنجانند و درین فعل تو بیگناهی چون نادان و سفیه و بی عقل و بی ادب و احمقی قطعه

بیعقل اگر گناه کند عفو کن ازو		بروی بغیر عفو ترا هیچ راه نیست
زیراکه عقل فرق کند طاعت از گناه		آنرا که عقل نیست گناهش گناه نیست

حکایت سحرهٔ فرعون یک ادب با موسی گوش داشتند که تو عصا پیشتر می افگنی یا ما که قوله تعالی إِمَّا أَنْ تُلْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ خداوند تعالی ایشان را بنور ایمان مشرف گردانید قطعه

جادوان گفتند با موسی که تو		پیشتر ثعبان بیفگن بر زمین
زین ادب در لحظه ایمان یافتند		گفتند آمنّا برب العالمین

حکایت آورده اند که روزی شخصی بحضرت سید کائنات آمد و مسئله پرسید هنوز طوطی شکرخای أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ لب بیان نگشاده بود و بلبل خوش نوای أَنَا أُوتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ بیان نداده بود که خلوت نشین باوقار ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ یعنی رفیق شفیق ابوبکر صدیق رضی الله عنه پیش از رسول علیه السلام جواب گفت خواجه تبسم فرمود و تعجب نمود قطعه

تبسم کن ز رخ شکرشکن		سخن گوی دبازار گوهرشکن
برافشان ز رخ زلف عنبرفشان		رواج گل و قدر عنبرشکن

ابوبکر رضی الله عنه گفت یا رسول الله مگر خطا گفتم گفت هم خطا گفتی و هم صوا

گفت در یک سخن هم خطا و هم صواب چون باشد گفت ازانکه جواب آن بود که گفتی صواب بود و ازان که با وجود من جواب شروع نمودی خطا کردی قطعه

جواب مسئله گفتن بحضرت استاد		اگرچه عین صوابست هم خطا باشد
ز روی شرع سوالی کنم جوابم گوی		به پیش آب تیمم کجا روا باشد

حکایت آورده اند که امام اعظم صافی صوفی ابوحنیفه کوفی رحمة الله علیه در مسجد کوفه درس میگفتند جمعی کودکان بر در مسجد گوی می باختند کودکی بود دران میان هرگاه که نظر امام بروی می افتاد امام بر می خاستند موجب پرسیدند فرمودند این کودک پسر استاد منست از پدر او یک مسئله یاد گرفته ام گفتند ای امام مسلمانان او پسر سگبانی ست گفتند آری این مسئله از پدر او یاد دارم که سگ آن زمان بالغ شود که در بول کردن یکپای خود را بردارد اگر حرمت فرزند او فروگذارم از علم برخورداری نیابم قطعه

علم علم ست گرچه سگبانی ست		هم ازین مرتبه بگیر قیاس
هرکرا نکتهٔ بیاموزے		سگ بود گر ندارد از تو سپاس

باب نهم در صحبت داشتن ابرار و اجتناب اشرار

وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ النَّاسُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ أَحَدُكُمْ عَلَى مِنْ بَطَعَالِه مثنوی

مرد برین همنشین خود است | نیک و بد همنشین نیک و بدست
چون شوی همنشین بدکردار | بد شوی همچو همنشین ناچار

هم از ابو هریره رضی الله عنه روایت کنند که گفت که شنیده ام از رسول علیه السلام که گفت مردی بزیارت دوستی روی بشهری آورد خداوند تعالے فرشته را فرمود که بر رهگذر وی نشست چون آن مرد آمد پرسید که کجا میروے گفت بفلان شهر گفت که بچه کار گفت بزیارت دوستی گفت آن دوست در حق تو انعامی کرده است گفت نی بلکه از برای خدای عز و جل باوے دوستی میکنم گفت بدانکه من فرشته ام و فرستادهٔ خدای تعالی ام نزدیک تو خداے عز و جل ترا دوست خود گرفته بدین سبب که تو دوست او را دوست گرفته

نکته همدرین باب است از نصائح که پیغمبر علیه السلام فرموده است همنشین نیک و بد مثل عطار و گلخن تاب است اگر با عطار نشینی یا مشک بتو دهد یا ترا خوشبوی گرداند و اگر با گلخن تاب نشینی یا جامهٔ تو بسوزاند یا بوی ناخوش کند قطعه

الهی گر بباطن از بدانم | بمعنی باطنم را نیکمردان
بصورت ظاهر خود نیک مردم | بمعنی باطنم را نیک گردان

باآنکه سگ و آدمی باهم هیچ نسبتی ندارند بموافقت ظاهر با نیک مردانش جمع میکنند وَرَابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ قطعه

بیا موافقت کار نیک مردان کن | اگرچه در ره دین کار تو پریشان ست

سگی که در پی نیکان دوید چند قدم | خدای گفت که او نیز هم از ایشان ست

حکایت جماعتی مشرکان عرب یا رسول علیه السلام گفتند که اگر موافقت ما میخواهی ترک موافقت این گدایان کن پیغمبر علیه السلام گفتند که هرگز این نکنم گفتندش یا از جهت ما مجلس دیگر مهیا کن که از ایشان خالی باشد فرمود که چنان کنم برین قرار دادند که این خود لائق ست فرد

دوستان لحظه با دشمنان بودن خطاست | یار با اغیار دیدن غصه باشد عظیم

روزی که نوبت توانگران بود درویشی نابینا نام وی عبد الله ابن ام مکتوم خود را بغنیمت استماع کلام درمیان آن جماعه انداخت و برگردن این و آن می افتاد پیغامبر علیه السلام بامید گردیدن آن کور چین در جبین مبین مبارک افگند و نرگس دیده را از آن بی دیده چون سنبل زلف بتان تاب داد و گل رخسار را از نظر بلبل بالتفات خارستان کفر ستاد که در حال طوطی خوش نوای

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوٰى | عَبَسَ وَتَوَلّٰى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمٰى

بسمع مبارکش فرو خواند قطعه

دین و دنیا بهم نباید داشت | خر مانند سر دو بایک ردی
در دو قبله نماز نتوان کرد | یا ازین سوی باش یا زان سوے
همچو آواز طبل بمعنی ست | اینهمه طمطراق و هاى و هوے
چشم خود بر مدار زان بچشم | روی خود بر متاب زان بی روے

چون این خطاب از حق بشنید و این عتاب بوی رسید آن زاغ دلان طاوس نمای تعجب آک اجسام مهم را از چمن انجمن شریعت باستین فتولی عنهم راند و بلبلان خوش نوای یذکرون الله قیاما و قعودا را بگلستان تُرْضِعَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ خواند پیغمبر علیه السلام از یاران عقد برادری می بست عبد الرحمن بن عوف از مهتران عرب بود و هیچ کس را از منصب و مال از وزیادت نبود میان وی و بلال حبش آن باریک ساق بی نفاق بندهٔ شریعت و آزاد کردهٔ ابو بکر عقد برادری بست بلال گفت من درویشم رسول فرمود علیه السلام که درویشی هنر ماست و عیب انگران فرد

دیگران را هنر بزر باشد
پیش ما بی زری هنر باشد

و بزرگان گفته اند هر دوستی که بغرض دنیا باشد ثمرهٔ ندهد بلکه عاقبت بعداوت کشد از انکه دنیا معشوق اهل خود ست باکسیکه دوستی بطمع معشوق وی کند بدشمنی سرایت کند قطعه

هر چه میخواهی ز خالق خواه زانکه
حاجت از مخلوق نتوان خواستن
هست معشوق توانگر مال او
از کسی معشوق نتوان خواستن

مثنوی

دوستی با طلست زان بطال
که بود میل او بجانب مال
مال را اشتقاق از میل ست
در روانی همیشه چون سیل است

چون تو بر سیل می نهی بنیاد
خانهٔ مهر کی بود آباد

حکایت عزیزی مرا حکایت کرد که وقتی در راه خوارزم با شخصی همراه شدم و مدتی هم سفرهٔ و هم کاسه تا بر سفرهٔ نان میدید چون سگ می دوید اتفاقا با ما سگی همراه شد گاه گاه استخوانی پیش او می انداختم ناگاه دو دزد بما رسیدند یکی جنگ در گریبان زد و دیگری دست در پای همراه در حال که روی دزد دید پشت بداد سگ پاشنهٔ یکی گرفت و من دیگری را از پا در آوردم و بمعاونت سگ از ایشان خلاصی یافتم چون دزدان رفتند او گرسنه شد باز آمد گفتم مثنوی

من نخواهم وصل چون تو ناکسی
سگ ز چون تو ناکسی بهتر بسی
هست از این پس صحبتم با تو حرام
ختم کردم با تو یاری و السلام

فرد

گفتم که مگر تو خود کسی خواهی بود
دیدم که کسی ولیک مغلوب کسی

حکایت وقتی در ولایت گورستان بودم حریفی با من مصاحب شد چنانکه شمائل و اوصاف او در تقریر خامه و تحریر نامه در نیاید مستجمع صفات بد قطعه

زین کاهلی که گرد و از عمر خویش سیر
هر آدمی که باشد با وی دمی ندیم
از کاهلی بحیله نمیکرد چشم باز
در تنبلی بعجز نمیزد نفس مقیم

بحر دیگر قطعه

شکم فراخی کز بیم شام خوردن او
ز مصر و شام بر آید نفیر و قحط دنیا

به پیش معدهٔ او در غذا یکی باشد		شکار و شکر و سنگ و نبات و قند و نیاز

هرگز خورسندی را بخود راه ندادی و شبع خود را وجود ننهادی نعیما کلها دائما در پیش او عرضه کردی دوزخ معدهٔ او نعرهٔ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ دی فرد

اگر شکم خویش سگنی نیم پر		قحط برآرے ز نواحی لُر

بیت

دروغگوی که اندر فنون کذب و گزاف		به پیش او نزدی هیچ قصه خوانی لاف

سخن در محالات نادر راندی و زبانش چون زبان لهب تیز و طبعش چون زن ابی لهب فتنه انگیز قطعه

حدیث دزدی و شرح خیانتش چه کنم		ز زر عیار ببردی و سکه ز درم
ز باد مایهٔ خفت ز نار اصل نفس		ز خاک حاصل خشکی ز آب صورت نم

سیاهی از حلقهٔ نم کور بستردی و سپیدی از بیضهٔ مور ببردی نه دندان در دهان از وی امین بودی و نه مژه بر پلک از وی ساکن قطعه

بیان بخل و لئیمی او چگونه کنم		که کس ندارد باور ز من بشرح و بیان
درون خانهٔ او گرد دسان ننشینی		بنان او نرسانی بهیچ وجه بنان

نه در دیگدانش ذرهٔ خاکستر و نه در خوانش از قراضهٔ نان اثر مطبخ او سفیدتر از طبع موافق و کاسهٔ او سیاه‌تر از دل منافق در وقت نان خوردن به برهم داشتی و دست در گوشهٔ سفره محکم بیت

مطبخ او سفید و کاسه سیاه		بخل بین لَا إِلٰهَ إِلَّا الله

قطعه

ز اعتقاد بد و فسق او چه سان گویم		کدام کافر و ملحد چه مشرک بی دین
چه سالها که گذشتی و عمرها بودی		که روی او نرسیدی بسجده بر زمین

هرگز وضو نساختی و جهت قبله نشناختی رمضان از شوال ندانستی و گوشت خوک از حلال زاد غازی را میراث پدر پنداشتی و نفقهٔ حاجی را شیر مادر قطعه

از خوی ناخوش و غضب او چه گویمت		یارب بخیر بنهار چه گرگ و کدام سگ
هنگام خشم چشم برافروختی چو خون		برخاستی ز گردن و شاخ شاخ رگ

اشتر مست از دیگر بختی و سگ دیوانه با وی نیامیختی نظم

خاکساری از تهتک آتشی		بیوفائی دیو طبعی سرکشی
آتش کینه ز خاک انگیختی		گاه کینه دیو از و بگریختی
از چنین اوصاف صد چندی دگر		بود در وی مجتمع از سر بند

حاصل آنکه در سفر از مصاحبتش بجان و در حضر از مرافقتش بفغان بودیم هر جا که میرفتیم چون قضا از پی ما میدوید و هر جا که می‌نشستیم چون بلا بر سر میرسید امکان خلاصی نی نه محبت و صلحش را پایانی و نه دولت هجرش را سامانی همه روز می گفتیم

يَا لَيْتَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ الْمَثْوَى		حَظٌّ جَمِيلٌ كَانَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ

بطالع نیک روزی در سفر بودیم دزدان بما رسیدند و محاربه رفت ایشان

به پیش معدهٔ او در غذا یکی باشد — شکار و شکر و سنگ و نبات و قند و نیاز

هرگز خورسندی را نجو در راه ندادی و شبع خود را وجود نهادی نعیما کلهما کائما در پیش او عرضه کردی دوزخ معدهٔ او نعرهٔ هل من مزید دی فرد

اگر شکم خویش سگ نیم پر — قحط بر آرے ز نواحی لر

بیت

دروغگوی که اندر فنون کذب و گزاف — به پیش او نزدی هیچ قصه خوانی لاف

سخن در محالات نادر راندی و زبانش چون زبان لهب تیز و طبعش چون زن ابی لهب فتنه انگیز قطعه

حدیث دزدی و شرح خیانتش چه کنم — ز زر عیار ببردی و سکه ز درم

ز باد مایهٔ خفت ز نار اصل نفس — ز خاک حاصل خشکی ز آب صورت نم

سیاهی از حلقه نم کور ببردی و سپیدی از بیضهٔ مور ببردی نه دندان در دهان از و امین بودی و نه مژه بر پلک از و ساکن قطعه

بیان بخل و لئیمی او چگونه کنم — که کس ندارد باور ز من بشرح و بیان

درون خانهٔ او گرد سال ننشینی — بنان او نرسانی بهیچ وجه بنان

نه در دیگد آتش ذره خاکستر و نه در خوانش از قراضهٔ نان اثر مطبخ او سفید تر از طبع موافق و کاسهٔ او سیاه تر از دل منافق و بوقت نان خوردن چشم برهم داشتی و دست در گوشهٔ سفره محکم بیت

مطبخ او سفید و کاسه سیاه — بخل بین لا اله الا الله

قطعه

ز اعتقاد بد و فسق او چه سا گویم — کدام کافر و ملحد چه مشرک بی دین

چه سالها که گذشتی و عمرها بودی — که روی او نرسیدی بسجده بر زمین

هرگز وضو نساختی و جهت قبله نشناختی رمضان از شوال دانستی و گوشت خوک از حلال زاد غازی را میراث پدر پنداشتی و نفقهٔ حاجی را شیر مادر قطعه

از خوی ناخوش و غضب او چه گویمت — یا رب ببر ز نهار چه گرگ و کدام سگ

هنگام خشم چشم برافروختی چو خون — برخاستی ز گردن او شاخ شاخ رگ

اشتر مست از دیگر بختی و سگ دیوانه با وے نیامیختی نظم

خاکساری از تهتک آتشی — بیوفائی دیو طبعی سرکشی

آتش کینه ز خاک انگیختی — گاه کینه دیو از و بگریختی

از چنین اوصاف صد چندین دگر — بود در وی مجتمع از هر هند

حاصل آنکه در سفر از مصاحبتش بجان و در حضر از مرافقتش بفغان بودیم هرجا که میرفتیم چون قضا از پی ما میدوید و هرجا که می نشستیم چون بلا بر سر میرسید امکان خلاصی نی نه محبت و صلتش را پایانی و نه دولت هجرش را سامانی همه روز می گفتیم

یا لیت بلکنی و بینک المشرقین — حظ جمیل کان بعد المشرقین

بطالع نیک روزی در سفر بودیم دزدان بما رسیدند و محاربه رفت ایشان

غالب آمدند و بخرید فرمودند ترکی او را بشناخت گفت مملوک نیست که گریخته است
و خود را برنگ شما انگیخته گفتم او را ببری هر چه ببری ذمهٔ تو از آن بری همه رختهای
ما ترا حلال و آن فتوح ترا کفارت غارت مال ترک بخندید و او را از میان ما برکشید
همه الحَمدُ لِلّٰهِ الَّذِیٓ اَذهَبَ عَنَّا الحَزَنَ خواندیم و گفتیم قطعه

دفع شد از سر ما زحمت آن بمعنی | شکر کردیم بسی گرچه پریشان شد حال
مال غارت شد و دلشاد شدیم از پی آنکه | صحبت یار مخالف بتر از غارت مال

چون از وی خلاصی یافتیم سورهٔ اخلاص خواندیم و با یاران گفتیم شکر کنید قطعه

نعوذ بالله قحط و نیاز و غارت و دم | هزار بار به است از حریف نافرجام
بدور دار خدایا بلای صحبت بد | کزو بتر نبود هیچ سختی و ناکام

حدیث مصطفی است صلی الله علیه و آله و سلم که الرفیق ثم الطریق هر گرا در حضر
نیازمودی در سفر مرافقت منمای که پشیمانی آنجا سود ندارد
حکمت بدانکه سفر عین ضرر است و مصداق این حدیث پیغمبر که السَّفَرُ
قطعةٌ مِنَ السَّقَرِ و صحبت حریف بد مشقتی دیگر نوقنا الله من العذاب الاکبر قطعه

سفر با حریف مخالف خطاست | که هم مال و هم نفس از و در بلاست
نشستن بصد محنت اندر حضر | بسی به که با ناموافق سفر

حکایت خری و اشتری را رها کردند از پیری و لاغری هر دو سر بصحرا نهادند
و عهد برادری بستند قضا را بمرغزاری رسیدند هوایش خوش و آبش دلکش

چند روز دران مرغزار چرا کردند و تن لاغر و پشت ریش را دوا روزی خر بالای
پشته برآمد و رخسار او دید چون یاران موافق سر در هم آورده و قمری چون مطربان
خوش الحان در ترنم آمده و فاخته چون عاشق دل باخته در هوای قامت سرو کوکو
زنان آهوان در اطراف سبزه زارش ساکن شده و بلبلان بترنم زبان گشاده فرد

امروز روز گشتن باغ است و مرغزار | گز مرغزار ناله برآید نه مرغ زار

خر گفت ای برادر میخواهم که نغمهٔ آواز سازم و همه مرغان شیفته را در پرواز
آرم بلندی آواز در ویست و فلان کس که دانی شاگرد من قطعه

چنان بنالم گر بشنوی ذوق آوازم | مسبحان ملائک برآورند خروش
صدای نغمهٔ [illegible] چو بشنوند شوند | مغنیان طیور از صریر خود خاموش

اشتر گفت زنهار این فضولی را از سر بیرون کن که آواز ناخوش و الحان مشوش داری
از آواز شهیق تو عالمیان و آدمیان زحمت کشند و اگر باورت نیست اینک
کلام مجید و کتاب کبیر اِنَّ اَنکَرَ الاَصوَاتِ لَصَوتُ الحَمِیرِ فرد

از همه آوازها دانی چه آواز بتر | حق تعالی در کتاب خویش گفت آواز خر

خر گفت که قیاس مکن که تفاوت عداد او بسیار است و در افراد اختلاف بیشمار من در اغانی
رحمتها کشیده ام در موسیقی رنج دیده طبع موسیقار نیک ام و تفاوت بانگها نیکو شناسم قطعه

من از نوای مخالف نمودمت نوروز | چو سوی ماهور دهم ناله آید از عشاق
چو از نشابور اندیشهٔ حجاز کنم | طریق راست بگیرم ز صفهان عراق

هرگاه دو بانگ و نیم کنم بر راست روم و بانگ نیمی بعراق و بانگی بنوا و بانگی به رهاوی و دو بانگ بماهور و نیم به بوسلیک و دو بانگ بحسینی و نیم بانگ بعشاق و نهاوند و صفهان اکنون بیا تا من و تو هم آواز شویم و تو پای میکوب بیک ضرب و من سه چوبی در بست و چهار ساعت آذر روز و شب بعیش و طرب دوازده پرده در بست و چهار شعبه سازد نیم قطعه

چو ماهور وقت طلوع و بوقت چاشت عراق		بنیم روز سوی راست رو علی الاطلاق
میانه دو نماز مخالف باید		چو شد نماز دگر بوسلیک پس عشاق
نماز شام نهاوند پس مخالف راست		ز شب چو شد یکی با بزرگ جو الحاق
به نیم شب نوا و سحر رهاوی ساز		رسد ز صوت حسینی حلاوتی بمذاق

اشتر گفت ترک این فضولی کن دکم این بوالفضولی گیر که راه نزدیک است و آبادانی دور اگر کاروانی بگذرد و آواز تو بشنود ازین سبب در بار افتی و از راه عراق و صفهان ملول شوی من گفتم باقی دگر تو دانی قطعه

آنکس که گوش سوی حدیثی نمیکند		زنهار از نصیحت او در کشی زبان
رنجور را بگفتی خسر ما مخور رنجورد		بر تو چه جرم باشد اگر دارش زبان

در حال دراز گوش که آواز بکشید آواز نفیرش بگوش کاروان رسید که خر ایشان در زیر بار مانده بود و ایشان در بار خر در مانده آمدند و خر و اشتر را بگرفتند و در زیر بار کشیدند فرد

چو بیند مسافر خرے بیسرے		رود صد ره از مرد سوی اہیرے

چون قدری راه برفتند خر بایستاد هارش بر پشت شتر نهادند پاره راه برفت

باز خر بایستاد دراز گوش را بر سر بار اشتر نهادند بیت

الحق از دست تو سبکسارم		بار دیگر نه بسر بارے

چون بر بالا رسیدند شتر بایستاد خر گفت چرا نمیروی اشتر گفت میخواهم رقصی کنم خر گفت ای نادان چه جای رقص است بر و گفت مرا ذوقی و حالتی پیدا شده است خر گفت از چه موجب گفت از آن خوش و نغمهٔ دلکش تو که در مرغزار شنیده ام این بگفت و خود را در رقص آورد خر بیفتاد و گردنش لشکست قطعه

بشنو نصیحتی ز من ای یار کاروان		گر عاقلی ز صحبت ابله نفور باش
نادان بسان دیگ سیاه است ای اخی		تا جامهات سیه نشود ز رو بد دور باش

بزرجمهر حکیم گفته است که بد در میان مردم نیک چون گوسفند گرگین است در میان گوسفند صحیح صحبت ایشان ورد بد سواری اثر کند و علت وی در ایشان بآسانی مؤثر باشد قطعه

در طائفه بدی یک تن		تاثیر کند بجمله اصحاب
یک ذره نجاست از ره شرع		ناپاک کند هزار من آب

بزرگی گفته است که حریف با نیک همچو آب و روغن است اگر چراغدانی را پر روغن کنند بآسانی بسوزد و روشنائی دهد و اگر قطرهٔ آب چکانی تیره سوزد و فریاد کند قطعه

صحبت بد میانهٔ نیکان		شورش و فتنه و فغان دارد
سگ دیوانه گرچه مے نگزد		بوے او مردر از زیان دارد

باب دهم در ریاضت

قال رسول الله صلی الله علیه وسلم انا اشبع یوماً واجوع یومین قطعه

چه کنم لذت نعیم جهان — چون نخواهم در این جهان بودن
بس بود از خورش همان قدرم — که بدان زنده میتوان بودن

حکایت آورده اند که پیغامبر علیه السلام هر روز عادتی داشتی که بامداد در حجرات طواف کردی اگر طعام یافتی بخوردی و اگر نیافتی گفتی انی الیوم صائم و نیت روزه کردی

حکایت آورده اند که کسری را پسری بود بسیار خوار همیشه خسته و بیمار بود هیچ کس سبب بیماری او ندیده است طبیبی حاذق آوردند از زمین صبیح صورتی ملیح سیرتی صافی مزاجی شافی علاجی رنجوران را از دم او آسایشی و مهجوران را از قدم او آرامشی و ست نبض او نهاد دانست که علت تخمه است و سبب او بسیاری اکلها با قتباع علاج حبس کرد کسری پرسید که او را چه دادی که به شد گفت گرسنگی مثنوی

اگر صحت جسم خواهی مدام — مخور جز بقدر ضرورت طعام
چنین گفت بقراط گاه علاج — که از خلط معده است سوء المزاج

حکایت بنقل معلوم است که حکمای هند را عمر دراز است و حکمت زیاده سبب ظاهر آن کم خوردن است که یکی از ایشان جز بقدر بادام مغزی طعام نمیخورد و در هر سه روز آن مقدار بکار می برد قطعه

شنیده ام ز حکیمی که گر کسی پرسد — ز مردگان که چه خیر است علت مردن
ز صد یکی نبود کین جواب می ندهد — که هست علت مردن طعام پر خوردن

حکایت شنیده ام که افلاطون حکیم چهار صد سال در خلوت نشست و هر روز باندازه یکدرم طعام خوردی بدین ریاضت عقود فلکی را حل میکرد قطعه

دیده ام در صحائف حکمت — کز طریق ریاضت افلاطون
وضع کرده است علم موسیقی — از صریر تحرک گردون

از آب و نان شکم را بر کرده که در درون تو یک مسئله راه نیابد

حکایت نقل کرده اند که اصحاب صفه چهل تن بوده اند بعضی گفته اند هفتاد تن بوده اند علی اختلاف الاقاویل از دنیا اعراض کرده بودند و غذا و لباس ایشان جو زرد و گلیم بوده عورت پوش و بدین مقدار قناعت نموده اند و همچون عقول کلیه تجرد کرده اند و چون نفوس قدسیه بتوحید رسیده و چون عنقا بر قله قاف قرب ساکن شده و چون وفا در گوشه امن نشسته و میگفته اند قطعه

از دهر قانع ایم بنانی و جامه — نه گندمین میده نه بر سر عمامه
زین گوشه بلاسی با کهنه خرقه — زین نفضله سبوسی با آب کامه
اینست بادشاهی درویش در جهان — نی کبر و نی ریائی و نی بار نامه

حکایت روزی مهتر عالم صلی الله علیه وآله وسلم بحجره فاطمه رضی الله عنها در آمد فاطمه بر پای نخاست یکی از اصحاب که در خدمت رسول بود انکار در دل آورد سید بگریست و روی در آن صحابه کرد و گفت انکار مکن که فاطمه از ضعف گرسنگی قوت آن ندارد که بر پای تواند شد

حکایت آورده اند که ابن عطا هفت شبانه روز هیچ طعام نیافت گفت اگر سه شبانه روز دیگر نیابم شکرانه آن را دو رکعت نماز گذارم نیافت و گذارد قطعه

گنج فقر نهاد گنج معنی را ‌ ‌ گر تا نیابد ره سوی گنج بیگانه
چو فقر سلطنت است از برای آن فقرا ‌ ‌ بشکر فقر زیادت کنند شکرانه

حکایت بعضی از حیوانات آنند که چون گرسنه میشوند از زبل ایشان بوی مشک می آید و بعضی آنکه چون سیر میخورند از معدهٔ ایشان بوی زبل آید مانند آهو و گاو مثنوی

گاو از پی خوردنی بسیار ‌ ‌ نشخوار همی کند چو مردار
آهو خورش گیاه خشک است ‌ ‌ افگندهٔ او مثال مشک است

حکایت گازروری دیدم که روزی ده من طعام میخورد و هشت من خشت پخته بضرب مشت آرد و خاک میکرد و از مردم درم می ستاند گفتم ای بدنفس دون همت اینهمه خشت را خاک میکنی و فلوس می ستانی خاک را خشت کن و از من درم بستان آن روز بمزدوری آمده مرده طعام خورد و یک ذره کار نکرد و روز دیگر بگریخت بیت

کسی کو را گدائی گشته پیشه ‌ ‌ بنزدش هیچ کار خوش نیاید

حکایت در توریت مسطور است که خدا تعالی هیچ طائفه را دشمن تر از خوانان کاهل ندارد که نه کسب دنیا کنند و نه کار آخرت همانا که تنا ور گدایانند که با قوت تن و صحت بدن گرد خانها میگردند و از بهر کاسهٔ آش دست حیله و دهان گفجه میکنند قطعه

ای تناور هیچ خرکش درمشا ‌ ‌ یا چو اشتر در بیابان خار خور

بهر لقمه دست پیش کس مدار ‌ ‌ کار کن ور نه زهر مار خور

خواص خوردن را از بهر حیات خواهد و عوام حیات را از بهر خوردن

حکایت شخصی نزدیک بزرگی آمد که مرا دوشی تعلیم کن گفت خورش تو چیست گفت چون گرسنه میشوم سیر می خورم آرام می یابم گفت برو اول خورش بیاموز آنگاه روش پیغمبر علیه السلام فرمود که مهتران بهشت آنند که چون بامداد برخیزند در خانهٔ خود شام نه بینند و چون شبانگاه حسبند در منزل ایشان چاشت نباشد بامداد ایشان از خدا راضی باشند و شبانگاه خداوند تعالی از ایشان خوشنود مثنوی

نباشد کسی را غم شام و چاشت ‌ ‌ که روزی بروزی دهنده گذاشت
غم رزق آینده چندین مخور ‌ ‌ غم عمر رفته خور ای بیخبر
خدائیکه او آفرید از کرم ‌ ‌ تکفل بروز ما کرد هم

حکایت شیخ شقیق بلخی رحمة الله علیه گفت درویشان سه چیز اختیار کرده اند و توانگران سه چیز اما آنچه اختیار درویشان است راحت نفس است و فراغت دل و آسانی حساب و آنچه اختیار توانگران است مشقت نفس و مشغولی دل و سختی حساب روز حساب قطعه

درویش از محنت امروز امین ست ‌ ‌ از فکر تن ز محنت فردا دل از حساب
برعکس این توانگر مسکین بروز حشر ‌ ‌ افتاده از حساب بد و نیک در عذاب

قال النبی صلی الله علیه و آله وسلم ان فی الفقر راحة

راحت از درویشی و محنت از طلب بیشی ست

حکایت وقتی در شهر هرات در مدرسهٔ فلکیه وعظ میگفتم درویشی پرسید که الف را آراستی و تقدیم بچه یافت گفتم بآزادگی و فراغت نه بینی که ب نقطه دارد و سر از پیش نمی آرد قطعه

پرسیدم از استاد که ای پیر طریقت — بهر چه الف تاب خم و پیچ ندارد
از رمز بمن گفت که در مکتب تعلیم — صد بار شنیدی که الف هیچ ندارد

دو دبیران الف را از راستی در میان جان میکشند فسرد

آزادگی و مجرد سے عادت کن — تا همچو الف میان جان گیری جای

حکایت ابو العباس قصاب میگفت هرگز طعام نخوردم تا از گرسنگی بیطاقت نشدم لاجرم مرا الطبیب حاجت نشد قطعه

هرگز نبود بطبیب حاجت — در گرسنگی و بینوائی
دیدند نوشته اند در طب — الجوع دواء کل داء

بشر حافی رحمة الله علیه گفت اگر گرسنگی متاعی باشد که در بازار بفروشند عارفان را نشاید که غیر آن هیچ چیز بخرند قطعه

چو مرد گرسنه را سیم و زر بدست افتد — یقین بدانکه ز بازار غیر نان نخرد
و لیک گرسنگی گر بسیم و زر بفروشند — حکیم هیچ متاعی بغیر آن نخرند

در اخبار آمده است که فردای قیامت درویشانی که در دنیا ریاضت کشیده اند و مجاهده دیده و از نعم دنیا محروم مانده خداوند تعالی خطاب کند که ای

انانی که دنیا را سه طلاق داده اند و نفس مطمئنه را با ریاضت برنهاده قطعه

بترک عالم فانی بوفا کردند — یقین که در طلب دوستی ما کردند
ز بهر مصلحت آخرت که مقصود ست — همه مصالح و مقصود خود رها کردند

در عرصات بگردید و بنگرید هر که بشما دوستی و احسانی کرده است و لطفی نموده قدم از قدم او برندارید و دامنش از دست مگذارید تا او را با خود به بهشت برید

حکایت ابو هریره رضی الله عنه گفت روزی رسول خدا را دیدم که پهلوی مبارک بر زمین نهاده بود و رنگ رخسارهٔ مبارکش متغیر بود گفتم یا رسول الله ترا چه بوده و چه رنج رسیده رباعی

برچهرهٔ تو نشان درد ست چرا — گرد گل رخسار تو گرد ست چرا
بر خاک چرا نهاده پهلو را — ای پشت جهان روی تو زرد ست چرا

گفت ای ابا هریره سه روز ست که طعام نخورده ام و قوت و طاقت برخاستن ندارم ابو هریره گفت در حضرت وی بنشستم و بگریستم گفت ای ابا هریره گریه مکن که تنعم آخرت در ریاضت دنیاست عروس دنیا را بر من عرضه کردم قبول نکردم و بوی او التفات ننمودم از آنکه گذران است قطعه

گر ترا عیش آخرت باید — ترک لذات این جهانی کن
کم یک ساعت تنعم گیر — دانگهی عیش جاودانی کن

حکایت در مقامات صوفیان آورده است که اگر البته در گرسنگی طاقت نیارد

باید که سه یک شکم را از طعام پر کند و سه یک دیگر از آب و سه یک دیگر از برای نفس رها کند اما صوفیان وقت ما میگویند که تو همه شکم را از طعام پر کن آب خود بخیر لطیف خود را جا میکند که لطیفان را جای گم نباشد و نفس را جای گو مباش بیت

بشنو که چه گفت صوفی پرواری — چون سیر شدی چرا غم جان داری

حکایت در کتاب طب آورده اند که بجهت حفظ صحت بدن باید که در دو روز سه بار طعام خورند اول بامداد و نماز شام روز دوم نماز پیشین همین ترتیب نباشی تا مزاج صحیح باشد قطعه

در دو روزی سه بار باید خورد — تو بیک روز می خوری شش بار
که تواند علاج تو کردن — حاش لله اگر شوی بیمار

حکایت وقتی شخصی نزدیک طبیبی آمد که در مزاجم تغیری پیدا شده است تدبیر کن گفت تغیر چیست گفت پیش ازین هر بامداد بیست نان میخوردم و پیشین ده و خفتن بیست مجموع پنجاه بود اکنون سی بیش خورده نمیشود گفت سهل ست مطبوخی بخور بدین تفصیل عناب دو من سپستان و گل بنفشه یک من هلیله زرد سه من غاریقون نیم من اسطوخودوس یکمن در صد من آب بجوشانید تا بیست من بماند ترنجبین ده من شیرخشت نیم من دران آب شربت کن و بخور تا تلیینی باشد فرد

ترا که خورد چنین ست گاه رنجوری — نعوذ بالله اگر تندرست گردی باز

حکایت در کتابی دیده ام که خداوند تعالی چون نفس را بیافرید ازوی پرسید که تو کیستی و من کیستم گفت تو توئی و من منم گفته اند که سگ را به بند معتاد ار

و نفس را به بندگی معتاد تا آن صید کند و این صید شود که گفته اند فرد

تا نباشی در طریق بندگی — نفس ملعون کی شود منقاد بند

صد سال او را در سموم دوزخ بداشت و عذاب کرد و پرسید که تو کیستی و من کیستم همان جواب نخستین اعادت کرد صد سال دیگر در زمهریر دوزخ او را بداشت چون سوال اول مکرر فرمود باز همین گفت سه روز بروی گرسنگی را گماشت پرسید که تو کیستی و من کیستم گفت تو خدای بزرگ و من بندهٔ ضعیف قطعه

چه بلا صعب تر ز گرسنگی — لیس للجائع الطبوع خشوع
مصطفی در دعای خویش چه گفت — وقنا ربنا عذاب الجوع

باب یازدهم در نکاح و احوال زنان

قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم تنکح المرأة لاربع لمالها ولحسنها ولجمالها ولدینها مثنوی

چار چیزست در تن آسایش — که ازان چار باشد آرایش
زندگانی نیک و کثرت مال — دین اسلام و تازگی جمال
زن کزین هر چهار محروم ست — زن مخوانش که دیو مرحوم ست

بدانکه نکاح بر شش قسم ست قسم اول واجب و آن آن ست که مال و افراط دارد و اگر نکاح نکند در حرام افتد دوم سنت و آن آن ست که مال دارد و شهوت با افراط ندارد سوم مستحب و آن آنست که مال ندارد

وشهوت بافراط دارد ولی قادر ست بر معاش چهارم مباح وآن انست که هیچ یک ندارد وقدرت بر معاش ندارد پنجم مکروه که هیچ یک ندارد وقدرت بر معاش نیز ندارد ششم حرام که هیچ یک ندارد وقدرت بر معاش ندارد وبسبب نکاح در حرام افتد چون راهزنی وغیر آن مثنوی

نه مال ونه شهوت نه کسب حلال ... وبالی چه جوئی چه خواهی عیال

حلالی کنی وحرامش بری ... حلال تو خود باشد از تو بری

مگو مرد کز راه معنی زن ست ... که از بهر زن خائن ورهزن ست

حجر بزرگی بود در بخارا که عروس شهوت بروی طلاق بود واز مصاحبت همیشه طاق دل از هوای زنان نگاه میداشت وزبان از ذکر ایشان کوتاه اورا گفتند چون میدانی که بار عیال سنت ست چرا زن نمیکنی که هیچ جهادی قوی تر ازین وهیچ باری گران تر از بار عیال نی قطعه

گفت افراسیاب با پیران ... گوکه باشد نبرد در رستم زال

گفت آن کدخدای صابر کو ... نگریزد ز جور بار عیال

گفت اگر زن مسلمان باشد میخواهم گفتند فلان خاندان بدیانت وصیانت معروف اند نزدیک ایشان رفت وخواستگاری کرد منت داشتند گفت آدمی را از آفات چاره نیست چنانکه از من خیانتی یا خیانتی ظاهر شود بملامت پرده من ندرید وآب رویم نریزید گفت معاذ الله که مارا بااینها کار باشد

گفت اگر خونی واقع شود گفتند بپوشیم ونخروشیم گفت اگر دزدی واقع شود گفتند در اخفای آن اهتمام تام نمائیم گفت اگر بازنی مبتلا شوند وبا وی عقد نکاح نبندم نرنجید گفتند حاشا که این تحمل توان کرد فرد

هزار محنت وخواری ورنج ودشواری ... کنم تحمل ورشک اختیار می نکنم

پس روی بیاران کرد وگفت مسلمان ترین درین شهر اینها اند که به خون ناحق ودزدی رضا داده وبحکم خدا ومصطفی رضا نمیدهند نظم

زنی گفت باشوهر اندر عراق ... که نان خواهم وجامه ورنه طلاق

نه من لعبت کودکان تو ام ... که بی نان وجامه زیم در وثاق

اگر چاکرم از تو خواهم خلاص ... وگر بنده ام از تو جویم عتاق

اسیری چو من درجهان کس ندید ... نه در هیچ قرآن ونه در هیچ چاق

چنین حکم کردست والی شهر ... چنین گفت قرآن وه باشتقاق

که زن را نه نان ونه جامه دهی ... کنی در معیشت نشوز وشقاق

بنزدیک قاضی روم بعد ازین ... کنم نفس خود را ز تو افتراق

درانجا بشحنه که تا مهر من ... طلب دارد از تو به زخم چماق

خیانت کنم من که هرگز ترا ... نباشد دگر باز نان اشتیاق

برآورد شوهر زبان گفت هی ... چه میگوئی ای قحبه پر نفاق

همه خان ومانم برانداختی ... وزین پس بجوئی ز من افتراق

برون بردی از خانه هر چه بود	ز خام و ز پخته ز تازه رقاق
ز کفگیر و کاسه ز چمچه ز دیگ	ز کشک و ز سرکه ز ظرف و سماق
اگر میروی دست فرزند گیر	بشکرانه کابین به بخش و صداق
اگر زندگانی بدل میکنی	وگرنه کنم بر تو زندان عراق
ز خانه برونت کنم چون سگان	که ختم است با تو مرا اتفاق
همان دم علی الرغم کار ترا	نخواهم یکی شاهدی از قماق
نکوروی و خوش خنده و خوب طبع	سیه موی و پاکیزه و سیم ساق
ز حسن و جمالش مه اندر خسوف	ز نور رخش زهره در احتراق
چو خالی شود از تو ایوان من	بجای تو بنشانمش در رواق
و ثاقش دهم در دل و عهد و مهر	به بندم بحکم بشد و الوثاق
چو بشنید مسکین زنش این سخن	در آورد حالی سر اندر رفاق
بزاری و بیچارگی و نیاز	در آورد حالی سر اندر وفاق
در آفاق جفتی نیابی چو من	بخوبی و پاکیزگی گشته طاق
بگویم بسازم بدرویشیت	بخدمت به بندم ازین پس نطاق
بترک حدیث زنان گیر کان	بود شربت ناخوش اندر مذاق
کسی را که در خانه جفت بدست	همین است در خانه رنج شناق

حکایت در شهر همدان شیری ساخته اند که هر روز زنان بی شوهر بران شیر

می نشینند بنوبت تا شوهر پیدا شود پیرے حکایت کرد که یکروز صاحب جمالی دیدم بر پشت آن شیر نشسته بود که آهوی چشمش شیر را صید کردی و تیر غمزه اش زهره را قید بچشم حیران و بدل نگران او شدم چندانکه پیشتر رفتم و می نگریستم او می خندید و من میگریستم بیت

از دور مرا بدید و دانست	کاشفتهٔ زلف و خال اویم

بطاق ابرو اشارت کرد که من با تو جفتم و انگشت بر لعل پرگوهر نهاد که مگو آنچه با تو گفتم دلم دران میدان سرگردان او شد و چون گوی اسیر خم چوگان او پیش آمدم و زاری کنان گفتم فرد

دل دید ترا و ترک جان گفت	این واقعه چون توان نهان گفت

گفت یک عیب دارم که مویم سفید است و دل از جوانی نا امید چون این سخن شنیدم روی گردانیدم گفت باری به بین نظر کردم زلفی چون قیر و جعد چون زنجیر دیدم گفتم چرا خلاف گفتی که پیری را همه کس دشمن دارند گفت پس چرا من دوست دارم که با این موی سفید مرا دوست داری القصه بسیاری زاری کردم و بهزار دینار خواستگاری چون بخانه رفت بگوشه نشست و در برویم فرو بست نه با من سخن میگفت و نه مرا عالم می پذیرفت قطعه

میان پیر و جوان اتفاق ممکن نیست	میان روز و شب الفراق ممکن نیست
بمعرضی که حدیثی کنند هر دو بهم	بجز حکایت خلع و طلاق ممکن نیست

آخر الامر عاجز آمدم و کابین باز ستاندم و نص آو لیسر الله مع العسر یسرا بر خواندم روز دیگر باز آنجا رسیدم او را بر پشت شیر دیدم از دور مرا دید روی بپوشید پیش آمدم و گفتم فرد

از کرده خویشتن پشیمان هستی — با بندهٔ خود بر سر پیمان هستی

بخندید و گفت مرا رگ جان گسستن به که با تو پیمان بستن فرد

بر پشت هزار شیر نر بنشینم — خوشتر که ترا بر شکم خود بینم

گفتم موی سیاه کنم گفت با دندان شکسته و پشت کوژ چه کنی رباعی

ای کوژ به تلبیس مکن موی سیاه — کاندر ره عقل و دین فتاد ستی گناه
از موی سیه باز جوان خواهی شد — لاحول ولا قوة الا بالله

حکایت دوستی مرا حکایت کرد که در شیراز موی خضاب میکردم و از زن نهان میداشتم تا زمانیکه مرا نزاعی افتاد و مرا بزندان قاضی بردند و بعد از آنکه از زندان بیرون آوردند زن موی را بدید که سفید است گفت من بعد مرا با تو زندگانی ممکن نیست هر چند مرا عاکردم قبول نکرد تا میان ما جدائی اتفاق افتاد عاقلی مرا دید و گفت بیت

زر نداری مرد عاقل زن مکن — چنبر از بار در گردن مکن

سخن او نشنیدم و از فضولی زنی در نکاح آوردم بعد از چند روز غافل را دیدم پرسید که چونی گفتم لا تسئلوا عن اشیاء ان تبد لکم تسؤکم حالی رباعی گفتم یادگیر رباعی

آن کس که بلا و محنت تن خواهد — آوارگی از خانه و مسکن خواهد

صد سلسله از عنا بگردن خواهد — دانی که بود کسی که او زن خواهد

بخندید و گفت اکنون گفتن و یاد گرفتن من سودی ندارد گفتم چه کنم شعر

اذا انت لم تنشرح فی المقام — ترحل الی جانب المستقام

بیت

چو اندر نشستن عذابست خیز — بهنگام فرصت بسوی گریز

حکایت از پیری پرسیدم که هیچ داعیه داری گفت داعیهٔ آن دارم که ترک داعیهٔ زن کنم قطعه

در جوانی بودم اندر غم که چون — پیر گردم زن نه بیند روی من
پیر گشتم ای عزیزان بعد ازین — خود نمیخواهم که بینم روی زن

حکایت وقتی در شهری زنی در نکاح آوردم و مهری گران در گردن کردم نماز خفتن که او را دیدم نیک دانستم که شب اول گور است و من اول شب در گور قطعه

بلای جفت مخالف چگونه شرح دهم — که در جهان نبود مثل آن بلا و عذاب
شنیده که چه گفت ستاره زال بارستم — عذاب گور به از زال بد بخانه خواب

قریب ده سال زان صبر کردم آخر بگریختم و روی بکرمان آوردم قطعه

گر نخیتم ز خراسان بجور آن ملحد — چنانکه سنی از سبزوار بگریزد
دگر که باز ز کرمان نیامدم بگریخت — همی گریزم و چون من هزار بگریزد
ز خوی ناخوش او گر گریختم چه عجب — گل لطیف ز آسیب خار بگریزد

در کرمان زنی خواستم چنانکه دل میخواست بُردبار و مشفق و مهربان و خوب دیدار الحق بیشتری از زنان کرمان بدین صفت اند و اگر کسی زن خواهد کرمانی باید خواست چنانکه گفته اند قطعه

در عرب باش و تفرج میکن خوشدلی جوی و تن آسانی خواه
زن مخواه این سخن از من بشنو ور بخواهی زن کرمانی خواه

بعد از هفت سال تر و که منحوسه چون بلای ناگهانی بسر کرده از قفای من بیاید با خود گفتم بیت

با محنت و فراق و غریبی و عاشقی ای صحبت حریف مخالف موافقی

القصه با من درآویخت و با کرمانی فتنها انگیخت چندانکه تردد و مهربانی کردم با خوی بدش هیچ بهانه نبود و با من به تقسیم هر دو شب راضی نمیشد و هر روز دو بار پیش قاضی میشد و نفقه هفت ساله میخواست و میان من و قاضی جنگ هفتخوان می آراست و کابین بسیار دعوی میکرد یکی از حاضران مجلس گفت که بیتی از تو شنیده ام و یاد گرفته عجب که بدان عمل نکرده قاضی پرسید که چیست آن گفت قطعه

چو پیش از عقد بانو را ندیدی مکن در گردن خود مهر چندین
پشیمانی ندارد سود آن دم چو بینی کو نمی ارزد بکابین

گفتم دیگری در معارضهٔ این گفته ام قاضی گفت بخوان قطعه

هر چند زن بمهر شود مرد را حلال بی مهر هیچ زن بشریعت حلال نیست
اما چو بیمعاش بود مرد گاه مهر میدان یقین که در غم تسلیم مال نیست

و حال این بود که قاضی را با من غباری بود و بر صفحهٔ دل نقاری چندانکه گواهان می آوردم مسموع نمیداشت روزی پرسید که چون خاطر او تو مائل است سبب ملالت تو از وی چیست گفتم قاضی را درین صورت یک نظر روا است فرد

یک ره بجمال او نظر کن بارے تا بر من بیچاره ملامت نه کنی

گفت حاجت نیست که او روی خود بگشاید تو اگر صفت جمال وی کنی شاید گفتم این همه نتیجهٔ آن قصیده ایست که یک دو بیت خوانده ام قطعه

فتاده ام به یکی دیو شکل کز همتش تحمل از خر بردبار بگریزد
سلیطهٔ که چو تیغ زبان برون آرد هزار صف شکن نامدار بگریزد
ازین کریه لقائی که از مهابت او هیون دیو به شبهای تار بگریزد

قاضی چون اینحدیث بشنید گفت عجب که ترا پیش ازین پشیمانی نبود گفتم بارها گفته ام که از نادانی دست درین چنانه زده ام و از جهل عوانی مشت برین سندان دو ساله شاهین عدل میتواند که مرا از منقار عقاب عقاب برهاند قاضی بخندید و گفت گواه برابر حاضر کن پس اختیار ترا غایت الامر گواه گذرانیدم و طلاقش دادم و خود را از وی رهانیدم که گفته اند قطعه

زان کس که موافقت نباشد آن به که مفارقت گزینی
آوردی تو چون نگه ندارد آن به که تو روی او نه بینی

حکایت حکایت کردم مرا دوستی در شیراز که در خانهٔ پیرزنی نزول کرده بودم ناگاه از دریچه نظر کردم صفا جمالی دیدم چون سرو در باغ دل مشجر امید و چون غنچه در بوستان جان میخندید قمر

زهی بلای سیاهی که چشم جادو او ‌ ‌ ‌ که صد هزار دل از دست عاشقان بربود

پیش پیره زن قصهٔ احوال خود بگفتم گفت سهل ست تدبیر او بکنم از خانه بیرون رفت و جماعتی از مردان و زنان را آورد و در خانه رفت و مرا با زنی عقد بست چون لحظه شد همه رفتند و پیره زن مانده پیره زن را گفتم منکوحهٔ من کو گفت منکوحهٔ تو منم نگاه کردم تنی دیدم خشک چون چوب عود که سوختن را شاید و قامتی چون میخ خشک که کوفتن را تو گوئی که هیبت او عنکبوت را ماند و خانه او اوهن البیوت را مثنوی

هیئتی همچو هیکل صندوق ‌ ‌ ‌ دم فرو بسته پیش طلبش بوق
در لب و چشم او نه نم نه بو ‌ ‌ ‌ کس نه بنیاد اینچنین با تو

دانستم که سر در دامن کشید من نیز دم در کشیدم و گفتم فرو

المنة لله که این شغل قضا شد ‌ ‌ ‌ محجوب بدست آمد و مطلوب روا شد

غرض من تو بودی اما شرم میداشتم که حالی رضای پیرزن طلبیدم و بر خود چون مرغ تاب زن طپیدم و بیرون رفتم بیت

من اگر خواهم بودن شوییت ‌ ‌ ‌ کور باشم که به بینم رویت

روز دیگر اندیشه کردم که چه حیله کنم گفتم درین شهر غسالی را عظیم مکروه میدانند بیا تا بهیبت ایشان بیرون آیم و بمرده شوئی خود را بنمایم قطعه

درین عقد محنت که افتاده ام ‌ ‌ ‌ ندانم چه اندیشم و چون کنم
کنم پیرهن از تن مرده به ‌ ‌ ‌ که شلوار ازین زنده بیرون کنم

صباح بدکان حله فروشی رفتم و چادری کهنه خریدم و دستاری بزرگ در وسط پیچیدم و در پشت گرفته بسوی خانه رفتم پیرزن گفت این چیست گفتم در ولایت خویش غسال بودم و ترا اینجا از برای آن خواسته ام که تا بیاری تو این کار پیش گیرم پیرزن این سخن شنید نفیر و فغان برخاست گفتم فائده نکند که بر اهل محله درین معنی عهدی کرده ام که هر دو ما از عهدهٔ غسل ذکور و اناث بیرون می آئیم دست بر سر زد و روی در پایم نهاد و گفت مثنوی

از بهر خدا مکن فضیحت ‌ ‌ ‌ در پیشه و عادتست اینت
بگذر ز سر چنین پلیدی ‌ ‌ ‌ انکار که روی من ندیدی

تضرع بسیار نمود و مهر اسقاط کرد و صد دینار شکرانه زیادت بداد تا از وی درگذشتم و محلت بوی گذاشتم

حکایت در بیوفائی زنان آورده اند که بادشاهی دزدی بردار کرد و یکی از سرهنگان را به محافظت او فرمود چون شب در آمد سلطان خواب بر ولایت دماغ سرهنگ استیلا یافت سرهنگ در خواب فرو رفت دزدان آمدند و دزد را از دار ربوده بردند چون سرهنگ از خواب بیدار شد بترسید سر خود بگرفت و بگریخت همدران شب گذر وی در گورستانی افتاد ناسر وی دید که از صفای عارض او گفتی که گورستان پر نورست و از حسن طلعت وی نثار رحمت بر اهل قبور گرفت مگر روحی که ببالین مرده آمده یا حوری که برحمت فرده آورده ای مایهٔ زندگانی

در میان مردگان چون افتاده زن گفت شوهری داشتم سپهر بد مهر او را از من جدا کرد و مرا بفراق او مبتلا با وی عهد وفاداری بسته ام و چهار ماه است که بر سر گور وی نشسته گفتم ای ماه دو هفته اگر شوهر مرد با دیگری عقد حلال است زن جوان را ترک نکاح وبال اگر با دیگری رغبت نمائی زهی سلطنت و پادشاهی قطعه

بر دیده نهم ترا که نوری ... در سینه کشم ترا که جانی
هر عاطفتی که هست ممکن ... پیش آوردمت که اهل آنی

زن باول امتناع نمود و باخر سر در آورد و با وی عقد نکاح ببست و پیمان شوهر اول بشکست بعد از ساعتی مرد متفکر شد زن گفت مگر پشیمان شده گفت نی ولیکن مرا مشکلی ست زن گفت آن مشکل چیست صورت حال و دزد گشته با وی بگفت زن گفت سهل ست این شوهر من چهار ماه بیش نیست که مرده است حلق وی به بندیم و بجای وی در آویزیم مرد بدین راضی شد چون مرده را از خاک بر آوردند مرد گفت آن دزد کوسه بود و این ریش دراز دارد زن گفت سهل ست ریش وی را بکنیم نشست و ریش او را بکند و از دار در آویخت قطعه

بیوفائی زن نمیدانی ... که چه افتاده است با شوهر
زانکه زن شوی بهر آن بکند ... تا شود شهوتش ازان کمتر
شوهرش مرده شهوتش باقیست ... هست جویای شوهر دیگر

بعد از مدتی شوهر دوم رنجور شد زن بر سر بالین وی اضطراب می نمود مردم

حاضر آمدند مرد در وصیت در آمد گفت نمیگویم که این زن شوهر نکند ولیکن شما را شفیع می آرم که این موی چندی که بر زنخ دارم برای شوهر دیگر نکند مثنوی

کسی دل بر وفای زال دارد ... که دائم آب در غربال دارد
وفای زن هوای نوبهار است ... گهی رخشش گهی ابر و غبار است
اگر دل بر وفای زن نهد شوی ... زنخدانش بباید کند از موی

حکایت حضرت امیر المومنین علی کرم الله وجهه روزی بر لب مبارک راند که عجب دارم از زنان و از بیوفائی و فتنه ایشان گفتند یا امیر المومنین از چه موجب گفت از پیغامبر صلی الله علیه و آله و سلم شنیدم که در روزگار عیسی علیه السلام مردی بود زنی داشت صاحب جمال روزی شوهر با گفت می ترسم که بعد از من زن دیگر بکنی و عهد وفای من دیگر مرد گفت عهد کردم که زن دیگر نکنم زن نیز گفت من هم عهد کردم که بعد از تو شوهر دیگر نکنم اتفاق چنان افتاد که زن مرد بر سر خاک زن مجاور شد و شب و روز فریاد و زاری میکرد قطعه

سخت نادان مردکی باشد که او ... از وفات زن شود اندیشه مند
زال کهنه گر رود از جای خواب ... بستر نو گردد و بالین بلند

روزی عیسی علیه السلام آنجا رسید مرد درد دل با وی گفت عیسی بفرمود که دل از وفا بردار که وی از اهل دوزخ است مرد فریاد بر آورد عیسی گفت اگر خواهی دعا کنم تا زنده شود مرد در قدم عیسی افتاد عیسی دعا کرد زنده شد

چهره دید سیاه و تاریک مرد او را دید و بترسید و گفت زن من نیست عیسی علیه السلام دعا کرد بهمان صفت اول باز برآوردند مرد خوشدل شد عیسی علیه السلام گفت این زن را هیچ عمر نمانده است و ترا چهل سال دیگر عمر است مرد گفت یک نیمهٔ عمر خود باو بخشیدم زن گفت قبول کردم دست یکدیگر بگرفتند و روان شدند چون پارهٔ راه برفتند مرد را خواب آمد سر در کنار زن نهاده بخفت ناگاه ملکزاده از شکار می آمد چون خورشید از لشکر یک سواره شده و چون ماه از ستارگان برکنار آمده زن صاحب جمالی دید بپرسید که تو کیستی صورت حال بگفت ملکزاده گفت چه میکنی با این گدای بینوا بیا تا ترا ببرم و بنکاح خود در آرم بسیاری حکایت بگفت و عاقبت راضی شد و چون یوز از زمین برجست و بر قفای سمند بر نشست و بسپرد

پیش معشوق شد و شوهر هشت ... زن زیبا چه کند شوهر زشت

چون شوهر بیدار شد زن را ندید در هر طرف میدوید و زن را می طلبید و شبا صورت حال بگفت مرد بیچاره ازین حدیث بر آشفت و بدر سرای ملکزاده در آمد هر دو را باهم دید چون زن را نظر بروی افتاد روی بگردانید و گفت من ترا کی دیده و با تو کجا بوده ام هر چند شوهر سعی نمود سود مند نیامد مرد نزد عیسی رفت و گفت ای طبیب رنجوران و ای حبیب مهجوران قطعه

قدمی رنجه کن بکلبهٔ ما ... کان جفا پیشه از وفا برگشت

تا نه بینی که آن خدا نا ترس ... عهد بشکست و از خدا برگشت

عیسی علیه السلام حاضر شد زن همچنان انکار میکرد عیسی گفت چون او را نمیخواهی آنچه تو بخشیده است بوی باز ده زن گفت باز دادم در حال که این بگفت بیفتاد و جان بداد حاضران تعجب کردند عیسی صورت حال بیان فرمود و دل از وفای زن برداشتند

حکایت در شهر بصره رئیسی بود روزی در باغ خود در رفت زن باغبان را صاحب جمال دید چنانکه گل از رشک رخش جامه پاره میکرد و غنچه از زیر پرده پیش نظارهٔ رئیس چون او را بدید قطعه

چون بلبل شیفته ز عشقش ... فریاد و فغان ز جان برآورد

از بسکه ز شوق او بنالید ... هر ناله او فغان برآورد

باغبان را بطرفی فرستاد و زن را گفت برود در باغ را محکم به بندد زن رفت و باز آمد رئیس پرسید که همه درها بستی گفت بستم و یک در مانده که نمیتوانم بست گفت آن کدام است گفت آن در که خداوند تعالی می بیند در وقت گناه بنده را چون این سخن بشنید بر خود بلرزید و از حال بگردید و از پیش زن برخاست و از آن جریمه عذر خواست قطعه

ایکه قصد حرم خلق کنی شرمت نیست ... در پی شهوت تن چند توان کوشیدن

گیرم از دیدهٔ مردم توانی پوشید ... زانکه بی دیده به بیند نتوان پوشیدن

حکایت برقعی در بصره خروج کرد زن علوی بگرفتند تا فضیحت کنند گفت مکنید تا شما را تعلیم کنم که هیچ تیغ بر شما کار نکند گفتند این چون باشد گفت اول

بیازمائید تا به بینید چون تیغ بوی زدند حالی هلاک شدند دانستند که مقصود ک این بوده که کشتن خود اختیار میکرد همگی ازین فعل پشیمان شدند قطعه

بر تو اسرار بد و نیک همه
گوشهٔ چادر این مستورات

ای خدائیکه نماند مستور
دور دار از کف نامردان ور

حکایت علوی بود در هر دو بغایت متهتک ولافه کار و متهور و بدکار بحکم آنکه أَكْرِمُوا أَوْلَادِي بَرَرَةً وَفَجَرَةً خلق او را از آن خوار نمیداشتند و همچنان اعزاز و احترام او میداشتند قطعه

گر صالح اند و طالح اولاد مصطفی اند
دائم شنیده که رسول خدا چه گفت

نیو از جمله راز سر لطف دل خوشی
الصَّالِحُونَ لِلّٰهِ وَالطَّالِحُونَ لِي

روزی زن صاحب جمالی بدرخانهٔ او رسید بدر او را بکشید و خواست که مراد خود حاصل کند زن گفت اگر ازین فعل فرزندی شود چه شود گفت علوی بچه گفت عجب نیست که امیر ازخیان علویانست که ازین فعل در وجود آمده اند سید خجل شد و توبه کرد قطعه

از زنا و لواطه معصوم ست
وانکه این سر دو فعل پیشه اوست

هر که از دودهٔ علی و نبی ست
علوی نیست او که بولهبی ست

حکایت آورده اند که شخصی از جور زن بگریخت و مدت مدید قطع مسافت کرد تا بکوه قاف رسید ابلیس در عقب او بود صباحی او را دید که

شبگیر قبعجیل میکند پرسید که کجا میروی گفت از دست زن میگریزم طپانچه محکمی بر قفائیش زد و گفت ای بریده پای هنوز اینجا ایمنش نرسیده قطعه

از جور زن کسیکه نخواهد گریختن
صد بار بهتر از زن بد نزد اهل عقل

اندک مسافتی بود از قاف تا بقاف
بودن همیشه صائم و دائم باعتکاف

باب دوازدهم در حسد مثنوی

عشق و حسد اند هر دو آتش
آن خانهٔ جسم و جان بسوزد

کافروخته می شوند خوش خوش
وین خشک و تر جهان بسوزد

آورده اند که اول کسیکه از فرزندان آدم حسد ورزید قابیل بود که با هابیل بجهت تزویج خواهر خصومت کرد عاقبت الامر چاره جز آنکه برادر را بکشت و اول خون ناحق در جهان این بود که او کرد نمیدانست که با وی چه کند او را بر سر نهاد و گرد جهان میگردید تا آخر کلاغی را دید که دیگری را کشته بود و دفن میکرد قوله تعالیٰ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ دفن کردن از وی تعلیم گرفت و آدم را این مصیبت بغایت صعب آمد بر قابیل دعا کرد تا مردود حضرت گشت قطعه

خدایا حاسدم را توبه ده
نخواهد بود مسکین را دعائی

اگر توبه نخواهد کرد مرگی
برین تقدیر مرگش هست برگی

حکایت قارون برادر عم زادهٔ موسی علیه السلام بود ولیک از منصب عم زاده حسد می برد خواست که احترام او را از نظر خلق ببرد

گر کسی را خدا عزیز کند
کس نیارد بحیله کردش خوار
نور ایزد فرو نخواهد مرد
تف مکن گوش و سبلت خود را

فاحشه را مال وافر داد که در وقتیکه موسی به تبلیغ رسالت مشغول شود بگوکه ای موسی مرا بخود خواندی و حاجت خود دراروا کردی چون آنوقت آمد خداوند تعالی برزبان راند که قارون مرا تعلیم کرد که موسی را بعیب منسوب کن مردم چون این بشنیدند تیغ زبان بر قارون کشیدند قطعه

ملامتی که کنند از حسد بزرگی را
بنزد خلق بزرگی او فزون گردد
علم که بر ره اسلام برفراشته شد
نزدر بازوی حاسد کجا نگون گردد

موسی ازین سخن در غضب شد دعا کرد خداوندش بزمین فرو برد دشمنان گفتند میخواهی که مال قارون را بگیری دعا کرد خزانه اش نیز باوی روان شد قوله تعالی فخسفنا به وبداره الارض قطعه

گراهی آن نکند مال و منصب دنیا
که کس حسد برد از بهر آن و گیرد کین
اگر خزینهٔ قارون بود بدست حسود
حسد فرو برد اورا بیک نفس بزمین

حکایت در شیراز شنیدم که دو برادر واعظ بودند یکی برادر خود را از حسد وقت وعظ از منبر فرو کشید بیفتاد و شکمش بدرید من ازین ترسیدم و زبان از وعظ بکشیدم و در میان هیچ طائفه آن حسد ندیدم که در میان علما از بهر آنکه علم از همه چیز نفیس ترست همه کس این شرف خود را می خواهد اگر چنانچه دیگری

نیز دارد قدر این ظاهر نمیشود و صوفیان را حسد نیست از آنکه دعوی فقر میکنند و آن نیستی ست هرگاه که بدنیا میل کنند حسد برند که بزرگان گفته اند قطعه

کسی را که از عاقبت آگهی ست
بنزدش ز دنیا حسد ابلهی ست
رهی را بدنیا مکن رهنماے
که دنیا بنزد رهی گمرهی ست

حکایت میان قیصر روم و پدر اسکندر ذوالقرنین عداوتی افتاد چنانکه هر سال از جانبین لشکر میکشیدند و مبالغی خلق بقتل میرسانیدند وزرای هر دو جانب چنان صلاح دیدند که این فتنه را بهر نوعی که توانند از میان بردارند قطعه

اگر خلاف و غباری بود میان دو شاه
بسهل چیزی بسیار خون کس ریزند
دو کوکب ار بعداوت نظر کنند بهم
هزار فتنه و شور از جهان برانگیزند

قیصر را دختری بود صاحب جمال در خوبی بغایت کمال آوازهٔ حسن وے چون آفتاب مشهور و صفت خوبی وی چون ماهتاب معروف آفتاب بر شمع جمال او پروانه و ماه بر بساط حسن او فرزانه قطعه

تو بهشتی رخی ولی زلفت
نامه های سیاه را ماند
آه ازان چشم شوخ فتانت
که بلاے سیاه را ماند

او را از طرف پدر اسکندر در خفیه خواستگاری کردند بعد از ان شرح جمال وی بسمع ملک سانیدند و بحر و خبر دختر او را عاشق گردانید قطعه

شنید گوش من آوازهٔ لطافت تو
بدان صفت که کس اندر جهان چنان نشنید

ازان حدیث شدم عاشقت بآوازه — کس این حدیث بآوازه در جهان نشنید

پدر اسکندر خواستگاری کرد قیصر منت داشت و عداوت ازمیان برداشت ملک چون دختر را بدید شیفته و عاشق او شد و شش ماه با دختر در خلوت بنشست و در بروی امرا و وزرا فروبست قطعه

کسی کو جمال دل آرام یافت — ز جمله جهانش دل آرام یافت
بناکام بیند دگر روی کس — کسی کز لب دلبران کام یافت

وزرا را ازینحالت حسد آمد خلوت طلبیدند و بایکدیگر تدبیر کردند که این عقد نکاح را فسخ کنند و آیت صلاح را نسخ از کیفیت تدبیر مضطر شدند اتفاق کردند که پیرزنی را طلب کنند که گره گشای این عقدهٔ مشکل ایشانند مثنوی

بگاه مکر و حیله آن کند زال — که عاجز گردد ازوی رستم زال
تو بنشین سالها و رای مبرزن — بیکدم دفع آن معنی کند زن

پیرزنی را آوردند که قامت او چون پشت فلک خم بود بیت

ازان زالی که آن در مکر دستان — که پیشش زال گشتی پور دستان

باوی مشورت کردند که میان ملک و دختر فراق اندیش و این عقد نکاح را طلاق کن پیرزن گفت انما یتعلمون منهما ما یفرقون به بین المرء و زوجه

من این کار را میکنم بی گمان — بدست کمان دار داده کمان

دختر قیصر را موی بود چون شب فراق سیاه دلی چون روز وصال کوتاه

پیرزن باتزویر ازین حال خبیر و آگاه بشیوهٔ طبیبان در حرم درآمد دختر حدیث موی باریک باوی بگفت مثنوی

درون خانه بینی گرگ صدبار — بسی بهتر که زال تیز گفتار
چو بینی پیرزن را با زن خویش — ز کابین و طلاق آن بیندیش

پیرزن گفت قصه کوتاه کن که موی ترا دراز کنم و شوی ترا بی نیاز در فصیله طبیبی مو می شگافم و در فن مشاطگی جعد در دنبال ها می بافم در حال آن شوم نفس مکر پیشه سگالید و داروئی در موی دختر مالید بوی ناخوش ازوی ظاهر شد چون ملک نزد دختر آمد از بوی ناخوش دماغ را بگرفت و از خانه بیرون رفت قطعه

یک ذره عیب زشت کند روی خوب را — چون نقطهٔ سیاهی برجامهٔ سفید
نقصان سهل رخ کامل بسی بود — زیرا که جز کمال ندارند از و امید

وزرا بعد از ششماه چون ملک را دیدند پیش دویدند و موجب پرسیدند صورت حال را بگفت گفتند دختر قیصر نیست کنیزکی رومی ست که عادت ایشان آن ست که در هر ششماه از موی ایشان بوی ناخوش می آید ملک ازین سخن متغیر شد و دختر را پیش پدر فرستاد و از ملک رصدف اسرار در مکنون بود و در خزینهٔ استار لولوی مخزون دختر از خجالت نتوانست که پیش پدر رود بطرفی رفته تا وضع حملش اتفاق افتاد و آن فرزند ذوالقرنین بود و او را از پدر پنهان میداشت تا آن اتفاق قدیم میان ایشان قائم شد قطعه

بدوستی نشود دشمنی بدل هرگز ‌‌ اگر که شرط عداوت ز راه برخیزد
میان پادشهان اتفاق ممکن نیست ‌‌ اگر یکی ز سر ملک و جاه برخیزد

ذو القرنین چون بزرگ شد و انواع هنرمندی بیاموخت قیصر آن حال را دانست دختر را طوی داد و ذو القرنین را طلب فرمود و بنواخت سال دیگر که پدر اسکندر بحرب آمد ذو القرنین پیش قیصر رفت و زمین ببوسید که مرا اجازت فرمائی که بحرب پدر روم اجازت فرمود مادرش وصیت کرد که اگر ظفر یابی او را بنده کرده بیاری بخت نیکش یاوری کرد تا ظفر یافت پدر را از میان لشکر ببرد فرد

هر کرا بخت راهبر باشد ‌‌ در همه کار با ظفر باشد

پدر را در لشکرگاه قیصر آورد و زنجیر زر در پای وی نهاد و در پیش وی بتواضع بایستاد پدر اسکندر گفت مثنوی

شگفت است احوال تو ای پسر ‌‌ که نسبت ندارد و یکی با دگر
اگر دوستی بند و زنجیر چیست ‌‌ وگر دشمنی لطف و توقیر چیست

ذو القرنین گفت زنجیر می نهم تا وصیت مادر را نگه کنم و توقیرت میدارم تا حرمت پدر را فرو نگذارم ملک ویست که فرزند ویست یکدیگر را در کنار گرفتند و با قیصر صلح کردند و دختر را بخانه بردند و هر دو پادشاهی با ذو القرنین سپردند و ذو القرنین بفرمود تا وزرای حاسد پدر را حاضر آوردند و بعقوبت بردار کردند و سزای ایشان در کنار قطعه

سوال کرد یکی از حکیم یونانی ‌‌ که دفع درد حسد را بمن بگوی دلیل
جواب داد که هیچ آدمی نمی داند ‌‌ دوای درد حسد را ورای عزرائیل

حکایت آورده اند که مردی بود فاسق و خمار و تبه کار همسایه بغایت توانگر داشت این مرد با این همسایه حسد میبرد و ایذای او را غنیمت شمردی و لیکن مرادش هرگز بر نمی آمد قطعه

گر امان بایدت از خلق جهان در همه حال ‌‌ با خدا باش بهر حال هویدا و نهان
گر همه خلق جهان قصد بجان تو کنند ‌‌ گر خدا یار تو باشد چه غم از خلق جهان

تا روزی غلامی بخرید و او را مخصوص الطاف خود گردانید و بشرائط اشفاق قیام نمود و گفت ترا خدمتی میفرمایم غلام گفت بجان منت است هر چه فرمائی آن کنم گفت میخواهم که امشب بر بام همسایه روم تا مرا بر بام او بکشی و جانب سرای او بکشی تا چون بامداد شود مردم او را بدین جنایت گیرند و قصاص کنند و خلق را از وی خلاصی باشد غلام گفت هیچ عاقل این نکند از آنکه کشتن دشمن در ایام خود مطلوب باشد چون تو بمیری از کشتن او چه فائده قطعه

بهترین عمر میدانی که چیست ‌‌ آنکه باشی زنده و بدخواه نی
چون نخواهی بود زنده بعد ازین ‌‌ دشمنانت خواه باش و خواه نی

هر چند غلام از این معنی گفت با خواجه هیچ فائده نکرد و چاره ندید از آن چون شبانگاه غلام خواجه را بر بام برد و سر برید و جانب اصفهان بگریخت چون بسلطان این خبر رسید کس فرستاد روز دیگر مرد را بگرفتند و مردم بصلاح وی گواهی دادند

وازان دیار جمعی باصفهان رفتند آن غلام از حال مرد بازی تفحص نمود گفتند همچنین تهمتی محبوس ست غلام گفت او بیگناه است آن جنایت من کرده ام بدستوری خواجهٔ خویش از زبان غلام این طائفه گواه شده آمدند و گواهی دادند مرد را رها کردند حاسد هلاک شد و بعذاب گرفتار فرد

همیشه حاسد ملعون چنین جزا باشد	که او بمیرد و محسود او بجا باشد

حکایت وقتی شخصی نزدیک معتصم رقعه نوشت که فلان کس از لشکریان وفات کرده است و ازوی مبالغی مانده و طفلی خرد دارد اگر امیر المومنین اشارت فرماید قسمی ازان بخزانه رسانند تا لشکر معمور گردد معتصم بر پشت رقعه نوشت که اَمَّا الْمَالُ فَحَفِظَهُ اللّٰهُ وَاَمَّا الْمَیِّتُ فَرَحِمَهُ اللّٰهُ فَاَمَّا الْیَتِیْمُ فَاَنْبَتَهُ اللّٰهُ وَاَمَّا اللَّئِیْمُ فَلَعَنَهُ اللّٰهُ بمعنی آنست قطعه

آن پدر مستحق غفران باد	مال او را پناه یزدان باد
طفل را پرورش کناد خدای	وان مقلد قرین خذلان باد

ازین سخن هم دیانت و هم مروت معلوم میشود و ارباب حکم را تنبیه ست که مال خاصه ازان یتیم ست باید که گوش بسخن حاسد و نمام ندارند و حق مسکینان بدیشان سازند و خود دران حقی نهند و شر غمازان ظالمان را از سر بیچارگان دفع کنند که گفته اند قطعه

حدیث ظالم و نمام مشنو	اگر در خاطرت میل صوابست
ملک را نیست این معنی محقق	که ملک از غم غمازان خرابست

حکایت شمس المعالی قابوس را دو پسر بودند همیشه مهتر از کهتر حسد بردی و هلاک او را فرصت شمردی والدش این معنی دریافته بود و دانسته که وزرا او را اغوا میکردند که قصد برادر و پدر کند و مملکت را باستقلال مقرر پس کهتر را بعراق فرستاد و خود بخراسان بایستاد و ایذای او میدید و می شنید و منتظر خلاص از وی می بود قطعه

چون جدل کردن نخواهی با سفیه	گوش میکن معنی گفتار او
گرچه همسایه تعدی میکند	هم بیفتد عاقبت دیوار او

چون وفات پدرش نزدیک رسید پسر مهتر را نزدیک خود خواند و گفت رعایت حق پدری نگاه دار ترا سه وصیت میکنم باید که بجا آوری و غنیمت شماری اول آنکه برادر را نجوان و بادی طریق مودت بنمای تا بیگانه درمیان راه نیابد دوم آنکه باغی از برای تو کشته ام و عمارت کرده درختان کهنه را بر کنی و درخت نو بر نشانی تا ترا نیکو بر دهد سوم آنکه ترا درد شکمی ست که گاه گاه عارض میشود در فلان حقه دارویست که بوقت حاجت تو نهاده ام چون ترا احتیاج شود بکار بری این بگفت و وفات یافت پس بحکم وصیت پدر برادر را نخواند و نواخت وزرای کهن را بتاویل درختان بکشت و برانداخت و بوقت حاجت آن دارو زهر بود بخورد و بمرد و ملک به برادر پرداخت قطعه

دشمنی جمله ز بیگانه مدان	بلکه آن ممکن بود از خویش نیز
نی جراحت جمله از بیرون بود	در درون بسیار باشد ریش نیز

مثنوی

حسد اندر میان خویشاوند — همچو تیغ است قاطع پیوند

آتش آنگه که شعله افروزد — رطب و یابس بیک نسق سوزد

حکایت آورده اند که سیف الدوله پادشاه عراق بود حاجبی داشت مقرب آنحضرت وزیر را ازوی حسد می آمد روزی بخدمت ملک عرضداشت کرد که حاجب ملک را العیب بنجر نسبت میکند و ملک این عیب را بالغایت دشمن میداشت ازین سخن عظیم متفکر شد دیو وسوسه بر نفس وی موثر فکر میکرد که حاجب را بچه تاویل در عذاب افگند تا کار بدان غایت رسید که خواب و قرار ازوی برفت قطعه

بزرگان از همه خلقان دیگر — حدیث کس محقرتر نوشنند

شنیدستی که در افواه گویند — که در معنی بزرگان جمله گوشند

تا شبی وزیر حاجب را دعوت کرد و سیر بسیار در طعام انداخت بامدادر و بحضرت شهریار کرد ملک حاجب را پیش خود خواند تا با وی حکایتی بگوید حاجب آستین بر دهان نهاد تا بوی سیر بمشام ملک نرسد ملک را حکایت وزیر تصدیق افتاد فرد

گمانی که شد با قرینه قرین — بنزد همه عاقلان شد یقین

حالی کاغذی با خزینه دار نوشت که خلعتی بدارنده خط دهد و در آخر نوشت بلا توقف سرش بردارد و کاغذ را سر مهر کرده بحاجب داد بگمان آنکه تشریف است تعجیل نموده در راه وزیر بوی رسید صورت حال با وی بگفت وزیر را حسد آمد خواست که

با خزینه دار گوید که تشریف در توقف دارد لفت کاغذ بمن ده تا از بهر تحصیل تسلیم حاجب کاغذ بوزیر داد وزیر بدست خزینه دار داد چون کاغذ ملک بگشاد توقف نکرد و تیغ بر کشید وزیر چون این تهدید بدید گفت کاغذ از بهر حاجب نوشته اند خزینه دار نشنید و سر وزیر ببرید روز دیگر که حاجب نزدیک ملک آمد ملک تعجب کرد و حال پرسید صورت حال بگفت ملک ما جرا بیدا کرد و حاجب تزویر وزیر هویدا حاجب را وزارت بخشید و در کارها صبر و تانی گزید قطعه

بجمله حال تانی و فکر باید کرد — علی الخصوص بزرگان و پادشاهان را

باشکار و نهان خون کس نباید ریخت — که تا یقین نکنند آشکار و نهان را

حکایت برادران یوسف که از حسد در چاه انداختند و نیز پدر را بهم قلب بفرو ختند و بند ساختند و پیراهن پدر روغ خون آلوده کردند و پیش پدر گفتند که گرگش بخورد انهمه چنان بود که گریستن بکاره قوله تعالی وَجَاءُوا أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ حکایت وقتی در مقصوره هرات وعظ میگفتم در بیان انمعنی عبارت رفت پیری برخاست و گفت چرا شبانگاه آمدند گفتم تا کسی آب چشم ایشان نه بیند مثنوی

گریه در شب عظیم آسان است — که همین بانگ و شور و افغان است

آستینی همی نهد بر رو — کس نمی بیند آب دیدهٔ او

بزرگی گفته است تا من معنی این آیت دانستم مرا بر گریه هیچکس اعتماد نمانده است قطعه

بسکه پیش حاکم آید دادخواه — که بمعنی اهل بیدادی بود

گریهٔ ظاهر ندارد اعتبار — ای بسا گریه که از شادی بود

حکیمی گفته است که میان گریستن شادی و مصیبت فرق ست که اشک مصیبت زده شور ست بخلاف شادمانی فرد

اشک شور انگیز چون شیرین بود — زانکه اصلش از دل غمگین بود

لاجرم ثمرهٔ حسد ایشان را احتیاج دنیا افزود و یوسف را کرامت و اعزاز قوله تعالی فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ الآیة

باب سیزدهم در بیان ظلم و فساد

وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ الظُّلْمُ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مثنوی

ظلم در اصل خویشتن نه نکوست — که همه ظلمت قیامت از وست
بشنو ای ظالم خدا آزار — بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ عُقْبَى الدَّار

حکما ظالم را چنین تعریف کرده اند که وَضْعُ الشَّيْءِ فِي غَيْرِ مَوْضِعِهِ هرچه چنان باید حکایت آورده اند که ظالمی در بیابان کوشکی بنا کرد گفتند از آبادانی دور عمارت متعذر ست سوگند خورد که جز زنان حامله را کار نفرماید و کوشکی بنا کرد و بر زنان باردار آغاز بیدادی نهادند روزی زنی را خشتی گران برگردن نهاده بود وقت وضع حمل در آمد بنشست تا بار نهد سرهنگی بدی سیه باصورت چون شب دیجور و سیرتی چون کلب عقور بناپاکی چون گرگ دیوانه و بناپاکی چون سگ لانه چندانکه بیان عذر کرد مسموع نداشت و بیچاره را تازیانه قهر بر دو خشت ظلم برگردن او نهاد بیچاره روی بآسمان کرد و گفت الٰهی قطعه

دل مظلوم خون میگردد از ظلم — چه خواهی کرد از بیداد چندین
خدایا شر ظالم دور گردان — بزودی از سر مظلوم آمین

ناگاه موکلان الٰهی آتش عظیم به پیراهن آن جماعت برافروختند و تر و خشک آن طائفه را با شعلهٔ آتش عذاب بسوختند فرد

نترسد آنکه آتش بر فروزد — که ناگه خود در آتش می بسوزد

حکایت دوستی را نصیحت میکردم که بعوان دوستی مکن که عوان حق ناشناس باشد و نه اهل منت و سپاس اگر هزار نان گرم و آب سرد پیش آری که یکبارش کرم ببری هزار سردی بکند گفت عوان سگ ست سگ بلقمه مطیع توان کرد گفتم غلط کرده که عوان از سگ بتر ست که سگ بنان حرمت دارد و عوان بجان منت نپذیرد قطعه

زینهار احسان مکن با سفله — کو ندارد از تو نانی را سپاس
نوح با کنعان نافرمان چه گفت — سگ به است از مردم ناحق سپاس

تا روزی عوان مصاحب او بدر سرایش آمد و در بسته دید و زبان بگشاد و بسیاری دشنام نافرجام داد روز دیگر مرا دیده گفت صواب گفتی که دوستی با اینها خطاست و ثمرهٔ محبت ایشان هبا مثنوی

مکن دوستی با عوان زنهار — که در وقت حاجت نیاید بکار
شنیدم به تبریز پند نکو — چو گرگ آشنا شد به پرهیز ازو

کسیکه با عوان دوستی میکند و میگوید که خود را ازوی امین گردانیدم همچنانست
که مارگیر افسون می خواند مار گوش می نهد و مراقبت زخم او میدارد فرد

گر عوانش شناسد چه غم از بیدادش — گر کسے مار نگیرد خطرش کی باشد

حکایت از بزرگی پرسیدند که دجال کی پیدا خواهد شد گفت دیرست که
پیدا شده است اما از رئیس ده میترسد که خرش با لاغی دهد قطعه

این رئیسک نگر که از جورش — بر دل خلق هست چندین داغ
گر تواند ز مسجد قاضی — پیش ظالم برد پلاس و چراغ
خر دجال را چه وزن نهند — خر عیسی همی دهد بالاغ

حکایت شخصی نابکار کو سویه معروف هیچ تن از نیش کژدم قلم او امین نبودی
و هیچ دل از کور برات او ساکن در حالت نزع پسران را خواند و گفت که از مال من
نعمتی نمیماند که شما را میراث شود زندگانی مکروه کرده ام که خلق بشما شفقت نمایند
اما شما را وصیت میکنم اگر جمله بدان بروید توانگر شوید و باقی عمر در رفاهیت گذرانید
گفتند منت داریم گفت چون جان از تنم برآید مرا بر سر حصار برید و به نشیب اندازید
و فریاد برارید که پدر ما را کشته اند همه خلق این سخن باور کنند و مردم ده از خوف تشنیع
توزیعی کنند و مال فراوان بشما دهند پسران وصیت پدر خود بجا آوردند

و مال بسیار ستانند قطعه

یارب بدور دار ز بلای عوان کزو — هرگز ندیده هیچ مسلمان صلاح و سود
بنگر که گفته اند که ظالم چو آتش ست — از زندگیش سوزش و از مردگیش دود

حکایت رئیس دهی را مصادره کردند گریخت و در خانه درویشی پنهان شد
درویش دران مدت شرط خدمت بجا آورد عوان عذر میخواست و پیمان احسان
می بست عاقبت خلاصی یافت روزی ایلچی آمد که جامهٔ زمینی می طلبند او را
از درویش یاد آمد گفت جامهٔ زمینی را از خانهٔ وی آوردند و در پای افگندند
و از دست درویش رفت ثمرهٔ محبت عوان ظالم ظاهر شد قطعه

چو در مصادره افتد عوان ظالم طبع — مکن معاونتش زانکه مار بیمارست
چو دم مار بریدند توسرش افگن — که مار زخم رسیده نه اهل تیمارست

حکایت نقل کرده اند که یکی از بزرگان نام او زید راهب بود گفت در لشکری
بودم بمزرعهٔ رسیدم که بسیط زمین به بساط سبزه ملون دیگران اسپان خود را رها کرده در
آن انداختند من عنان اسپ خود را گرفته نشستم پیر دهقانی پیش آمد و گفت تو چرا اسپ را
رها نمیکنی گفتم میترسم که مرا بحل نکنی گفت خدا اشر ترا بد ور دارد که تو ایشان را بمزرعهٔ
من گذاشتی گفتم چگونه گفت اگر برکت تو نبودی اینهمه هلاک شدندی قطعه

اگر نه صحبت نیکان بود میان بدان — ز شومی عمل خود بدان فنا گردند
خدای دور کند این گروه را ز میان — که تا بیک نفس این ظالمان هبا گردد

حکایت در کتب اہل ہند آورده اند که بہیچ وجه بر ظالم و شریر اعتماد نشاید کرد و از راه تمثیل میگویند شخصی در بیابان میرفت بموضعی رسید که کاروانیان آتش کرده بودند و رفته باد آنرا اشتعال داده بود و در ہیزمہا گرفته ماری بزرگ بر پاره چوب مانده از ہیچ طرف راه نمی یافت که رود آنمرد را رحم آمد و بران مار دل بسوخت گفت اگرچه دشمنست اما درمانده است دستگیرے درماندگان سنت اہل کرمست مثنوی

یاری درمانده بس کار نکوست — خواه دشمن باشد آنکس خواه دوست
چون زپا افتاده بینی اسیر — از سرش درگذر و دستش بگیر

پس توبره بر سر چوب کرد و او را از آتش برکشید و بیرون آورد مار بود در سخن آمد و گفت ترا از خم خواهم زدن مرد گفت من با تو نیکی کرده ام گفت راست میگوئی چه امید میداشتی ندانستی که من دشمن تو بودم و معاونت دشمن از عقل دورست مثنوی

مکن ہرگز بجاے بدنکوئی — که تا مردم نگویند یار اوئی
چو کلک ظلم مشرف می تراشے — شریک اندر برات ظلم باشی

گفت البته ترا از خم خواهم زدن گفت نیکی را چگونه مکافات بدی باشد گفت آری در مذہب آدمی زاد نیکی را مکافات بدیست اگر خواہی بدین دعوی گواه آرام گفت اگر گواه باشد مرا بحجت ہلاک کرده باشی و بر تو ملامت نباشد از دور گاو میشی پدید شد گوئی گاو زمین ست که بچرا آمده یا ثور فلک از ہوا مار گفت بیا تا نزدیک آوردیم چون پیش گاومیش رسیدند مرد گفت نیکی را

مکافات چه باشد گاومیش گفت پیش آدمی را دیدی گفت تا من جوان بودم شیر و نتایج میدادم که از من مالک من فائده میگرفت چون پیر شدم سر داد شعر

اِنَّ فِی التَّوریٰةِ مُنتَظَرٌ قَدرُهُم — خَصلَةُ السَّادَاتِ اَلمُلوُکُ مَالُهُم

روزی مالک من بگذشت مرا فربه دید بقصابی فروخت که مرا بکشد و حقوق چندین را ہیچ اعتباری نیست مار گفت گواه گواہی داد مرد گفت بیک گواه حکم چون فرو

مصطفے گفت بر زن و بر مرد — حکم بے دو گواه نتوان کرد

از دور ناگاه درختی پدید آمد مار گفت ازان درخت سوال کنیم چون نزدیک درخت رسیدند مرد گفت نیکی را مکافات چه باشد درخت گفت نیکی را پیش آدمی زاد بدیست گفت چگونه گفت در بیابان مسافر انرا سایه میکنم و از حرارت آفتاب خلاصی میدہم ناگاه کسیکه در سایهٔ من لحظهٔ نشست و بیاسود چون بالا نظر کند گوید که فلان شاخ دستهٔ تبر را شاید و تنه این شاخ در را شاید چنانکه بزرگان گفته اند مثنوی

در طینت آدمی وفانیست — در سایهٔ ہر درخت کاسود
بر نیک بجز بدیش جزا نیست — از بیخ برید شاخ او زود

مار گفت اینک دو گواه شد تن بزخم در ده تا قاضی حکم نکند حجت تو ثابت نشود ناگاه روباہی پیدا شد مار گفت ہرچه روباه گوید چنان باشد چون در نزدیک روباه رسیدند پیش ازانکه از وی پرسند بانگ بر مرد برزد و گفت ندانسته که جزاے

نیکی بدی باشد اما تو چه نیکی کرده بجای او مرد گفت او را از درون آتش برآورده
بودم گفت تو چون در آتش رویی که او را برون آری دروغ میگویی **فرد**

ندارد بر تو آتش مهربانی	خلاص او راز آتش کی توانی

گفت توبره بر سر چوب کردم تا او در توبره رفت او را برون آوردم روباه گفت
مرا باور نمی آید که ماری باین بزرگی چون در توبره رود مار گفت راست می گوید
گفت از آن میگویی تا به مکافات نیکی بروی بدی کنی اگر راست میگویی تو
در توبره رو تا من به بینم و حکم کنم مار بدین سخن فریفته شد و در توبره رفت روباه
بدال مرد آورد و گفت اکنون فرصت نگاه دار و سر توبره محکم کن و مار را بر دار و
بر زمین زن تا هلاک شود بدانکه هر که بوقت فرصت در هلاک دشمن تقصیر کند
بهلاک خویشتن تعجیل کرده باشد **قطعه**

بشنو از من نصیحتے که از آن	تو شوی شاد و دوستان خوشنود
پای دشمن چو آمد اندر سنگ	سنگ برگیر و بر سرش زن زود

حکایت وقتی با جماعت درویشان بشهری رسیدیم و ملک آن شهر را ظالم دیدیم
گفتیم نیت اقامت مکنید و عزیمت استقامت که ظلم سبب هلاک دیار است و ظالم
مستحق عقوبت نار و چون بلا بر طائفه نازل شود بر خاص و عام برابر گردد

اِذَا نَزَلَ الْبَلَاءُ عَلٰی دِیَارٍ	سَتَشْمَلُ کُلَّ ذِیْ عِزٍّ وَ بَائِسٍ
اِذَا وَقَعَ الشَّرَارَةُ فِیْ مَتَاعٍ	سَتُحْرِقُ ذَالِکَ مِنْ رَطْبٍ وَ یَابِسٍ

چون از آن دیار چنان فرار یافت جانب ملک تتار شتافتیم طائفه ترکان با
دو خروار از زر با ما همراه شدند و جماعتی از دزدان خونخوار ازین حال آگاه از قفا
ما روان شدند و امیر ظالم در قفاے دزدان اما متوقف نبود تا چندانکه دزدان
ما را بقتل رسانند و دست تعدی بمال ما آورند دزدان از این بهانه بیاورد
و اموال بخزانه سپارد **قطعه**

مردم درویش را با مالدار	نبی باشد اتفاق اندر سفر
زانکه از فاسق نه بیند فائده	از جفای دزد باشد در خطر

چون وقت نزول شد و مردم بترتیب عشا مشغول یکی از یاران گفت مرا درین
نزدیکی چشمهٔ نخجیر ست و در کنار آن کمین گاه تیر اگر مصلحت شود دردی بدانتقام
آریم بکمین که در فرصت صید بدام افتد چون آنجا رسیدیم و در کمین نشستیم آواز
سگ از مکان برخاست گفتم برخیزید که آواز سگ برخاست مگر دزد و حرامے
در قفاست چون بکاروان رسیدیم و خبر دادیم همه برخاستند و چندانکه راه طلب
کردیم نیافتیم در و بستاره کردیم و بشتافتیم کم قوله تعالی عَسٰی اَنْ تَکْرَهُوْا
شَیْئًا وَّهُوَ خَیْرٌ لَّکُمْ **مثنوی**

بسا کاریکه نامحبوب باشد	چو واقع گردد آن بس خوب باشد
اگر خواهی که این معنی بدانی	عَسٰی اَنْ تَکْرَهُوْا شَیْئًا بخوانی

آن شب تا صباح راه بریدیم تا بمنزل رسیدیم و از دو دراز گوش که داشتیم

یکی بماند ناگاه بجانب راه نگاه کردیم چهل عفریت ناپاک دیدیم هر یک طلعت چون شب و بچور روتیغی در دست چون شعلهٔ نور از آن بدکیشان هر یکی چون عدو منفر ماید و تیغ ایشان چون برق می درخشید چون نزدیک ما رسیدند به بالای حصن دویدیم یکبار وز منتظر نشستند و آخر الامر رخت رخصت بستند شنیدم که امیر ظالم را در رخصت با ایشان مقاتله افتاد و از طرفین بسیاری بدوزخ رفتند قطعه

چو درمیان ستمگارگان خلاف افتد — بود مبارک اگرچه خلاف شیوهٔ ماست
روایت ست ز پیغمبر خدا این قول — که اختلاف دو ظالم نجات مظلوم ست

اَللّٰهُمَّ اَشْغِلِ الظَّالِمِيْنَ بِالظَّالِمِيْنَ وَاَخْرِجْنَا مِنْ بَيْنِهِمْ سَالِمِيْنَ ○

حکایت وقتی در بیابان لوط سرگردان شدیم و از بی آبی مضطر و حیران ناگاه جماعتی دزدان بما رسیدند کاروانیان چون ایشان را بدیدند ترسیدند گفتم مترسید که ایشان اندک اند و ما بسیار خدا ایشان را دشمن ما را یار چون بکار دزدان رسیدند کاروانیان را غالب دیدند دست از تعدی درکشیدند کاروان سالار از ایشان دلیل طلبید و سفری برگزیده گفتم مکن که درست است گفته اند و بغایت خوب قطعه

دیو را رهبری نفرماید — هر کرا از خرد خبر باشد
در بیابان لوط مردن به — که ترا دزد راهبر باشد

همچنان باشد دیو که گفتم همه شب راه در نوردیم و صبح را بمنزل گاه اول باز رسیدیم اگر طائفه از پس ما بودند الا متفاوت را نه پس ما را پیش ایشان بردند وقت صبح شخصی

بدین راه رسیده و لیکن هنجار راه را دیده گفت ای رفیقان راه از قفاست و دزدان که در پیش اند طالب جفا مثنوی

بعمد امیروی راحت نه اینست — مرادت کعبه و رویت بچین ست
چو سوی کعبه باید شد بتعیین — خطا باشد که آری رخ سو چین

همین که سلطان چین از جانب مشرق روی نمود و خود سیمین صیقل کرده ماه زورق مبارز شب بربود کاروانیان تیغ برکشیدند و بتیغ دزدان بدین یار بکشتند مثنوی

ظالم و دزد را به تیغ بکش — از سر قهر بید ریغ بکش
مکن ای خواجه بر عوان زنهار — بِئْسَ لِلظّٰلِمِيْنَ عُقْبَى الدَّار

حکایت وقتی از عراق بفارس میرفتم با جمعی رفیقان موافق و همه در ارادت صادق زاهدی درمیان ما بود خود را چنان می نمود که از دنیا معرضم و بعقبی متعرض هرگز لوث حطام بدامن اعتصامم نرسیده و چشم عفتم روی شهوت ندیده مثنوی

بسته بر سر عصابهٔ تقوی — گرد ورزید مالکی دعوی
سر نیدار بر کشیده بعرش — و ز هوس بر هوا فگنده بفرش
گفته معروف خوشه چین منست — صد چو شبلی در آستین منست

ناگاه حرامیان بما رسیدند دست بمال حلال دراز کردند و غارت و تاراج آغاز چون دست و پای ما را بر بستند و بارها بگشادند زاهد از میان برخاست و بناز ایستاد بعد از آنکه اصحاب را تجرید فرمودند و جامه از زاهد در ربودند همیانی

از میان وی بگشادند هزار دینار زر بود گفتم ای مشرک راه حقیقت و تزند درگاه طریقت نماز تو از برای حرز مال هست نه از برای قادر ذو الجلال تا کی بزهد ریا میکوشی و دین بدنیا میفروشی قطعه

در به خرمهره بیع می نکند
بیع با غبن میکند مسکین

ابلهی کو فروترست از خر
زاهد دین فروش و دنیا خر

حکایت یکی از سپه سالاران معتصم بخانهٔ درویشی با سپاه خود نزول کرد درویش گفت منشور دارم که کسی بی اجازت در خانهٔ من در نیاید گفت منشور تو کو درویش مصحفی آورد و این آیت بروی خواند قوله تعالی لا تدخلوا بیوتا غیر بیوتکم فرد

هر که بینی در نسب بیگانه اش
خیمه بد ستوری مرو در خانه اش

گفت پنداشتم که منشور معتصم داری و درویش را بر نجانید درویش اینحکایت به معتصم رسانید او را گفت ای ناکس بد اعتقاد فرمان ما را بر فرمان خداوند ترجیح می نهی بفرمود تا سیاستش کنند رباعی

ظالم تر خلق اگر ندانی
آنست که قول شاه ظالم

من با تو بگویم ای برادر
با قول خدا کند برابر

حکایت در تواریخ ملوک عجم مسطورست که عادت اکاسره آن بود که هر طعامیکه از بهر ایشان منقح بودی هیچکس از رعایا مثل آن نساختی و اگر کسی بدین اقدام

نمودی او را زحمت رسیدی وقتی مرد برازی یکی از لشکریان ظالم طبع را دعوت کرد بسبب آنکه بنیاد مودت میان ایشان موکد و اساس محبت مجدد گردد از طعامهای ملوکانه خاصه پیش آورد اما رسم دلجوئی و مراعات چنانکه عادت میزبان کریم باشد با او ادا نه کرد قطعه

نان و سرکه گر نهی پیش کسی
به که حلوا و شکر پیش آوری

لفظ خود شیرین کنی چون انگبین
و آن گهی سرکه بمالی بر جبین

عوان حالی که از دعوت باز گشت بحضرت کسری آمد زمین ببوسید و گفت فلان کس مرا دعوت کرد و طعامهای ملوکانه پیش آورد کسری بفرمود تا او را حاضر آوردند و در معرض عتاب بداشتند بعد از آن بفرمود که نه از برای آن با تو عتاب میکنم که طعام خاصه بساختی بلکه از برای آنکه چنین کافر نعمتی را دعوت کنی که نان خورد و غماز سے تو بپادشاه کند قطعه

اگر نانی دهی وقتی سگی را
وگر صد خوان نهی پیش عوانی

دگر روز ت که بیند دم نشاند
بوقت فرصتت سگ در جهاند

حکایت سبب نام ظالمی بر حجاج بن یوسف در اول لفظ نهادن مصاحف بود و حصیر افگندن مساجد میگفتند که مصحف از نقطه پاک به و عبادت حق تعالی بر خاک مثنوی

آنکه نقطه نهاد بر قرآن
مردمان ظالم و عوانش خواند

تا که باشد قرائتش آسان
لعنتش خلق بر زبان میراند

وین زمان حال روزگار نگر — که چسان عادل اند و دین پرور
آنکه مصحف بعمر نگشاید — در مساجد حصیر نرباید

اول کسیکه بنیاد فجور و فلان بنهاد و مؤنات دیوان حجاج بود در سالی بر خانه نیمدرم وضع کرد بتدریج بر ظلم متنزاید شد تا بدینجا رسید که در سالی صد فجور زیادت می ستانند و تحکمات دیگر که هر یک را بنامی میخوانند بیت

آتش تیز ظلم ظالم سوز — در میان زمانه بود امست

بعد از وفات حجاج او را بخواب دیدند که بزنجیرهای آتشین بسته در صحرای عرصات افگنده اند گفتند حال چیست گفت بخون هر بیگناهی هزار بار قصاص کردند هنوز در مظلمه آنم قطعه

مگر ندانند خون ریز کادمی زاده — ز روی خلقت و صنعت بنای رحمان است
وگرنه خون کسی بیگنه چرا ریزد — علی الخصوص که او مومن و مسلمان است

حکایت پادشاه طرسوس طائفه را از حکما بجانب هندوستان فرستاد که تفحص بلیغ نمایند تا صحت بدن و آبادانی ملک ایشان بچه سبب است و رنجوری ما و خرابی ولایت ما بچه علت ست چون نزدیک سیدند پادشاه هند بفرمود که ایشان را در زندان کنید و طعام اندک دهید تا آنگاه که فلان کوه خراب شود چندانکه زاری کردند و شفیع آوردند هیچ فائده نبود بجد باز گشتند و تضرع و بنیاز و زاری کردند قطعه

چو خسروان جهان حکم جور فرمایند — کجا بمنصب تشفیعان قضیه رفع شود
نجات خویش ز پروردگار جوی آندم — مگر بقدرت پروردگار دفع شود

بعد از سه روز بشیری آمد که فلان کوه خراب شده ایشانرا بیرون آوردند کوه را خراب دیدند و تن خود را صحیح دانستند که صحت و بیماری باندک خوردن و بسیاری و آبادانی و خرابی ملک بعدل و مردم آزاری بعد از ان ایشان را بنواخت و باز گردانید و گفت آنچه دیده اید باز گوئید قطعه

اگر بسنگ رسد سوز سینهٔ مظلوم — ز سوز سینهٔ مظلوم سنگ گردد خون
وگر بکوه رسد آه و نالهٔ دردیش — عجب مدار که کوه او فتد شود هامون

حکایت وقتی ظالمی آتش ظلم مشتعل کرده بود و گرد فتنه مستولی عزیزی مرا گفت دعا کن تا خداوند تعالی او را توبه دهد گفتم امید دارم که او را توبهٔ گرگی دهد گفت توبهٔ گرگی چیست گفتم آنکه در عهد ادریس علیه السلام طائفه گفتند دعا کن تا این گرگان از درندگی توبه کنند ادریس دعا کرد و گرگان همه هلاک شدند گفتند بالای ایشان میخواستیم گفت توبهٔ گرگ اینست و دلیل آنکه درندگی لازم گرگ است و انتقامی لازم بدون عدم ملزوم محال قطعه

دانی چه وقت توبه کند ظالم از جفا — وقتی که گرگ توبه کند از درندگی
اما چو سر فراز شود وقت مرگ اوست — همچو هلاک مور بوقت پرندگی

حکایت در عهد عبد الله بن طاهر که در عدل یگانه بود و در داد و دهش افسانه مملکت خراسان او داشت جماعتی عسس از نیشاپور دوازده دزد را گرفته بودند و بزندان برده پیش ملک داشتند در شب یکی از ایشان بگریخت

از عتاب ملک ترسیدند بجای وی غریبی را بیگناه بزندان کردند بیچاره در گوشه زندان محراب نیاز ساخت و حاجت خود به بی نیاز پرداخت و میگفت قطعه

ای کز نیاز حاجت بیچاره میدهی	بشنو نیاز و حاجت بیچارگی من
مظلوم و بیگناهم و آواره از وطن	رحمت کن و ببخش به آوارگی من

عبد الله آن شب سه بار بخواب دید که تخت وی را نگونسار کردند هم در شب وزرا را جمع ساخت و حال گفت وزرا گفتند این از اضغاث احلام ست گفتا نی بلکه از حال مظلوم اعلام ست تفحص زندانیان فرمود آن درویش غریب را حاضر آوردند عبد الله از حال وی پرسید بیگناه بود گفت ای مظلوم مرا بحل کن گفت بحل کردم هزار دینار از من بستان گفت باستعداد کسب حلال خود از قبول مال تو مستغنیم قطعه

پدری دوش با پسر میگفت	کای مکن ترک کسب جان پدر
صرهٔ زر اگر ترا بخشند	کسب هر روزه به ز صرهٔ زر

گفت از من حاجت خواه گفت چرا حاجت از ملکی نخواهم که از برای من در شبی سه بار تخت ترا نگونسار کرد عبد الله چون این سخن بشنید از تخت فرود آمد و فریاد برآورد و در قدم آن درویش افتاد قطعه

داد از کسی طلب که بداند ضمیر تو	تا آنکه از دهان تو ناید سخن برون
داد از کسی طلب که کند بهر دادخواه	تخت هزار شاه بیک آه سرنگون

باب چهاردهم در بیان بخل و لئیمی

قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اِنَّ الْجَنَّةَ حَرَامٌ عَلَى الْبُخَلَاءِ قطعه

اگر نه اهل دینی ای جوان مرد	بخیلان را ز اهل دین نخوانی
نه بینم جای ایشان جز جهنم	وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ نخوانی

بدانکه بخل ثمرهٔ دوستی دنیاست و دوستی او اصل همه گناه و خطاهاست که پیغمبر علیه السلام فرمود حُبُّ الدُّنْيَا رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ هم او فرموده علیه السلام از آن بار که خداوند تعالی دینار را آفرید هرگز در وی نظر نکرده است و فرمود هر که ترا دوست دارد من او را دشمن دارم لاجرم هر که طالب آخرتست او را تارک دنیا باید بود اَلدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ ضَرَّتَانِ اِذَا رَضِيَتْ اَحَدُهُمَا سَخِطَتِ الْاُخْرَى قطعه

عارفا نزد مال نقصانست	و درویشی کمال
تا کمال معرفت یابی مشو مائل بمال	گر نمیخواهی که گردی پایمال نفس خویش
مال چون در دست آید نفس را در پایمال	

حکایت آورده که چون سکه بر درم نهادند ابلیس علیه اللعنه از شادی بیامد و آنرا برگرفت و بر سر و چشم خود مالید فرزندانش از و پرسیدند که چه حالتست گفت درین سنگ پاره دو وصف می بینم که بسیاری خلق را بدان بفریبم گفتند کدام است گفت زردی روی و چین جبین زردی روی علامت حسد ست و چین جبین نشان بخل فرد

گر نداری بخل و کین سوی ویش نگر	رنگ زرد و چین ابرو ویش نگر

آنگاه گفت بعزت خداوند که من بواسطهٔ تو بسیاری از بخیلان را بدوزخ فرستم

خطاب حضرت شد که بسبب او بسیار جوانمردان را به بهشت رسانم فرد

اگر دادی ز بهر خود نهادے … چو ننهادی بر خصمان بدادے

شخصے از حضرت امام جعفر صادق رضی الله تعالی عنه پرسید که آدمی را از صفات کدام بدتر گفت بی نمازی و بخیلی بدلیل آنکه کافر را هیچ صفت نیک نیست اما در وقتیکه سبب دوزخ بیان میکنند تقیید میکنند بدین دو صفت انگاه بکفر قوله تعالی قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ وَكُنَّا نَخُوضُ مَعَ الْخَائِضِينَ وَكُنَّا نُكَذِّبُ بِيَوْمِ الدِّينِ قطعه

طاعت بود دو قسم بنزدیک اهل دین … یک قسم ازان بنفس و دگر قسم ازان بمال
تاخیر در زکوة مکن مال را بده … تقصیر در نماز مکن نفس را بمال

حکایت آورده که عیسی علیه السلام از ابلیس پرسید که کرا دوست تر داری گفت فاسق جوانمرد را دیگر بار پرسید که کرا دوست تر داری گفت زاهد بخیل را گفت بچه سبب گفت بسبب آنکه فاسق جوانمرد بتوبه بهدایت رسد و لذت هر دو جهانی یابد اما زاهد بخیل بشومی بخل بکفر و ضلالت افتد و بهر دو عالم رنج و محنت بیند قطعه

این فاسق سفله اند با جود … از زاهد دینند ار بهتر
خاریکه در و تر انگبین ست … از سدرهٔ بی کنار بهتر

حکایت آورده اند که ام المومنین عایشه صدیقه رضی الله تعالی عنها روزی صدقه بفقیره داد فقیره آن صدقه را بدست چپ گرفت ملامت کردش

و گفت ای عائشه غم مکن که معذورم قصهٔ من مشکلست گفت قصهٔ خود بگو گفت مادری داشتم بغایت بخیل و اما پدر من کریم بود بعد از وفات ایشان شبی در خواب دیدم قیامت ظاهر شده بود و خلائق را در مقام فزع اکبر داشته بودند در دشت عرصات مادرم از تشنگی فریاد میکرد و پدرم از حوض کوثر تشنگانرا آب میداد و از ما نمیکرد شربت آبی از و بستاندم و نزدیک مادر آوردم و دادم آوازی شنیدم شَلَّتْ يَمِينُكَ چون بیدار شدم دست راستم خشک گشته بود

حکایت وقعه دیدم که خواجه سبحان سلطان العارفین قدس الله روحه با میر زین الدین غسانی سلام نخواند که اگر گاوی باشد صد هزار دینار فرستد و اگر خری باشد نفرستد مثنوی

تخم باید همچو گاوی کاشتن … نی چو خر بار عنا بر داشتن
هر که از وی منفعت کمتر بود … بیشک او کمتر ز گاو و خر بود

شنیدم که امیر زین الدین ازین حکایت متغیر شد و امام البلاغت رضی الدین حاضر بود گفت سخن بزرگان بی تاویل نباشد یعنی بخیل همچو خرست که بار از بهر دیگران برمیدارد و جوانمرد همچو گاو که تخم کرم میکارد و در حال امیر هزار دینار فرستاد و این حدیث نخواند اَلدُّنْيَا مَزْرَعَةُ الْآخِرَةِ قطعه

مثال گاو و خرست آدمی دنیادار … که جمله عمر بجز بار بر نمی دارد
ولی بخیل مثال خرست بیحاصل … سخی چو گاو که تخم امید میکارد

حکایت روزی با جمعی از یاران از زیارتی می آمدیم بمجله افتادم عزیزی

گفت من درین محله دوستی دارم شما را بمهمانی او برم گفتیم کیست گفت فلان کس گفتیم اول داستانی از مهمانی او بشنو آنگاه اگر رغبت باشد حالی گفت بگو گفتم روزی بخانهٔ وی افتادیم و در انتظار سفره دیده گشادیم و چند کرت سورهٔ مائده خواندیم هیچ فائده نبود کاسهٔ او چون راهب نصاری مدتی از سجود سر بر نداشت و دیگ او چون زناروی سالها بوی آب نرسیده و سفرهٔ او چون تن سامری مساسی از دست مسافری هرگز نیافته کفگیر او در انتظار آتش هزار دیده گشاده و دگ فلنیر او از اصل دیگ او نشانے ندیده بیت

فسرده آب دو ساله بدیگ او چون یخ
کسی ندیده که دودش برآید از مطبخ

هر بار که قصد رفتن میکردیم همیگفت که اینک کنیزکان می نپزد و غلام آتش می افروزد و پسر هیزم می آرد و شاگرد آب می کشد فرد

یکدمی دیگر مکن فریاد و شور
آش در دیگ ست و نان اندر تنور

عاقبت الامر طاقت طاق شد گفتیم انچه اگر هیزم از شاخ طوبی بود و آتش از شعلهٔ سهیل و آب از چشمهٔ کوثر امکان انتظار چندین نبود قطعه

ناگهان بانگ برآمد ز مقیمان سرای
کا خدای گرسنگان سفرهٔ نان آورند

بسکه کردند فغان منتظران می گفتند
در تن مرده مگر مژدهٔ جان آورند

چون سفره را باز کردیم گرده های نان دیدیم مدور و لطیف اما هر یک چون کلیچهٔ زر خرد و خفیف از تنگی بهشتی سطح مجرد دست و در خستگی جسمی از صرح ممرد در آن هر یک

مقدار درمی دبروی نوشته که وزنوا بالقسطاس المستقیم قطعه

از من ببر سر رونق آئین عشرتش
آش از کجا و سفرهٔ تزئینش از کجا

بر خوان او نفس نزدم از هوای آن
کز سفره نان او ببرد باد بر هوا

اصحاب چون اینحدیث بشنوده از دعوتش نفرت نمودند و دشنام و نفرین افزودند قطعه

لعنت حق باد بر جان بخیل
دور باش از سفرهٔ خوان بخیل

تلخی مرگ ست در آش لئیم
لذت زهر ست در نان بخیل

حکایت آورده اند که وقتی مردی با منکوحهٔ اش نشسته بود و مرغ بریان در پیش نهاده بودند درویشی سوال کرد و التفات جواب نشد و مرد همچنان طعام می خورد درویش محروم باز گشت قطعه

مستحق را ز در مکن محروم
انچه داری باو ده از کم و بیش

قسط درویش لقمهٔ باشد
کس نگردد بلقمهٔ درویش

بسبب این بخیلی محنت بوی روی آورد و منکوحهٔ اش از وی طلب جدائی نمود فرد

با تو چو نان و جامه بود بر تو عاشق است
در هیچ یک نماند طلاقش موافق است

پیغمبر فرمود علیه السلام هر زنی که بدرویشی بشوهر صبر کند بعنایت خداوند جل ذکره روز جزا از هر دری که خواهد در آید در بهشت القصه زن بعد از عدت شوهر دیگر کرد اتفاقاً روزی با شوهر دوم نان و مرغ بریان پیش نهاده بودند و می خوردند سائلی آواز داد شوهر گفت این مرغ و نان را بدی زن نان و مرغ بریان بآن سائل داد

چون باز آمد بگریست شوهر موجب پرسید گفت قصهٔ عجیب و واقعهٔ مهیب مشاهده میکنم گفت چه بود گفت این درویش شوهر اول من بود که به همین حال سائلی را محروم کرد شوهر دوم بگریست و گفت عجب تر ازین آنست که آن سائل اول من بودم بواسطهٔ بخیلی احوال بروی منقلب گشت

حکایت آورده اند که وقتی معتصم بالله با یکی از اصحاب دیوان خود بمدح مفرط میفرمود بافراط و ندیم بوی موافقت میکرد اما وزیر ساکت بود معتصم از وی روی بگردانید در حال وزیر دریافت و گفت حال در خلوت معلوم گردانم خلیفه بخلوت طلبید گفت هر یکی را از اصحاب دیوان شغلی معین و منصبی مبین است که از آن تجاوز نشاید نمود ندیم که با خلیفه در افراط مدح فلان موافقت می نمود کار او آنست که گفته اند قطعه

ندیمی گر موس باشد کسی را	دروغ محض باید کرد تصدیق
سها را شاه اگر گوید هویداست	بباید گفت خورشید است تحقیق

ملک را بقول ندیم مغرور نباید شد و سخن وی بکار نباید بست بمزاج گفتن وی التفات نباید کرد که خوش آمد محض گوید و صلاح ملک و ملک نجوید اما وزیر مصلحت مملکت طلب نماید تشخص را که امیر المؤمنین امر ذر بر ملا بکمال فضائل و صفت میفرمودند نه آنچنان بود از آنکه صفات کمال در آدمی سخا و کرم است من او را بلوم و بخل منسوب دانسته ام هما نا که بعضی از خاصان از ین حال آگاهی بود از آن گفت برای خلیفه را بر کاکت منسوب کند و من بدان جهت تحسین او را ازین معنی آگاهی جائز نداشتم قطعه

پادشه را مدح هر مردی نمیشاید نمود	خاصه کو اندر بلا دیوست چون مار سیاه
زانکه مردم را هنر گر هست عیبی نیز هست	هر که داند عیب او نیکو نداند مدح شاه

معتصم گفت چه دیده گفت روزی مرا به دعوت خواند و بعد از آن خوان سالار باحضار مائده اشارت کرد خوان سالار سفره کشید و خوان نهاد و دیگ کاسه آش آورد و یک مرغ بی سر ادر وی بخوان سالار کرد و گفت که سر مرغ چه کردی گفت در دست بسمل پیش گربه انداختم گفت ای سگ بی حفاظ ندانسته که از همه عضوها که در حیوانست نزدیک عقل سر بهتر باشد فرد

کاندرو پنج قوت حس است	شم و ذوق و سماع و لمس و بصر

اما چشم فرق نور و ظلمت و الوان از وست اما گوش استماع حروف و اصوات بواسطهٔ اصطکاک هوا از پردهٔ اوست اما دهان امتیاز طعامها از یکدیگر او کند اما بینی ادراک روائح طیبه و منتنه از وی باشد اما لامسه که خشک و تر و گرم و سرد و ملمس او تواند کرد و دیگر خواص اعضا بحسب ذوق مغز سر دماغ را آسوده دارد و دماغ شهوت انگیز و دو بهترین غذا اما چشمخانه است و زبان در فصاحت افزاید و فضلات ابهات خون صالح افزاید - اگر خاصیت سر بشمارم عاجز شوم و سخن بپایان نرسد و تو از غایت نادانی سر را حقیر میداری و در پیش گربه می اندازی و درین باب چندان سخن راند که مطبخی حیران بماند گفت انجواجه سر مرغی را چندین حکمت نباشد اما حاضران را معلوم شد که معرض این فضولی خر خساست طبع و دنائت همت تو نیست بر خود است له

یک مرغ باشد خواه سر دارد خواه نی و تو خود این تکلف در همه عمر امروز کرده چون
این سخن بشنید وزیر را معذور داشت و بخیل را از مجلس دور گرداند

حکایت شیخ حسن بلغاری رحمة الله علیه سوال رفت که چونست که گوسفند
در هر سال یکبار یا دو بار بیش نتایج نمی‌دهد و هر بار از یکی تا دو بیش نمی‌زاید و سگ
هر سال سه بار می‌زاید و هر بار که می‌زاید کم از ده نمی‌زاید و همه وقت گوسفند را می‌کشند و
سگان زا نی افراد گوسفند بچندین مرتبه در شهرها از سگ زیاد تست قطعه

گر بجای گوسفندان سگ کشند — در دو هفته کش نه بینید زو نشان
چون چنین است از چه معنی کمتر است — از تبار او نتیجه در جهان

شیخ فرمود گوسفند را دو خصلت خوبست یکی آنکه همه شب نخفته همین که بلنگ تیز آهنگ
صبح پنجه بگشاید گوسفند برخیزد و شبان را برانگیزد و بعلف خوردن مشغول گردد و
بهر گیاه که رسد ایثار دیگری کند و سگ را بر ضد این دو خصلت بدست همه شب بیدار با
و با غریبان در پی آزار و چون شیر صبح ظاهر شود بر مثال فتنه بگوشه خسپد و دیگر آنکه
چون بمرداری رسد بخیلی کند و دیگری را نگذارد که موافقت نماید بدان صفات
نیک در گوسفند برکت نهاد و بدین خصال بد از سگ برداشت قطعه

بخیل را نبود هیچ گونه برکت و خیر — نه در معاش و معیشت نه در تبار و گشاد
فرشته ایست که هر صبح و شام میگوید — هزار لعنت حق بر بخیل ناکس باد

حکایت روزی بخیل شکبری گفتم اگر تو دعوی سخا میکردی من تو را ارادت

آوردمی گفت چگونه گفتم از انکه بخل و کبر هر دو چنانند هر که زر را عزیز دارد و
دین را خوار دارد و بر عکس این نیز تو هر دو را یعنی بخل و کبر را جمع کرده قطعه

کبر و بخلند ضد همدیگر — بحدیث و باتفاق امم
این کرامات بین که این خواجه — هر دو را جمع میکند باهم

باب پانزدهم در نوادر کلام قطعه

آدمی زینت از بیان دارد — گوهر فخر در دهان دارد
آدمیت عبارت از نطق است — نه ازین کالبد که جان دارد

معلوم است که فضیلت آدمی بر سایر حیوانات بعقل است و مبین عقل نطق و کمال نطق فصاحت

كَلَامُكَ مَبْنِيٌّ عَلَى كَمَالِ فَصَاحَتِكَ — فَاِنَّ كَمَالَ الْمَرْءِ تَحْتَ كَلَامِهِ

هیچ کلامی بقرآن نرسید با آنکه فصحای عرب بلغای دهر آن وقت بسیار بودند
خطاب شد که فَاْتُوْا بِسُوْرَةٍ مِّنْ مِّثْلِهٖ یعنی مثل این قرآن بیارید نتوانستند فرمود که
اگر خواهید یک سوره بیارید همه قاصر بودند فرمود که فَاْتُوْا بِاٰیَةٍ اگر نتوانند یک
آیت بیارید چون جمله عاجز شدند و دست تعدی دراز کردند خطاب شد که
فَاِنْ قَاتَلُوْكُمْ فَاقْتُلُوْهُمْ

حکایت حکیمی از نامسلمانی بگردید و مسلمان شد گفتند ترا چه باعث شد
گفت سه کلمه که از محمد رسول الله بمن رسیده اول آنکه التَّعْظِيْمُ لِاَمْرِ اللّٰهِ
وَالشَّفَقَةُ عَلٰى خَلْقِ اللّٰهِ یعنی مسلمانی بزرگ داشتن فرمان خدا تعالی است

و شفقت بر خلق وی و کل مسلمانی درین منابرج دیدم دوم الحیٰوة فی القسمة خلاصی از هر محنتی در خاموشی ست کل حکمت ازین معلوم گشت سوم الصحة فی الخفة تندرستی در کم خوردن ست کل طب ازین فهم شد

نکته از حکیمی پرسیدند که بلاغت در سخن چیست گفت آنکه از سر طوماری کنند و از طومار سری کنند بی ملال خیر الکلام ما قل و دل فرد

سخن اینجا رسید و کوته شد ‌‌ ‌‌ بهترین حدیث کوتاهی ست

حکایت در وقتی قاضی ابو یزید رحمة الله علیه عزیمت حج کرد چون به بغداد رسید ذکر بلاغت و فصاحت وی پیش خلیفه کردند او را طلب فرمود و در دجله بملاقات پرسید که هل حججت قاضی گفت مرتین یعنی حج گزارده گفت دو بار خلیفه رو از وی بگردانید چون قاضی برفت خلیفه گفت اگر قاضی عقل داشتی جواب مطابق گفتی من از فعلیت پرسیدم او از کمیت جواب گفت قطعه

چو از تو سوالی کند عاقلی ‌‌ ‌‌ بیندیش و بس خوض کن در جواب
جوابیکه با قول سائل بصدق ‌‌ ‌‌ مطابق نباشد نباشد صواب

قاضی با صحاب خویش گفت که بلاغت در سخن آن بود که من گفتم ازانکه من دانستم خواهد پرسید که چند کرت گزارده قطعه

مگو بسیار نزدیک بزرگان ‌‌ ‌‌ اگرچه از تو مطبوع ست گفتار
بلاغت در سخن دانی چه باشد ‌‌ ‌‌ کلام اندک و معنی بسیار

حکایت امام ابو حنیفه رحمة الله علیه را خلیفهٔ وقت بقضا فرمود گفت من شایستهٔ این کار نیستم تکلیف نمودند پس گفت اگر درین سخن که گفتم صادقم معذورم دارند و اگر کاذبم مهجور بدین نکته خلاصی یافت قطعه

زبان مرد بوقت جدال با دشمن ‌‌ ‌‌ اگر حکیم دگر ابله است خنجر اوست
ز سر حمایت آفت کند زبان حکیم ‌‌ ‌‌ ولی زبان فرومایه آفت سر اوست

حکایت رشید و طوطاط اقرع بوده است و منصور خوارزمی اعور روزی رشید بمجلس رسید گل بر سر ساغر نهاد رشید دانست که گل ساغر مراد اند در نقل نظر کرد گفت کور بدست در حال منصور هزار دینار بوی داد فرد

سخن نزد سخندان برابر جان است ‌‌ ‌‌ حدیث نیک بجان گر خرند ارزان است

حکایت اعرابی از عطار قدری مشک بدزدید او را بقاضی آورد اقرار کرد گفت چرا چنین دزدی کردی گفت حدیثی دیده ام که هر که چیزی بدزدد فردای قیامت آن چیز را در گردن او حمائل کنند فرد

چون دزدی من بگردن اندر باشد ‌‌ ‌‌ به زان نبود که مشک و عنبر باشد

حکایت دهی ست در کنار یزد که آنرا خزانه میگویند سید نور الدین خیری با دختر امیر خزانه دعوی میکرد در اثنای آن گفت خزانه بمن فروش دختر در حال گفت فرد

امیر از شریعت کرانه مجوی ‌‌ ‌‌ بنزدم حدیث خزانه مگوی

حکایت شخصی بعیادت بیماری ددستی شد که او را زانو درد میکرد گفت

ابو علی درین علت بیتی گفته است یک مصراع فراموش کردم اما آخر نیست مصرع دَمَاقِیْ دَاءِ الرَّکْبَتَیْنِ دَکَاءُ قطعه

ندانم درد زانو را دوا گفت — چه بودی چون نبودی دانش و هوش
چه خوش بودی نبزد عقل دانش — که آخر تیر هم کردی فراموش

حکایت درزیی را در حرب تیری بر سر آمد جراح گفت غم مخور که بمغز نرسیده است درزی گفت اگر مرا ذره مغز بودی اینجا نیامدی قطعه

کار هر مرد پیداست که در عالم چیست — گو همان کن که سزاوار همان فن باشد
کار درزی سپر و تیر گرفتن نبود — سپر و نیزهٔ او نخبه و سوزن باشد

حکایت دیوانه بود در صفهان که مردم را میزد که چرا بیک جانب نمیروید و خلقی بوی جمع شده بودند و درین معنی دلیل عقلی نمی شنود قطعه

مثلی گفته است در حکمت — مرد دانا ابو علی سینا
پیش نادان دلائل عقلی — چون چراغیست پیش نابینا

عاقلی گفت دیوانه دیگر را بیارید همانا که او فکر کرده جواب بخاطر آورده باشد دیوانه دیگر آوردند گفت زمین چون سبدست بر روی آب اگر همه بیکطرف روند آن طرف گران شود و بگردد این سخن مسموع افتاد قطعه

هر جنس را که بینی با جنس خویشتن — آگاه خطاب هست بیان و عبارتی
از دیگری دلائل معقول نشنود — در جنس خویشتن بپذیرد اشارتی

حکایت دیوانه بود او را شمعون جهود میگفتند بدیهه گوئی عظیم بود روزی قاضی از وی پرسید که چرا سر برهنه میگردی گفت تا فردا دستار تو به پیچانند سر راه مرا طرا رفته باشم قاضی ازین حدیث بسیار بگریست و عمامه کوتاه کرد قطعه

مگر عاقل بداند این حکایت — که دیوانه از وبه در دو عالم
نه در دنیا غم فرزند باو — نه در عقبی حساب سیم و درهم

حکایت مردی بدر مسجد رسید منکوحه اش را با بیگانه در دلبری دید خواست در آید زن گفت لَا تَدْخُلُوْا بُیُوْتًا غَیْرَ بُیُوْتِکُمْ گفت چه کار میکنی گفت لَا تَسْئَلُوْا عَنْ اَشْیَاءَ اِنْ تُبْدَ لَکُمْ تَسُؤْکُمْ گفت برون آی گفت مَنْ اَظْلَمُ مِمَّنْ مَّنَعَ مَسَاجِدَ اللّٰهِ دشنامش داد گفت وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوْا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا قصدش کرد گفت مَنْ دَخَلَهٗ کَانَ اٰمِنًا مرد عاجز شد گفت بچه کار آمده گفت که با توبه قرآن خواندن آمده تا ختم کند قطعه

بازان اگر کار بحجت کنی — گوی فصاحت ببر داز حریر
پای وی از کوی یارت ببند — تا نشوی زود بدستش اسیر

حکایت دو روباه دامی افتاد یکی گفت ای برادر بهم کی رسیم گفت بعد از دو روز گفت کجا گفت در دکان پوستین دوزی مصرع

از چنین دام کجا روی رهائی باشد

حکایت دو روباه در ملاقات شیری افتادند گفتند چه حیله کنیم یکی

پیش دوید و بگفت ای شاه جانوران ما دو برادریم و گله گوسفندی میراث مانده است می خواهیم که میان ما قسمت کنی شیر بدین طمع شادمان شد و ایشان را بنواخت و در عقب ایشان روان شد قطعه

مباش غره بگفتار مردم مکار — که عاقبت ز حدیثش بری پشیمانی
یقین که دشمن خونخوار مهربان نشود — بهیچ وقت نیاید ز گرگ چوپانی

چون نزدیک باغی رسید ندیک روباه گفت من بروم و خبر گوسفند را بیارم روبه برفت و به انگور خوردن مشغول شد ساعتی برآمد روباه دیگر گفت بروم و از وی خبری آرم مصلحت باشد شیر گفت نیکو باشد چند انکه بر سر دیوار رسید آن دیگر او را بدید بزودی دوید هر دو باتفاق روی بشیر آوردند و گفتند ما صلح کردیم ترا زحمت شد شیر در غضب شد و دم را بر زمین زد گفتند زهی قاضی ظالم که از مصالحت خصمان در خشم شود قطعه

آن شنیدی که روبهی بر بام — شیر را گفت ای سگ ملعون
گفت اگر درفتی به پنجهٔ من — بنمایم که هست کار تو چون
تو برین بام فی المثل شیری — من چو روباه لنگ در هامون

حکایت محتسب سیستانی را مرد ساده دل دیدم نقل کرده اند که چون پدرش وفات یافت از بهر لحدش خشت پخته می طلبیدند بسبب آنکه گور کندن در سیستان از غلبهٔ آب متعذر ست که خشت خام نهید که فردا پخته خواهد شد

حکایت از مولانای صدر شریعت رحمة الله علیه پرسیدند که در علم رمل چه گوئی گفت چه گویم در علمی که لحیان سعد و نقی الخد نحس باشد فرد

مردم عاقل نگوید فی القیاس — گر حریر ساده نیلو تر پلاس

مثل نابینائی درمی چند از بهای کتاب از مولانای صدر شریعت بستد بعد ازان گفت قلب ست گفتم تو چه میدانی گفت ای مولانا نافد بصرم فرد

هر کرا شد چشم او فارغ ز نور — چشم باطن بیند از نزدیک و دور

نکته سید علی نیشابوری را گفتند تو چرا از همه کس سوال میکنی گفت علی همیشه جر میکند فرد

من علی ام پس از تو جویم فتح — از علی جر کجا غریب بود

حکایت روزی در خدمت مامون از هر نوعی ندیمان سخن میگفتند مامون گفت ریش دراز علامت حماقت ست گفتند این مطرد نیست ناگاه شخصی پیدا شد ریش او بغایت دراز بود چنانکه در گردن در ویش توبرهٔ پیاز فصلات او حجام را پلاس صد گزی حمام شدی و نفطات او گلخنی غراره علف صد منی قطعه

ریش خواجه اگر بیافد کس — مسجد جمعه را پلاس شود
در باسم فطاس بر دوزند — اندران گوز بقیاس شود

مامون چون او را بدید پیش خواند گفت نام تو چیست گفت ابو القائل گفت کنیت تو گفت جعفر خلیفه گفت چه گوید در حق کسیکه نام از کنیت نداند فرد

آنکه نشناسد اذر کنیت نام — در صفت هست عام کالانعام

بعد ازان گفت چه پیشه داری گفت فقیهم گفت چه گوئی در مسئله که کسی گوسفندی بفروخت مشتری هنوز بها تسلیم ناکرده او را بخانه می برد نعره افکند و بر چشم کسی زد نابینا شد دیت بر که باشد گفت بر بائع ازانکه مشتری را چرا اعلام نکرد که در دبر این گوسفند منجنیقی نهاده اند که از زخم آن مردم کور میشوند مامون و حاضران بخندیدند و او را تشریف داد و اعزاز نمود قطعه

ای بساکس که باد در نگری | در دل آری که نسبی نادانست
چون درآید بفصاحت بنشست | هم تو گوئی که به از سحبان ست

حکایت شخصی را گفتند که کاغذ تر بنویس گفت پایم درد میکند گفتند بائع گفت بوضعیکه نویسم بغیر از من هیچ کس نتواند خواند هر آینه مرا طلب دارند پس در دریای مانع باشد قطعه

خط نامطبوع خوبان دیده ام | خط بنده زان تبر باشد هنوز
غیر بنده کس نیارد خواندنش | هم بشرط آنکه تر باشد هنوز

حکایت آورده اند که حکیمی رنجور شد جمعی بعیادت او آمدند و دیر نشستند حکیم ملول شد یکی ازان میان گفت ما را نصیحتی گوی گفت اگر بعیادت روید و بر منشینید قطعه

اگرچه هست عیادت ز راه دین سنت | ولی عذاب گرانیست از مسلمانی
سبک بگوی دعائی و سوره برخوان | ببر بفاتحه از سر خویش گران جانی

بحر دیگر

صوفی را طبیب در طب گفت | که مخور گوشت ای به تب محرور
گفت اگر داشتیم و میخوردیم | نشدی هرگز اینچنین رنجور

حکایت مولانا قطب الدین شیرازی گفت وقتی در مصر قاضی بودم زنی از شوهر شکایت آمد که مرا نفقه نمید هد و شب بر من نمی خسپد مرد را طلب کردم گفتم هر روز یک من نان بزن بده گفت دو من بدهم گفتم نیم من گوشت بده گفت یک من بدهم گفتم هر روز یکبار بخواب گفت دوبار خفتم روی بزن کردم و گفتم چه گله داری گفت ای مولانا این همه که میگوید بر ریش تو میخندد قطعه

چه شوی غره بافسوس کسی | که همه عمر باد افسوس ست
ریش خند ست گر انصاف دهد | در مراعات کند سالوس است

حکایت در عهد ملک العالم صاحب انجراب ملک زوزن طابت ثراه شخصی دعوی پیغمبری کرد و گفت جبرئیل بمن می آید و از احوال خبر میدهد گفتند او را بقتل آرید ملک فرمود که او را بدار الشفا برید و مراعات کنید که دماغ او فاسد شده است چنان کردند بعد از مدتی ملک بدار الشفا آمد او را دید که رنگ عاقلان گرفته و از دیوانگی بفرزانگی و از بیهوشی بهوش آمده ملک پرسید که جبرئیل بتو می آید گفت آری گفت چه میگوید گفت میگوید که نان میده و آش چرب و شربت لطیف یافته زنهار جایگاه نگاهدار قطعه

هر کجا بی زحمتی آش ست و نان | مغتنم داری برادر آن مکان

گرچه در زندان و کنج خانهٔ — گر برون آئی یقین دیوانهٔ

مثل مولانا قطب الدین از احولی پرسید که راست است که احول یکی را دو می بیند گفت راست است بدلیل آنکه مولانا را چهار پای بینم مولانا خجل شد قطعه

بنا آزموده مده در سخن — عنان تمکن بروز نخست
که بسیار باشد که صادر شود — ز مرد شکسته حدیث درست

حکایت آورده اند که در شهر بصره سه کور بودند بغایت غیور و بینوا هر سه با یکدیگر گدائی میکردند و همه شکایت از بینوائی می نمودند روزی بدر دروازه رسیدند قصاب بچه ایشانرا بدید و ترحم کرد و یک دینار بدیشان داد که نیم دینار به من دهید و نیم دینار خود خرج کنید کوران چون زر بدست دیدند فریاد برآوردند که یک دینار بوی دادیم که فلوس باد هد زر از مفلسان بردو عربده کردند القصه جنگ بالا گرفت شعر

منه پای بر مورکان بی رهیست — مکن جنگ با کورکان ابلهیست

مردمان جمع شدند و بر جوان ملامت کردند و از بهر کوران یک دینار دیگر عرا ست گرفتند قصاب بچه دو دینار بداد و سر در پای کوران نهاد تا بصحرائی رسیدند هر یک بجرابه خریدند او نیز با کوران در خانه در آمد منزلی دید چون دیدهٔ مور و مسکن تاریک چون گور بر در و دیوار عنکبوت برده بسته کور چون خانه خالی دید همیانی از خاک برکشید و سر آن برکشاد و همیان در دست گرفت جوان همیان برگرفت

و در راه در گرفت کور از قفا روان و فریاد در گرفت کور دیگر از خانه بیرون آمد و پرسید که چه بیداد رفت که چنین فریاد میکنی قصهٔ حال بگفت کور دوم گفت زهی نادان که توئی همچو من زر در کلاه می بایست نهاد قصاب بچه کلاه از سرش ربود بیت

بدان قدر که توانی جفا مکن با کس — که زود باشد کان را از و جفا بینی

کور سوم آمد صورت حال بوی گفتند گفت هر دو نادانی کرده آید همیان از تو جدا شود و کلاه از سر بفتد از من بیاموزید اگر زر دارید در پیش خرقه دوزید قصاب بچه کارو بر شکم کور سوم زد و زرها از خرقه فرو ریخت قصاب بچه زرها بچید دیگر نخت و میان ایشان عربده انگیخت و خصومت افگند و بشهر نهادند قصاب بچه بر در دروازه بایستاد کوران رسیدند موجب پرسید و گفت بیائید تا شما را پیش قاضی برم در پیش ایستاد و ایشان را بکوی قصابان سر راست کرد سگان چون کوران را دیدند فریاد برآوردند و پیش دویدند کوران عصا کشیدند سگان ایشانرا بر گرفتند و بر پای برهم دریدند قصاب بچه صرهٔ هزار دینار بر داشت و کوران را چون سگ قصابان در انتظار زر بگذاشت و حصهٔ خویش ازین قصه برداشت قطعه

ناتوان بر قوی چو حیف کند — شبلی گفت بو علی سینا
همچو کوری بود که در راهی — چه کند بهر مردم بینا

نکته مثنوی

بعهد ما تقدم در نشاپور — مگر شخصی فتاد از عهد ما دور

برون آمد یکی مرد معلم ‌ ‌ ‌ گروهی کودکان با وی ملازم
ظریفی گفت اینها در چه کارند ‌ ‌ ‌ چها گویند چون عقلی ندارند
معلم گفت چون وقت غذا است ‌ ‌ ‌ دعای این جماعت مستجاب است
ظریفش گفت ای قول تو مقبول ‌ ‌ ‌ بگویم با تو قولی نیک معقول
اگر ایزد دعای شان شنودی ‌ ‌ ‌ معلم در جهان کی زنده بودی

حکایت شنیده ام که مرد بزاری بود دختری و زنی داشت که همچنان روزی بدکان رفت کلید فراموش کرده آمد و کلید از زن مطلبید زن ندانست که تقاضای چاشت میکند گفت دختر را که برخیز آتش برافروز که پدرت از دکان گرسنه آمده دختر ندانست که ماجرای نکاح میرود گفت ای مادر شوهر چه کنم مرا خدمت تو میباید • بیت

هر که خبری دوست دارد باشد اندر فکر آن ‌ ‌ ‌ تشنه در سودای آب و گرسنه در فکر نان

حکایت شنیده ام که ترکمان کرمانی هر کسی را از ائمه مکانی تعیین کرده بود بجهت تاخیر و تقدیم که وفوق کل ذی علم علیم مولانای بدر الدین مقدم بالای اشرف سنجری می نشست بیت

شرف آدمی چو از هنر است ‌ ‌ ‌ هر که والاتر است بالاتر

روزی اتفاق برعکس افتاد بدر الدین منفعل شد ترکمان پرسید که موجب انفعال چیست اشرف گفت که باجازت مثلی بگویم ترکمان اشارت فرمود گفت در شهر سیستان وقتی میگذشتم شخصی را خصیه آویخته بودند فریاد همیکرد خصیه و

بادی میگفت مرا همه سال با تو آویخته اند صبر میکنیم و نمی نالیم یکساعت که ترا از من آویخته اند این فریاد و اضطراب چیست ترکمان را از خنده غش آمد و مرتبه وی بالاتر فرمود

حکایت منظوم

اشتری و شغال و روباهی ‌ ‌ ‌ هر سه کردند اتفاق سفر
ناگهان یافتند یکتا نان ‌ ‌ ‌ بی توقف میان راهگذر
از سر مکر و زرق گفت شغال ‌ ‌ ‌ او خورد نان که از همه بهتر
یاد دارم که نوح کشتی را ‌ ‌ ‌ می تراشید و بودمش یاور
گفت روبه که هست بر یادم ‌ ‌ ‌ که خدا کرد خاک آدم تر
سر فرود داشت اشتر و برداشت ‌ ‌ ‌ قرص را از زمین گفت نگر
با چنین هیکل و توانائی ‌ ‌ ‌ دوش وی زاده ام من از مادر

باب شانزدهم در ظرائف و لطائف مردم

دانشمندی را مثال حکومت نوشتند مولانا ملک اعظم گفتم قانون کتاب نیست از اعلی بادنی آمدن منشی گفت این اختلاف اصل از آن نیست که از پایه معلم علم بمقام حکم آمد قطعه

مرد عالم هست در دین پادشاه ‌ ‌ ‌ مومنان در پیش او خیل و حشم
از حماقت ملک دین را میدهد ‌ ‌ ‌ تا شود در کار دنیا محتشم

حکایت وقتی از لباس تصوف بیرون آمدم و در سکه تصرف در آمدم با جمعی دوستان تربت شیخ برهان الدین کوفیار رحمة الله علیه رسیدم دانشمندی آنجا

مجاور بود بجا التفات نکرد و درویشان همه یکبار زبان انکار دراز کردند و صحیفه مذمت باز و بتفصیل و اجمال شرح افعال و اعمال ایشان نمودند مثنوی

مفتیانی که وقف مفت کنند
سه طلاقه بحیله جفت کنند

قاضیان نیز از پی ده نیم
حق بیوه خورند و مال یتیم

واعظانی که از برای حطام
ظالمان را نهند عادل نام

زاهد اینکه بهر آوازه
خانه سازند پیش دروازه

اینچنین قوم اهل دین باشند
لاجرم عاصیان چنین باشند

گفتم اعراض مکنید که عالمان نائبان مصطفی اند و گزیدگان حضرت خداوند و سبب خلاص و نجات وَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ فرد

نزد اهل معنی علم نور است
دگر باشد عمل نور علی نور

یکی گفت علم بی عمل باطل است و سعی در تحصیل آن بیحاصل کور را از چراغ چه سود و رنجور را از طبیب بیمار چه فائده قطعه

کسی کو علم دارد لیک با علم
ندارد راه شرح و شیوهٔ دین

سگ لابه است با طوق مرصع
خر لاشه است با پالان رنگین

گفتم که مگو که مداد عالمان از خون شهیدان به است و خواب ایشان از نماز زاهدان فره که پیغامبر فرموده است صلی الله علیه و آله و سلم نوم العالم عبادة تو بدین دلق رنگین و مرقع پشمین خود را جنید و بایزید دانی و عالم را ابن زیاد

و یزید خوانی بیک روز پنجاه صوفی در رسد و به پنجاه سال یک دانشمندی قطعه

بر ذکر فوطه و بر عانه پشم
صوفیان شد بصوفیان مانند

بچهل سال خون بباید خورد
تا تو گوئی که مرد دانشمند

کار بصورت آرائی و خودنمائی نیست چرا سر بگریبان جمع ذفر و بری انصاف بجهل فخر و خودند حکایت قطعه

شنیده ام که حکیمی بگربه شیشه گری
دراز ریش همی گفت پند من بپذیر

تراکه خانهٔ شیشه است جنگ سنگ مکن
تراکه ریش دراز است ریش گوشه مگیر

ظاهر تو بتصوف عبا و باطن تو در تصرف عباد بد انکه تا مرد در ظاهر و باطن یکسان نباشد در کمالیت عقل انسان نباشد قطعه

آن رنگ و بوی چیست که بر خویش بسته
خرقه سبوز و دور بکن طیلسان ز دوش

بی طیلسان و خرقه توان رفت راه دین
رو مرد راه باش و قبا و کلاه پوش

گفت صورت بمعنی ایشانند که منکر حال درویشانند بصورت صاحبان سکینه و بمعنی سینه ها پر کینه نه ایشان را حسن او صاف و نه عقیده در راه دین صاف اگر از قاف تا قاف دوقاف یابند بگیرند و بدرمی صد خون ناحق کنند و نیز از حرام بدری حلال مطلق قطعه

بهر طریق که ممکن بود نمیگوشند
که میکنند تبلتبیش مال خلق سبیل

دراز کرده باوقاف هر یکی پنجه
چنانکه در پی ارواح خلق عزرائیل

همان کتاب کشان معطل از دانش
فرو تر از خر عیسی که میکشد انجیل

گفتم ای بی حفاظ رخصت ایشان سبب دفع حرج ست وخلاف ایشان واسطهٔ نجات وفرج اوقاف میخورند حق ایشانست نه وجه سفرهٔ درویشان برود داد تصوف بده واز سر تصرف درگذر که شیخ ما رحمة الله در آداب المریدین آورده است که باید درویش در خرقه چون مرده در کفن باشد نه چون تیر اندر جوشن اگر حال تو برین منوال است ترا مرقع پوشیدن وبال ست چون لجاج از حد برد گفتم انچه در هجو ایشان خواندی همدرین قصیده هست که در حق شما گفته ام ومناسب احوال شماست قصیده

ازین گروه چو نمرودیان ازرق پوش	که گشته اند چو فرعون غرقه اندر نیل
همه حکایت شان کذب ولابه وسالوس	همه ولایت شان کفر وبدعت وتضلیل
مجوسی اند بباطن بظاهر اسمعیل	یهودی اند بمعنی بصورت اسرائیل
گواه باطن شان فعل ناپسندیده	مثال قصهٔ گاو وحکایت عامیل

همین که این رانجواندم وتمام دادند دست برآوردم ودامن یکی از ایشان بگرفتم وسرش برزمین زدم ویاران درمیان آمدند وهر دو را بکنار کشیدند چون غضب بنشست دیگری بماجرا برخاست که اگر آن سکه به بود تو چرا درین لباس آمدی گفتم تصوف ودانشمندی بخرقه ودراعه نیست بلکه بعمل وعلم ست فرد

برو بعلم وعمل کوش هرچه خواهی پوش	مباش غره بتزئین جبه ودستار

چون این ماجرا بپرداختند جمع دیگر این سخن در انداختند که ما دائره ودهل دانشمندان در مجلس فسق میدیدیم گفتم شما آنجا از دند گفتند آری گفتم ترجیح را سبب معلوم شد

ازانکه شیخی عبارت از عمل ست ودانشمندی عبارت از علم وفسق مبطل عملست نه مفسد علم چون ایشان بیرون آمدند همه عالم بودند وشما را شیخی برباد رفته باشد قطعه

عالم فاسق اگرچه ناقص ست	یک کمالش هست از دانش مقیم
جاهل بدکار را پیوسته است	جهل وفسق او دو نقصان عظیم

آخر الامر معترف شدند وانصاف دادند وشکرانه بگردن نهادند ❖ ❖ ❖

حکایت یکی از متزهدان در دعوت تمغاچی از قدح نقره کوب شربت نمیخورد که مکروه است گفتم اجتهاد شیخ خطاست شربت حرام در قدح نقره کوب مکروه نباشد تو غلط دیده قطعه

شنیده که چه گفت ست حیدر کرار	بنظم تازی غرا مناسب اینان
چو قحبگان که بتمغای فرج میوه خورند	دهند صدقه به بیچارگان ومسکینان

حکایت روزی بمحکمه قاضی بودم مدعی میگفت ای قاضی چون از بریکی پانزده دینار گرفتی دراز گوش بکه میدهی بعد از قیل وقال بران مقرر شد که به پانزده دینار صلح کنند ودراز گوش که سی دینار در میانه بقاضی وشند بجهت رشوت بخشم از محکمه برخاستم وگفتم رباعی

قاضی که خدا از خشم تو یارم باد	وز فتنهٔ تو همیشه زنهارم باد
پیش تو مباد با کسم دعوائی	ایزد ز قضای بد نگهدارم باد

حکایت قاضی بود ظالم چنانکه همیشه منقار شاهین ظلم او چون زاغ وزغن بمردار نگران بود وپله ترازوی قضای وی بطعام حرام گران مثنوی

قاضی همچو ترک تاتاری	سرور قاضیان فی النار ی

مال ایتام برده جمله بفرع — بر غو ثی محض و نام کرده شرع
چون تو خرما بری بدو دستان — حکم یابی بکار نخلستان

حکایت خطیبی خطبه میخواند و در خطبه خطای بسیار میگفت و فرو میماند بر مضاف وقف لازم شمردی و در مضاف الیه رفع واجب داشتی یکی از اصحاب گفت با وجود چندین فاضل جاهلی را بدین مهم نصب کردن مناسب نیست گفتم در فرو ماندن او عذری گفته ام گفت چیست گفتم قطعه

فاضلی گفت کین خطیب شما — بس فرو ماند و خطا خواند
گفتم ای خواجه در فرو ماندن — عذر او جمله خلق میداند
زانکه هر حرف کان برون آید — از دهانش به یخ همی ماند
این مثل خود شنیده که همی — خر بر یخ گر رسد فرو ماند

حکایت قاضی را دیدم که از مدعی رشوت میگرفت در عوض آن عصا و مصلی باد میفروخت و او باز بوی نخشیدی گفتم قطعه

ای که از تزویر و حیله میکنی — بر مزاج خود حرامی را حلال
هیچ میدانی که علام الغیوب — عالم ست ای غافل از تغییر حال

قطعه

نعوذ بالله از قاضیان ظالم طبع — که در فساد ز فرعون می برند سبق
همی کنند به تزویر هر زمان بر خلق — هزار ناحق حق و هزار حق ناحق

حکایت وقتی در ولایت باخرز مرا با کسی دعوی افتاد و فتوی پیش مفتی بردم گفت پنج دینارم بده تا جواب نویسم چاره ندیدم و زر دادم و جواب گرفتم بعد از آن گفت معذورم دار که از آن از تو چیزی طلبیدم که هر سال از تمغای این راه پنجاه دینار بمن میداد امسال نرسیده است نهایت مقل الحال ام گفتم رباعی

نه عالم ست نه مفتی مزور شبیار — با آستین فراخ و بطرهٔ دستار
امین مفتی ملت درین چگونه بود — امام باج ستان و فقیر تمغا خوار

حکایت یکی از سادات ولایت ما در خدمت مخدومی ملک الاسلام معز الدنیا والدین زیدت ملکته و سلطانه نظم عرضه میداشت که فلان ده را ابو علی سیمجور بر اولاد وقف همیکرده است و امروز نوبت آن بحکم ارث بمن رسیده است فلان امیرزاده که حاضرست ناحق متصرفست حکم فرمایند تا به من تسلیم نماید و از من شهادت طلبید ملک چنین فرمود که انچه معلوم دارید بگوئید گفتم که سید مرد بزرگست و از ولایت ماست و از سیادت آبا و اجداد صحت نسب و مارا معلوم ست چون شهادت بدین نسق ادا کردم حاضران بخندیدند و سید برنجید چون بخلوت برفتیم سید ماجرا آغاز کرد که بگوی که ده وقف اولاد ست و سید از ورثاست گفتم این ده که می پرسی پیش من مجهول مطلق است چگونه بوقفیت آن گواهی دهم و بر تقدیر معلوم بودن وقفیت چون آل سیمجور شید نبوده اند چگونه گویم که امیر سید از ورثاست و اگر از طرف مادر دعوی میکنی پسر دختر باختیار مذاهب مطلق در اولاد داخل

حکایت ترکمان زاده بود در سمرقند شانه تراش بغایت مفسد و نابکار و قلاش در شهر شانه تراشی میکرد و ستایش می نمود قطعه

تا زبان چرب دارد از تو حریف
چرب دارد به پرسش تو زبان
در از دیگ نواله فوت شود
میکشاید به تنگی تو دهان

ما بعد از مدتی کسب وی بخرج وی وفا نکرد و یرا قرض بسیار بر آید بیچاره از قرضخواهان بگریخت و با جمع صوفیان آمیخت و بخراسان افتاد و شیخی بنیاد نهاد بعد ازان که بکرمان آمدم او را دیدم گیسو نهاده و شجره برداشت و سیادت بر خود بسته و در میان غلوپان نشسته آستین وی گرفتم و کشیدم و گفتم قطعه

آخر ای بی نیاز و بدگو هر
نابکار و معاند و مغوی
پدرت ترکمان و مادر حبشیت
در میانه تو چون شوی علوی

گفت از کنار جوی باهان که گذشتم غسل آوردم و موی فرو گذاشتم و کسیکه مرا دید پنداشت گفت السّلام علیک ای میر سید بعد ازان در شهرها گردیدم و شجره ها بخریدم قطعه

کی توان شد بسیرت سادات
گر بصورت توان شدن مانند
بید میوه نیاورد هرگز
شاخ طوبی اگر کنی پیوند

اکنون مروت آنست که ازین حدیث در گذری که من در میان مردم شرمنده نشوم و من روزی بخدمت مولانای عماد الاسلام آمدم او نیز آمده و شجره عرض کرد و شکایت احوال قرض خود مولانا فرمود که در شهر ما طائفه بزرگان هستند که

از زکوة ایشان خیر لاحق نمی شود چه سادات را زکوة گرفتن نشاید گفتم اندیشه مدار که امیر ازین سادات نیست که او را زکوة نشاید گرفت قطعه

زکوة و عشر فرزند نبی را
نمیشاید که از او ساخ مال است
امیر ما ازین قوم است گو را
زکوة و عشر بی شبهت حلال است

حاضران مجلس بخندیدند و خبر بسادات شهر رسانیدند سید اجل از خویشان این ضعیف بود بحکم پیوستگی من با خاندان از من برنجید که چرا در اول اعلام نداد حالی باحضار وی فرمود و از حال وی تفحص نمود و سرش تراشید و خرقه پوشانید

حکایت در حدود مازندران معلمی بود و یرا دیدم که جماعتی اطفال در پیش نشانده بود و قرآن خطائی آموخت گفتم ای بی معرفت تعلم نکرده تعلیم چگونه میکنی مثنوی

آنکه قرآن نکو نمیداند
طفل کی پیش او نکو خواند
چون تو قرآن همیکنی تلقین
حرف حرفت همیکند نفرین
بیم آنست با چنین الحان
که زنا زی بر دن کبر قرآن

گفت درین حدود به از من کسی نمیخواند گفتم مگر همه را دهان دریده اند و زبان بسته ولبان بریده و دندان شکسته قطعه

دران نفس که تو قرآن بصوت میخوانی
فرشتگان همه فریاد میکنند که بس
نفس قبول کن و بعد ازین مخوان قرآن
وگرنه از تو فرشته کند قبول نفس

حکایت طبیبی را دیدم در شهر گنجه که دعوی طب میکرد و هیچ نمیدانست و با جهلی

که واشت قدم میمون دوم همایون ندشت اتفاقاً درین شهر بیمار شدم وبعلت برقان خفظک الله گرفتار مردم بعیادت می آمدند طبیب هم برین عادت آمد چون اورا از دور دیدم لحاف بر سر کشیدم وگفتم از بهر خدا ابرغریبی من رحمت کن خاطرم بلتفت است بحر اسان واین عیادت بدست تو آسان درحال بخندید وباز گردید ومیگفت بعیادت آمده بودم بانقیض عادت قطعه

اگر تشریف عیبت می نمائی — زروی مردمی لطفی تمام است
بدید از تو نخشیدم سلامت — مرا ترک سلامم از تو سلام است

حکایت وقتی طبیبی در گورستان میگذشت آستین برروی افگند پرسیدند که سبب چیست گفت شرم میدارم ازین مردگان که همه کشتگان من اند

حکایت واعظی رادیدم که همه روز دق میکرد وزر می نهاد ونمیخورد وبکس نمیداد باندک روز وفات کرد پسر ناخلف همه رابه فسق وفجور برانداخت قطعه

آنچنان دخل را نمی شاید — جز چنین خرج در مکافاتش

اَلْخَبِیْثَاتُ لِلْخَبِیْثِیْنَ وَالْخَبِیْثُوْنَ لِلْخَبِیْثَاتِ

روزی بوی رسیدم وگفتم کُلْ وَالْعَنْ

پدر بحیله همی سازد از حلال وحرام — پسر همی خورد از فسق ومیکند دشنام

حکایت وقتی ابسر تربت شیخ المشائخ مجذوب الشوق شیخ حیدر زاده رحمة الله علیه بودم مرا با حیدری مناظره افتاد گفتم خدا وپیغمبر فرموده اند که آلت را

برحلقه زنید قوله تعالی فَانْکِحُوْا مَا طَابَ لَکُمْ وقوله علیه السلام تَنَاکَحُوْا تَوَالَدُوْا وَتَکْثُرُوْا شما چرا حلقه بر آلت مینزید قطعه

ظریفی گفت مرسوزن گری را — پس از عمری که آباد گشت گستاخ
که در سوراخ باید کردن این میخ — نباید کردن اندر میخ سوراخ

گفت باما حیدر چنین کرده است گفتم این سخن مسلم نیست وبر تقدیر یکه بوده است نص محکم نیست ناگاه از هر طرف دیدم که یکی استره کشید ویکی کارد کشیده چون برق خاطف وشخصی سیخی کشاده چون شهاب ثاقب وی بمن آورد چاره ندیدم الا آنکه گفتم برین تقدیر مسلم ومسموع واین واجب ولازم والله اعلم وقطعه

چون ترا با مدعی افتاد کار — منع میکن گر بجانب بیم نیست
ور بجان بیم است تسلیم آر زانکه — هیچکاری بهتر از تسلیم نیست

حکایت درویشی در حلقه صوفیان ترش نشسته بود وگره ابروهم بسته چنانکه بصد رنج وغم مبتلا ست یا از درد شکم در صد بلا صوفی گفت مرا که اوراچه بوده است گفتم اورا ابلیس رنجه میدارد ورزق وتلبیس در شکنجه مثنوی

تصوف چه چیز ست آزادگی — رها کردن عجب وافتادگی
نمودن بهر جا سلتی انبساط — زدعوی پیاده شدن بر بساط
نه برخلق منت نهادن که من — نکو مردم وزاهد وپاک ظن
چو من کس نبوده ست درراه دین — بیائید ودستم ببوسید وهین

کسی را که این شغل سامان بود ... نه صوفی که فرعون و هامان بود
گر امروز گوید منم بایزید ... بگویش که فردا توئی بایزید

حکایت آورده اند که در روزگار عیسی علیه السلام زاهدی میرفت و فاسقی از عقب وی میرفت و قدم وی می نهاد بطریق تکبر زاهد او را بدید بانگ بروی زد که باز گرد شومی معصیت تو در من اثر نکند گناهگار بیچاره گفت قطعه

در بزرگی تو ای بادشه دین آخر ... چه زیان ست که سودی بگدای برسد
جای آنست که منعش نکنی از ره لطف ... که درین ره بطفیل تو بجای برسد

خداوند سبحانه تعالی جبرئیل علیه السلام را فرستاد که مقام آن زاهد متکبر را از بهشت بدان فاسق دادیم وجای فاسق از دوزخ بدان زاهد متکبر مقرر فرمودیم تا زاهدان متکبر ازان عبرت گیرند قطعه

آدم ز خاک بود ولی خلق نیک داشت ... در محفل ملائکه قدرش عظیم شد
ابلیس بد خصال اگرچه ز نار بود ... نامش ز کبر و عجب لعین و رجیم شد

حکایت نعلین واعظی را از مجلس وعظ بردند مقری را گفت که امروز در مجلس من تو بیش نبودی تو برده گفت این غرامت بدهم که چرا بودم قطعه

چنان بودم که در تذکیرت امروز ... بجز مقری تو کس مجتمع نیست
علامت هست مقری را که او نیز ... چه میخواند بمعنی مستمع نیست

تمت الکتاب بالخیر والصواب

خندان گل تقریظ خارستان همرنگ گلستان از جوش بهار طبع رنگین سخن فهم بیمثال شیوا زبان نازک خیال منشی دینه یال صاحب میر منشی ایجنسی بهوپال مطبوعه سابق

این صحیفه نی گلستان نی چمن فهمیده ام ... کس نفهمیده ست آن چیزی که من فهمیده ام

تماشائیان بهارستان سخن را نوید که گلستانی خارستان نام از خار هر گلی نشتر بر رگ صد بهار میزند و نظارگیان بوستان معانی را مژده که گلزاری ارم رشک از سیه بهار عبارت داغ حسرت بر دل هزار لاله زار می نهد صحیفه گل با لطف عبارتش ورقیست بی مضمون و ترانه بلبل با خوبی کلامش نغمه ایست ناموزون نرگس با وجود بی بصری بتماشای بهار مضمونش دیده ایست بنیاد غنچه با وصف کر گوشی باستماع رنگین فقراتش گوشی ست شنوا هر صفحه اش جلوه گاه صد چمن هر حکایتش نزهتکده هزار گلشن بوستان را رنگینی و شادابی در بار این ثمرستان را بار موعظت و حکمت در کنار آنرا آب انهار در جوش این را فواره مضامین در خروش نخلستان را فوائد شیرین کامی ست اینجا اشجار سطور اثمر خوش کلامی از نکهت گل و ریحان ترطیب دماغ پوست زدگان و از باده شیرازی مضامین سحر خوشی مزاج عالی دماغان آشفتگی زلف سنبل طبائع مجموع را باعث پریشانی نظم این اوراق آشفته مزاجان را موجب جمعیت خاطر و نشاط روحانی گل با رنگینی عبارتش گیاهی سرو از حسرت موزونیش آهی از نسبت نسرین نسترن او را قش را

از خطوط جبین بر پیشانی و از مشابهت سلسلهٔ سنبل زلف سطور ازشانه گردانی بهر طرف این چمن انهار سلاست و فصاحت موج خیز و بهر گوشه این گلشن نخلها از اثمار رسیده بلاغت ثمر ریز تا وسعت نگاه بر دامن روشهای این گلستان سبزه تازگی مضامین فرشی ست از مخمل و سنجاب و تا مد نظر بساطت الفاظ رنگین بستری ست از گل شاداب هر جا سنبلستان معانی دام طائر نظر و هر سو جوش سبزه عبارات تازه تا بکمر گل بدعوی همقماشی رنگین فقراتش از صبا صد طپانچه سرزنش خورده و ریحان با دعای همرنگی سوادش روسیاهی جاوید حاصل کرده بجواب گلستان سعدی ملاجامی اگرچه بآرایش بهارستان کسری فرو نگذاشته اما این بوستان فردوس نشانی ست که هزاران بهارستان از جیب سر فقره بر می آرد و مقابل بوستان بلبل شیراز هر چند نقشه آتش بازان سنبلستانی ترتیب داده الا این گلستان جنت آستانی ست که صد هزار سنبلستان و رشکنج هر ورق پنهان میدارد هیهات هیهات ترجیح یکی بر دیگری سوای از لوازم عیب بینی ست و تفوق کلامیکه بر کلامی از مراسم سخن چینی من ازین طریقهٔ ناصواب گریزانم و ازین جادهٔ بی انصافی بر کران مراهم از میکدهٔ نتایج طبع ملا جامی هزار باده استفاده در جام وهم از آتش کلامی میرزا نفته صد چاشنی سخن در کام سکر اسانده گزاردن سجیه رضیه سخندان و تهمت نکته گیری نمودن شیوهٔ پسندیده این ژرف دیده و بیان هان اید و ن حرفی از حال مصنف راندن شایسته تناسب مقام و سخنی از نام و نشانش گفتن مقتضای سیاق کلام مخفی مبادا که

خارستان از امیر خسرو دهلوی مشهور آفاق و جمهور عوام را برین قول اتفاق مگر گروهی از علما نسخه مذکور را از نایابی تمام و کمال بچشم غور ندیده تا روایت عام از عدم تحقیق خامان باین شهرت رسیده در نیولا دو سه نسخه نمبر ید تلاش بدست آوردم و از اول تا آخر بامعان نظر معائنه کردم نام خسرو کمتر و مجد خافی بیشتر یافتم و دو از سخن عوام بر تافته تحقیق حال مصنف گام تلاش ازین مقام فراتر گذاشتم بعد الحمد که نشتر عشق خون فاسد جهل از رگ اندیشه فرو ریخت و تجلیات ید بیضا ظلمت نادانی از بیخ برکند و پرتو این آگهی بر دلم افگند که خواجه مجد الدین خافی بعهد جلال الدین محمد اکبر شاه شهنشاه هند از وطن رو بهندوستان نهاد و همین جا جان داد در نظم سرمایهٔ ارجمند داشت و در نثر پایهٔ بلند غالب که بفرمان شهنشاه اکبر خارستان بجواب گلستان گل کرده آن نخلبند بوستان سخن و خاریست گلزار رنگین کلامی آن یکتای زمن باشد رباعی

این گلستان بنام خارستان		هست محسود صد بهارستان	
گرچه مشهور هست از خسرو		در حقیقت ز مجد خافی دان	

اگرچه از معنی ناشناسان لفظ نگار و بی پروا نگاران ستمگار شکل الفاظ بطرزی نقش بسته که تصحیح اغلاط کوشیدن معدوم را صورت ایجاد کشیدن و قالب افسرده را جان دمیدن بود لیکن بقدر مهما امکن بپایهٔ صحت رسانیدم امید از ناظرین هنربین و خردپروران انصاف گزین آنست که چون بملاحظه محاسن سخن و فضائل کلام دست دعای بحق مصنف گردون مقام بردارند بجلد وی ملاش و محنت صحت کسا بمقدار راهم بصلهٔ تحسینی یاد دارند

غنچهٔ نودمیدهٔ تقریظ کتاب خارستان ریختهٔ کلک جواهر سلک نثار بیمثال مولوی نورالحسن صاحب نائب وکیل ریاست بهوپال

جذب خارستان خافی دامن دل میکشد — از سرش کی بگذرد دانا دلی دامنکشان

مجد را با مصلح الدین نسبتی باشد درشت — خاف از شیراز کمتر نیست اندر غوشان

مجد و سعدی کو کجا شیراز و خاف ای همنشین — یادگار از هر دو شان داد ند بهر ما نشان

از گلستان چو بهاران رفت خارستان شود — گرد ماند بجا چون رفت حسن مهوشان

گلستان بلبل شیراز بس دیرینه شد — خوش بود گلگشت خارستان خافی ازو نشان

آبله پایان وادی سخن را جلوه گری خارستان همیشه بهار نوید و واماندگان دشت طلب را به پیدائی خاربست گلزار سانی فرده که پس از سه صد سالهٔ خفا گنجینهٔ خاف از خاک هند برآمد و پردگی آرزوی معنی پروهان سرمست سخن از پردهٔ مستوری بدر آمد جگر کاوی بنجردان خرده گیر را نوک خارش بخار اشکافی مهیا و بر کندن دیدهٔ بدبینان چشم زخم رسان را چوب جسکش آماده کاوشها چون بشدت اتصال فرقی در بستان خار و گل نتوان نهاد اگر این خارستان صد گل خندان دامن پهلو من پهلو بگلستان زند چه شگفت و چون بهم ردیفی یکدیگر انکار نتوان کرد اگر این نگارستان صد نعت مضمون تازه در بغل دست و گریبان آن گردد چه عجب همانا سوزن نوک خار را به بخیه گری چاک دامن گل دستی و رشتهٔ رگ گل را به سوفار سوزن خار علاقه هر خاربست به پیدائی خودش از گلستان خبری میدهد و هر خارستان بنمایش خویش از اشتمال

بر صد گل رنگین اثری ظاهر میکند بالجمله اگرچه دیگران هم صید این غرض را شکار اند و دام این ادعای دعوی را گرفتار اما پر ظاهر که زادهای طبع قاآنی در برابرش برودوشی را نسزد و سرودهٔ ارغنون جامی پیش نغمهٔ تارش ارزش گوشی ندارد مشک این را از خود بوئیدن وقعتی بمشام دسواد آنان را بر عکس زنگی کافور نام شوریده سری ماخولیای کجاست که یادگار این خاربست گلزار معانی را از خسرو دهلوی نشان دهد تا رگ اندیشهٔ باطلش به نشتر عشق تحقیق بخراش آید و کور باطنی بتاریکی جهل افتاده کو که مسودهٔ این روشن سواد را از روی انتحال بدیگری منسوب کند تا ید بیضای تدقیقش نموده شود دهان آن خاربند این گلشن بنجاره خارستان پر بهار مجدالدین نوآئین هست که به فسحت آباد هند از خواف در رسید و بعهد فرخی مهد ابوالفتح جلال الدین اکبر رخت اقامت را بدین اطراف کشید و چون ترک گلزمین هند گوارای طبعش نیامد همین جا جان داد و مایهٔ صد سالهٔ خواف را که عبارت ازین کتابست بخاک هند نهاد از ان باز آن گنج معنی بکنج خمول و ویرانهٔ ناپیدائی ناپدید بود و دستی بگهر سنجی آن نمیرسید تا در نیطرف زمین بیش از سه صد سال والاشان سموالمکان هنرپرور سخن گستر نوآئین فن یکه از من روشن قیاس بلاغت اساس همایون رای رافت گرای صاحب کمال فرخنده اقبال منشی و ندیال میر منشی الجنٹی بهوپال بدین کار سترگ موفق شد تا آن گنج شایگان را بعرصهٔ شهود آورد و بر تهیدستان سخن ثروه بخشش فرموده نفع آن عام فیض آن تام کرد نسخهای چند که بقلم ناسخان به نسخ و مسخ رسیده بود

بدست آورده بجولانی طبع صواب اندیش و فکرت دقیقه رس قلب از خالص زر و خزف را از گوهر و شبه را از جوهر امتیاز بخشید و عمل بر منطوق خذ ما صفا و دع ما کدر نموده پسندیده گوهر را بجای شبه بیک سلک انتظام داد و فرقی ظاهر درمیان حق و باطل نهاد و صفحه صفحه را از خاشاک اسقام پاک برفت و روش سطور را از سبزه بیگانه اغلاط مصنفی نمود دانا داند که در حک و اصلاح اوراقیکه تخته مشق ناسخان خدا ناترس بوده باشد چه کاد شهاست که برروی کار نیاید و در تلاش کلمات طیبات مناسب مقام و ملائم کلام کدام جگرست که خون نشود چون از راستی نگذری گوئی که اگر آبیاری همت خواجه بدستیاری توفیق دست و گریبان نشدی این اوراق خزانی خارستانی بیش نبودی چه جای آنکه بگلستانی میرسید و اگر باد موافق انفاس طیبه اش بتائیدات غیبی آشنای صحتش نمیگشت این سفینه دورتر از ساحل نجات جز بورطه اغلاط جای نگرفتی چه جای آنکه به شناسای نهر فصاحت انگشت نما میگردید اگر خواجه باحیای اموات الفاظ دم بدم دم اعجاز مسیحائی زند جا دارد دگر یکسی نشانی فقرات لاف مصرعه نلش کرده ام رستم دستان * سر کند مرا و رسد و بس ازانکه سقم الفاظ را بمدد دوا صحیح کرد بمطبع مشهور نزدیک و دور منشی نولکشور بفرستاد تا کانپی نویسان و کاتبان از هر سو برخاستند و بلباس کتابت زیور بخشی و غازه طبعش بیاراستند و این ذره بمقدار که درین کار فکری غیر صحیح بحضوری خدمتش اگر دو شرط خدمت بجا بیناورد بمثابه آن بود که دوا سازی پیش چاره گری ترکیب

دا امتزاج اجزاء یا قوتی کند و یا سفره چینی به مجلس امیری مائده از نعمت الوان ترتیب دهد مصرعه فکر هر کس بقدر همت اوست * خداوندی مانندش جزای خیر دهاد و ذائقه ثمره نیت خیرش بمذاق جان رساناد فالله بس باقی هوس

خاتمة الطبع

رنگینی کلام حمد چمن آرائیست که خضر سبز کار خارسرا یا زبازا با سبز بختی بهار بر گلسرخ لباسی در وجود و هستی تقدم زمانی داده که گل موسی وار بآرزوی مصاحبتش از بی هدایت اندوزی ندای آن سرخ کرده و نعت متکاثر رسولیکه سبز گردگی گلستان دو جهان از رنگ و جود اوست اگر شرع مستقیمش خار بست گلزار عالم نبودی آحد بسر سبزی هدایت طریق سداد دین نیاسودی صلی الله علیه و علی آله و صحابه و سلم اما بعد بر ضمائر اشراق مظاهر خرد پروران محمود الآفاق و نکته سنجان متجلی بصفات تهذیب اخلاق روشن و هویدا باد که درین قرب زمان صحیفه نادر البیان گنجینه مالامال اندرز و نصیحت و خزینه مملو از موعظت و حکمت که بتدیان سرخط خرد آموزیست و منتهیان بلغار الفرح گاه نورو زیست همانا که در روش نثر و نظم گفتار ما نا به کتاب گلستان ست و در لطافت معنی آبدار مواعظ بعینه بمقابل آن و چون ابد نامش خوش عنوان خارستان ست که بیشائبه تکلف بهار آفرین گلشنی ست که سرنیجه خزان بگوشه دامنش نرسد بلند بالا سرو ستان گر صد طوطی فاخته دار گرد سرش گردد تا گلستان زا بهشت باب بهشت اساس نهاد

بنا برین دو این را در برابر دو بهشت درها بگشاد چون در دیباچه کتاب تفصیل شانزده گانهٔ
ابواب مسطور است بنا بر آن درین محل اعادهٔ ما سبق ترک کشاد مقصود وکشاد بند بند که
درین کتاب در هر باب از ایراد نوادر حکایات است بدان شباهت که با کتاب گلستان حمل الموطات
است و از غلبهٔ مماثلت بلا اغراق کسیکه هر دو کتاب را به یکدیگر بهم بیند جز نقش اول و ثانی
هیچ امتیاز نکند بالجمله تا خوبی صفاتش شنید هر کس را برای خریداری با طبعش میل خاطر
گردید تاهمه یکسان اصرار و استبداد بجدی کردند و دست از خواهش مفرط باز نداشتند
همینکه دو نسخه اصل تفحص و تلاش دست بهم داد تا دیده از نسخ مسنح عبارات بی معنی و
نامربوط آنها خاطر در ورطه حیرت افتاد فی الجمله قبل ازینکه محرک سلسله استطباع
این نسخه و استمتاع این متاع گران بها سخنور معنی شناس عالی فطرت و سخندان
پاکیزه خیال قدسی طینت محقق و منقد بیمثال منشی دینیدیال میر منشی الخلجی
بهوپال بودند اصل نسخه کتاب ازین مطبع نامی طلبداشتند و بتفحص نفیس با فراهمی چند
اصل بصحت آن همت برگماشتند تا اینکه یک نسخهٔ منقول عنه بمقابله نسخ چند بکمال
محنت شاقه و تدقیقات رائقه چنانکه جز کامل فن سرانجام این کار سترگ بر نیاید و عموماً
هر کس صلاحیت انتفاع آن را نشاید بعد ازالهٔ اغلاطیکه از دستبرد نساخان کجروش بی اصول
صورت کتاب کالعدم شده بود از سر جان تازه دمید و احیای کلام افسرده فرموده و در نسبت
تصنیفات این گلزار همیشه بهار هر چند اقوال اختلافیست لیکن بتحقیق غالب محقق موصوف
از علامه ملا خواجه مجدالدین خوافی ست که بعهد خلافت جلال الدین محمد اکبر شاهنشاه هند

از وطن مألوف شهر خواف که از نواحی نیشاپور است با دو خطه هند نهاد و درین جا
جان داد و این کتاب گنجینهٔ اسرار که بعمری از دو دمان جوهر دماغ و جگر اندوخت
از انقلاب روزگار بدست مردم بیجوهر افتاد که از تصرف بیجا این بسان زر ناسره رواج نیافت
و چون عنقا جز اسم مفروض وجود کاملش کس ندید که از نام و نشان مصنف تصنیفش تحقیق
حرف میزد و اختلاف مرتفع میشد بالجمله پس از سه صد سال که این گنجینهٔ خفای خواهش محض
بصرف همت جوانمردانه میر منشی صاحب موصوف از خاک هند بر آمد همون که تا اصل
نسخه خارستان صحیح کرده بمطبع رسید لاجرم هر که دیده به بیند باری بنظر سعی جمیل
و کوشش بلیغ میر منشی صاحب ممدوح و پاس اخلاص ولی و محبت قلبی که با مطبع نامی
میدارند فرید برانست انگاه از پیشگاه سرچشمهٔ فتوت جناب منشی نولکشور صاحب دام اقباله
به کارروایان مطبع تاکیدی رفت که هرگاه این اصل کتاب در صفت صوری و معنوی
با گلستان برابر است می باید که بمثابهٔ گلستان بحواشی هم بیارایند خوشنویس جا بدل را
بنقل کاپی دهند چنانچه تعمیل فرمان این کتاب خارستان بکتابت درجهٔ اعلی مطابق
گلستان جلی قلم و نثر و نظم هر جا ممتاز و عبارات عربی از آیات و احادیث و اقوال
و اشعار معرب بخط نسخ و در صحت مزید اهتمام و تحشی لائق و فائق از چند کتب لغت
مفصلهٔ ذیل بعمل آمده غیاث اللغات نفائس اللغات صراح برهان
لطائف اللغات منتخب اللغات کنز اللغات بهار عجم کشف اللغات تفسیر
فتح الرحمن و ورای اینها به مقتضای موقع و مقام هر انچه اشکالات

بر روی کار آمده همه منحل گردیده دقیقه از دقائق در حل آن ربنذ فرو گذاشت نشد اکنون این کتاب بندرت انتساب را در جمله صفات مماثلت با گلستان است و از بهر تفرج نظارگیان قدر شناس جوهر علم شایان و عمدگی این بوستان نصائح سزاوار آن است که قبل از گلستان تعلیم و تدریس اطفال دبستان رواج پذیرد که خار قبل از گل بر آید و اکتساب سهل بر دشوار در منصب تعلیم قبول عقل را شاید فی الجمله بتائید ربانی این نونهال سر دستان معنی بفیض همت بلند نضارت بخش گلستان علم و هنر جناب منشی نول کشور صاحب سی ـ آئی ـ ای که صیت کرم و نوالش در افواه عالیان افتاده و آوازه جود و سخائش از قاف تا قاف و از ارض تا سما رسیده همت والایش نام حاتم از جریدهٔ گیتی محو کرده ـ در یکتا سے دریاے ریاست امیر زینت افزاے ریاست + کیست در خطهٔ هندوستان و در دیگر اقالیم کم معروف و موصوف او نیست از کتب متداوله و متدارسهٔ جمله علوم و فنون مثل عربی فارسی و دیگر السنه و از کتب سیر و تواریخ و قصص وغیرها کمتر این نسخه باقیمانده که از حلیه طبع مجلی و از زیور انطباع آراسته و پیراسته نگردیده تن کج مج زبان ژولیده بیان هیچمدان را چه یارا که از اوصاف حمیده و اخلاق جمیلهٔ او حرفی بر زبان راند و یکی از هزاران هزار بر شمارد محامد او از حیز تحریر و تقریر افزون است و از حیطهٔ بیان بیرون الحق که همچنین نامدار جهان افضل الامثال و الاقران رفیع القدر و الاشان ممدوح قاصی و دانی

ذو المجد و العلا از بدو زمان الی الآن مادر دهر نزائیده و در علو مدارج ارتفاع مراتب گوی سبقت از همسران ربوده کتب نایاب نمانه انواع و اقسام از هر علم و فن مطبوعهٔ مطبع نامی و گرامیش با وجود هزاران خوبی و خوش اسلوبی آنچنان ارزانی یافتند که کم مایه داران و غریبان چون امیران و مالداران فیضیاب و بهره ور گشتند و بسا زو برگ عمدگی خط و چاپ صاف و به صحت لائق و فائق که مهر و رقش را انجمل صورت نمای شاهد نصیحت و حکمت باید شمرد در گل زمین مطبع پر نضارت کده کانپور صانه الله عن شر الدهور بسر پرستی و بطلوع همت گوهر سنج اختیاری نیر برج کامگاری شهیرهٔ امصار و دیار نامور نامدار مالک التجار خوشخصال فرخنده خو معلی القاب عالیجناب منشی پراگ نراین صاحب بهارگو مالک مطبع دام اقباله و اجلاله بار سوم بماه مئی ۱۹۰۵ع ابصد حسن و خوبی بخوش اسلوبی آبیاری طبع سربالا کشید توقع از جناب باری آن است که پسندیده و مقبول قدرشناسان اهل بصیرت گردد و تا تقریر و لپذیر یکی از محقق بیشال باعث طبع این گلزار جاوید بهار یعنی منشی دینه یال سابق میر منشی ایجنسی بهوپال و دیگری از سخنوران معنی نگار نازک فکر مولوی نور الحسن سابق وکیل ریاست بهوپال مصداق پذیر این بهارستان است

تاریخات طبع خارستان

از مورخ کامل جناب منشی بھگوان دیال صاحب عاقل ایجنٹ مطبع ہذا

والله ز خوبی مضامین
خارستانست فرحت آیات

عاقل گفتم بسال ہجری
این خوب نفیس به حکایات
۱۳۲۲

ایضاً عیسوی

لله الحمد که این خارستان
طبع گردید به نیکو عنوان

زد رقم سال مسیحی عاقل
نزہت اندوز لیسا خارستان
۱۹۰۵ء

از سخنور دیوقار منشی کنہن لال صاحب سرشار خیرآبادی عملہ مہتمم مطبع

خارستان است طرفه باغ شاداب
گر دیدن او دلم چو گلشن بشگفت

سرشار بہر سال تاریخ شیخ
مرغوب نفیس به حکایاتے گفت
۱۹۰۵ء

از سخنور سحر بیان محمد حامد علی خان صاحب حامد مصحح مطبع ہذا

خارستان باغیست شگفته
نیست ورود غلی زخزانے

طبع چو شد حامد بنوشت
سال ہجری - خارستانے
۱۳۲۲ء

مطبوعہ ۱۸۸۵ء
جامع طیبی - حالات پیغمبر علیہ السلام یعنی پیدائش نور محمدی سے تا وفات شریف۔
شرح قصیدۂ بردہ - مطبوعہ ثمر ہند۔
مقالات الصوفیہ - مطبوعہ خیر مطبع۔
سفینة الاولیا - از شاہزادہ دارا شکوہ۔
وصیت نامہ - مع رسالۂ دانشمندی۔
مولود النبی۔
تحریر الشہادتین - شرح سر الشہادتین۔
تحفہ اثنا عشریہ - جلی قلم مطبوعہ ۱۸۸۵ء۔

کتب اخلاق و تصوف

مصباح الہدایت - ترجمہ عوارف۔
صد پند - سودمند لقمان حکیم شامل چار رسالہ
کلمة الحق - مع شرح نور مطلق مطبوعہ ۱۸۸۶ء
مکتوبات حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری رح
مکتوبات جوابی حضرت شیخ شرف الدین
مطلع الانوار - مع حواشی جدید۔
نفحات الانس - معہ سلسلة الذہب۔
فوائد الفواد - از حضرت نظام الدین دہلوی۔
شرح بوستان - از ٹیکچند بہار مطبوعہ دہلی۔
فوائد سعدیہ
لوائح جامی۔

رسالہ ستہ ضروریہ - غیر طبع۔
پند نامہ عطار۔
کیمیای سعادت فارسی۔
اخلاق جلالی - محشی۔
اخلاق ناصری - کاغذ گندہ۔
ایضاً - کاغذ رسمی۔
اخلاق محسنی - دیکھو سررشتۂ تعلیم بک ڈپو۔
معدن الجواہر۔
مطالب رشیدی - مطبوعہ ۱۸۸۷ء
مثنوی سلسبیل۔
مثنوی بزم وصال دیکھو سررشتۂ تعلیم بک ڈپو۔
مثنوی شیخ بہلول
مجالس العشاق - با تصویر۔
منطق الطیر۔
گلشن اسرار۔
می باید شنید۔
می باید دید۔
نکات احسانی۔
انشائے اسرار فریمشن۔
بستان نکات و گلستان نغمات۔
دائرہ صنعت گنجینۂ صنایع تاریخی۔
دانش نامہ - جہان ہر شی کی آفرینش

بطور حکمت فلاسفہ -

دبستان مذہب - عقاید مذہبیہ اقوام مختلف

رسالہ منازعت - تقدیر و تدبیر -

مخزن العلوم - معہ نقشہ -

گلشن خیال - تاریخ گوئی کے قاعدے -

قول فیصل -

ابواب الجنان - جلد اول در آداب و اخلاق اسلامی -

ایضاً - حصۂ دوم -

کتب تواریخ انبیا و اولیا وغیرہ

سفینۂ رحمانی -

عجائب القصص - مطبوعہ دہلی -

احسن القصص - حالات از تخلیق عالم و آدم تا رسول آخر الزمان -

حیات القلوب - کامل ہر سہ جلد -

جلد اول - در حالات انبیا -

جلد دوم - در معجزات پیغمبر آخر الزمان -

جلد سوم - در بیان امامت -

جذب القلوب - الی دیار المحبوب -

روضۃ الصفا - سات جلدین یکجائی -

گنجینۂ سروری - معروف بہ گنج تاریخ ولادت و وفات اولیاء کرام -

وقایع شاہ معین الدین چشتی -

خزینۃ الاصفیا - کامل دو جلدین -

ترجمہ فواید سعدیہ - متضمن حالات اوتاد و اقطاب و تاریخ اولیا و سوانح عمری اصفیا مطبوعہ ۱۸۸۶ء

کاغذ سفید گندہ -

ایضاً - کاغذ سفید رسمی -

قصص الانبیا - کلاں مسمی بہ روضۃ الاصفیا

ایضاً - خرد -

عجایب القصص مبسوط - حالات انبیا ترجمہ مولوی فخر الدین مطبوعہ ۱۸۸[illegible]ء

تاریخ حبیب الٰہ -

مجموعۂ فتوحات واقدی - کامل از ہر چہار حصہ مطبوعہ ۱۸[illegible]ء -

(۱) مغازی الصادقہ - معروف بہ مغازی الرسول -

(۲ و ۳) فتوح الشام - و فتوح العجم اردو یکجائی

(۴) غزوۂ عرب - معروف بہ فتوح العرب -

مدارج النبوۃ - دو جلدین کامل -

ایضاً - جلد اول -

ایضاً - جلد دوم -